

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૦૪૪ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ભગવદ્ગીતા

વિષય મધ્યક : ૬

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા

જરાતાં સરલાર્થ સહિત.

છપાવી પ્રસિધ્ધ કરનાર
સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય
તરફથી મિશ્રુ—અલંડાનંદ
મુખ્ય અને અમદાવાદ.

—૧૨૩૪૫—

આવૃત્તિ છટ્ટી—પ્રત ૩૦૦૦૦—કુલ પ્રત ૧૦૨૦૦૦

વિક્રમ સંવત ૧૯૭૮. ઈ. સ. ૧૯૨૨.

—૨૩૪—

મૂલ્ય—પાકું પૂઠું આઠ આના, પટ્ટીવાળું છ આના.

બીજા વેચનારાઓ ખર્ચ જોગું વધુ લેશે.

શ્રી “ મસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય ” અમદાવાદ.

મુદ્રણ વિભાગ અખંડાનંદ.
અમદાવાદ
શ્રી રાજા રામ મોહન રાઈટ-સંગ્રહ
૫૬૫૬

દુરપયોગ ન થાય તે માટેજ સર્વ હક્ક સ્વાધીન.

અનુક્રમણિકા, નિવેદન વગેરે બાબતો માટે ૧
પુસ્તકની છેવટે જોવું.

विश्वरूप.

શ્રી ગીતામા તત્ત્વ

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥

શ્રીધરોવાચ । શ્રીપૃથ્વિદેવી પૂછેછે:-

ભગવન્પરમેશ્વર ભક્તિરવ્યભિચારિણી ॥

પ્રારબ્ધં રજ્યમાનસ્ય કથં ભવતિ હે પ્રભો ॥૧॥

હે ભગવન ! હે પરમેશ્વર ! હે પ્રભો ! પ્રારબ્ધને
ભોગવી રહેલા મનુષ્યના હૃદયમાં અનન્ય ભક્તિ
કયા ઉપાયથી ઉત્પન્ન થાય ? ૧

શ્રીવિષ્ણુરુવાચ । શ્રીવિદ્યુભગવાન બ્રાહ્મણ:-

પ્રારબ્ધં ભુજ્યમાનો હિ ગીતાભ્યાસરતઃ સદા ॥

સ મુક્તઃ સ સુખી લોકે કર્મણા નોપલિપ્તો ॥૨॥

પ્રારબ્ધને ભોગવી રહેલો મનુષ્ય જો નિત્ય
ગીતાનો અભ્યાસ કર્યા કરતો હોય તો આ
લોકમાં તેને મુક્ત અને સુખી જાણવો; કેમકે તે
કર્મથી લેપાતો નથી. ૨

મહાપાપાદિપાપાનિ ગીતાધ્યાનં કરોતિ ચેત્ ॥

ક્વચિત્સ્પર્શ ન કુર્વતિ નલિનીદલમં વત્ ॥૩॥

જેમ કમળ પત્રને જળનો સ્પર્શ થતો નથી તેમ ગીતાનું ધ્યાન ધરનારને મહાપાપ અને બીજાં પાપો કદી સ્પર્શ કરી શકતાં નથી. ૩

ગીતાયાઃ પુસ્તકં યત્ર યત્ર પાઠઃ પ્રવર્તતે ॥

તત્ર સર્વાણિ તીર્થાણિ પ્રયાગાદીણિ તત્ર વૈ ॥૪॥

જ્યાં ગીતાનું પુસ્તક હોય અને જ્યાં તેનો પાઠ થતો હોય, ત્યાં પ્રયાગાદિ સર્વ તીર્થ રહે છે.

સર્વે દેવાશ્ચ ઋષયો યોગિનઃ પન્નગાશ્ચ ચે ॥

ગોપાલા ગોપિકા વાપિ નારદોદ્ભવપાર્ષદૈઃ ॥

સહાયો જાયતે શીઘ્રં યત્ર ગીતા પ્રવર્તતે ॥૫॥

સર્વ દેવો, ઋષિઓ, યોગીઓ, નાગો, પાર્ષદો, ગોવાળો, ગોપીઓ તેમજ નારદ, ઉદ્ભવ, પણુ ત્યાં છે. જ્યાં ગીતા પ્રવર્તે છે ત્યાં સહાય તુરંત આવી મળે છે. ૫

યત્ર ગીતાવિચારશ્ચ પઠનં પાઠનં શ્રુતમ્ ॥

તત્રાહં નિશ્ચિતં પૃથિવિ નિવસામિ સદૈવ હિ ॥૬॥

જ્યાં ગીતા સંબંધી વિચાર ચાલે છે તથા

જ્યાં તેનું ભણવું ભણાવવું અને શ્રવણ ચાલે
છે, ત્યાં હે પૃથ્વી ! હું સદૈવજ નિવાસ કરું છું. ૬
ગીતાશ્રયેઽહં તિષ્ઠામિ ગીતા મે ચોત્તમં ગૃહમ્ ॥

ગીતાજ્ઞાન-પાશ્રિત્ય ત્રીંલ્લોકાન્પાલયામ્યહઃ ૭

હું ગીતાના આશ્રયમાં રહું છું અને ગી-
તા માં ઉત્તમ સ્થાન છે. ગીતાના જ્ઞાનનો
આશ્રય કરીને ત્રણે લોકનું હું પાલન કરું છું. ૭

ગીતા મે પરમા વિદ્યા બ્રહ્મરૂપા ન સંશયઃ ॥

અર્ધમાત્રાક્ષરા નિત્યા સ્વાનિર્વાચ્યપદાત્મિકા ૮

ગીતા એ મારી ઉત્તમવિદ્યા છે, અદ્વૈત છે,
અવિનાશી અર્ધમાત્રા રૂપ છે, નિત્ય છે અને
અવર્ણનીય શબ્દોવાળી છે, એમાં સંશય નથી. ૮

ચિદાનંદેન કૃષ્ણેન પ્રોક્તા સ્વમુખતોઽર્જુનમ્ ॥

વેદત્રયી પરાનંદા તત્ત્વાર્થજ્ઞાનસંયુતા ॥ ૯ ॥

વળી તે સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણે સ્વ-
મુખે અર્જુન પ્રત્યે કહેલી છે, ત્રણે વેદરૂપ છે,
પરમાનંદરૂપ છે તથા જ્ઞાનના સારાંશરૂપ છે. ૯

યોષ્ટાદશજપો નિત્યં નરો નિશ્ચલમાનસઃ ॥

જ્ઞાનસિદ્ધિં સ લભતે તતો યાતિ પરંપદમ્ । ૧૦ ।

જે મનુષ્ય સ્થિર મનથી નિત્ય ગીતાના અઢારે અધ્યાયનો જપ કરે છે તે જ્ઞાનની સિદ્ધિને પામે છે અને તેથી પરમપદને પામે છે. ૧૦

પાઠેઽસમર્થઃ સંપૂર્ણે તતોઽર્ધ પાઠમાચરેત્ ॥

તદા ગોદાનજં પુણ્યં લભતે નાત્ર સંશયઃ । ૧૧ ।

અંપૂર્ણ પાઠ કરવાને અશક્ત હોયતો અર્ધ પાઠ કરવાથી પણ ગોદાનનું ફળ મળે છે; એમાં સંશય નથી. ૧૧

ત્રિભાગં પઠમાનસ્તુ ગંગાસ્નાનફલં લભેત્ ॥

ષડંશં જપમાનસ્તુ સોમયાગફલં લભેત્ ॥ ૧૨ ॥

ત્રીજા ભાગનો પાઠ કરનાર ગંગાસ્નાનના ફળને પામે છે અને છઠ્ઠા ભાગનો પાઠ કરનાર સોમયાગનું ફળ મેળવે છે. ૧૨

एकाध्यायं तु यो नित्यं पठते भक्तिसंयुतः ॥

रुद्रलोकमवाप्नोति गणो भूत्वा वसेच्चिरम् १३

જે પુરૂષ ભક્તિપૂર્વક નિત્ય એક અધ્યાયનો પણ પાઠ કરે છે તે રુદ્ર લોકને પામે છે અને

ત્યાં શીવજીનો ગણ થઈને ઘણો કાળ વસે છે.
અધ્યાયં શ્લોકપાદં વા નિત્યં યઃ પઠતે નરઃ॥
સ યાતિ નરતાં યાવન્મન્વંતરં વસુંધરે ॥૧૪॥

જે મનુષ્ય એક અધ્યાય, એક શ્લોક અ-
થવા એક ચરણનો નિત્ય પાઠ કરે છે તે પણ હે
પૃથ્વી ! મન્વંતર સુધી મનુષ્યજ રહે છે. ૧૪
ગીતાયાઃ શ્લોકદશકં સંપ્ત પંચ ચતુષ્ટયમ્ ॥
દ્વૌ ત્રીનેકં તદર્ધં વા શ્લોકાનાં યઃ પઠેન્નરઃ।
ચંદ્રલોકમવાપ્નોતિ વર્ષાણમયુતં ધ્રુવમ્ ॥

ગીતાપાઠસમાપ્તો મૃતો મા-પતાં વ્રજેત્ ॥૧૬॥

જે મનુષ્ય ગીતાના દશ, સાત, પાંચ, ચાર,
બે, ત્રણ કે એક શ્લોકનો અથવા તો અર્ધા
શ્લોકનો પણ પાઠ નિત્ય કરે છે; તે અવશ્ય દશ-
હજાર વર્ષ સુધી ચંદ્રલોકને પામે છે. ગીતા-
નો સારી રીતે પાઠ કરનારો મનુષ્ય મર્યા
પછી પણ પાછો મનુષ્યજ થાય છે. ૧૫-૧૬.

ગીતાભ્યાસં પુનઃ કૃત્વા લભતે મુક્તિમુત્તમામ્।
ગીતેત્યુચ્ચારસંયુક્તો મ્રિયમાણો ગતિં લભેત્ ॥

અને પછી ગીતાનો વધારે અભ્યાસ કરીને
મોક્ષને પામે છે. મરતી વેળા “ ગીતા ” એવો
ઉચ્ચાર કરનારો પણ સદ્ગતીને પામે છે. ૧૭
ગીતાર્થશ્વણાસક્તો મહાપાપતોઽપિ વા ॥

वैकुण्ठं समवाप्नोति विष्णुना सह मोदते॥१८॥

મહા પાપી મનુષ્ય પણ જે ગીતાનો અર્થ
સાંભળવામાં પ્રિતિવાળો હોય તો તે વૈકુંઠને
પામી વિષ્ણુની સાથે આનંદ ભોગવે છે. ૧૮

गीतार्थं ध्यायते नित्यं कृत्वा कर्माणि भूरिशः
जीवन्मुक्तः स विज्ञेयो देहांते परमं पदम्॥१९॥

અનેક કર્મો કર્યા પછી પણ જે મનુષ્ય
નિત્ય ગીતાના અર્થનું ધ્યાન કરે છે; તેને
જીવનમુક્ત જાણવું. દેહના અંત પછી તે
પરમ પદને પામે છે. ૧૯

गीतामाश्रित्य बहवो भूभुजो जनकादयः ॥

निवृत्तकल्मषा लोके गीता याताः परं पदम्२०

જનક આદિ ઘણા રાજાઓ ગીતાના જ્ઞા-
નનો આશ્રય કરીને પાપ રહિત થયા છે અને

લોકમાં ગવાઈને પરમ પદને પામ્યા છે. ૨૦

ગીતાયાઃ પઠનં કૃત્વા માહાત્મ્યં નૈવ યઃ પઠેત્ ॥

વૃથા પાઠો ભવેત્તસ્ય શ્રમ એવ હ્રુદાહતઃ ॥૨૧॥

જે મનુષ્ય ગીતાનો પાઠ કરીને માહાત્મ્યનો પાઠ કરતો નથી; તેનો પાઠ વૃથા થાય છે અને તેવા પાઠને વૃથા શ્રમરૂપજ કહ્યો છે. ૨૧

एतन्माहात्म्यसंस्कृतं गीताभ्यासं करोति यः ॥

સ તત્ફલમવાપ્નોતિ દુર્લભાં ગતિમાપ્નુયાત્ ૨૨

આ માહાત્મ્ય સહિત જે મનુષ્ય ગીતાનો અભ્યાસ કરે છે તે પૂર્વે કહેલા કૃણને મેળવી દુર્લભ એવી ઉત્તમગતિને પામે છે. ૨૨

સૂત ઉવાચ । સૂત પૂછે છે:-

गीताख्ये श्रीताया मया प्रोक्तं सनातनम् ॥

ગીતાંતે ચ પઠેદ્યસ્ત્વદુક્તં તત્ફલં લભેત્ ૨૩

જે મનુષ્ય ગીતાનો પાઠ કર્યા પછી મેં કહેલા ગીતાના આ સનાતન માહાત્મ્યનો પાઠ કરે છે, તે ઉપર જે કૃણ કહ્યું તેને પામે છે. ૨૩

इति श्रावाराहुराणे श्रीगीतामाहात्म्यं संपूर्णम्

મંત્ર, ન્યાસ અને ધ્યાન.

મંત્ર વિષે સમજાણું

લગવદ્ગીતા, એ લગવાન શ્રી કૃષ્ણની વાણી હોવાથી મંત્ર રૂપ છે.

મંત્રની સાથે તેના ઋષિ, છંદ, દેવતા, બીજ, શક્તિ અને કીલક, આ છ વાનાં પણ હોય છેજ. ગીતા સાથેનાં તે છ વાનાં નીચે પ્રમાણે છે.

શ્રી ગીતા મંત્રના ઋષિ ઇત્યાદિ.

ॐ अस्य श्रीमद्भगवद्गीतामालामंत्रस्य भगवान्देवव्यास ऋषिः॥ अनुष्टुप् छंदः॥ श्रीकृष्णः परमात्मा देवता ॥ अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषस इति बीजम् ॥ सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रजेति शक्तिः॥ अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुच इतिकीलकम्

ॐ આ શ્રીમદ્ લગવદ્ગીતારૂપી માળામાં આવેલા લગવદ્વચનોરૂપી મંત્રોના ઋષિ એટલે દ્રષ્ટા કે સંગ્રહ કરનાર લગવાન વિદ-

વ્યાસઃ છંદ અનુષ્ટુપઃ અને દેવતા ભગ-
વાન શ્રીકૃષ્ણ છે. “શોક નહિ કરવા યોગ્ય
તેનો તું શોક કરે છે, અને પંડિતના
જેવા શબ્દો બોલે છે ” એ વચન ગીતા
મંત્રનું બીજ એટલે કે ગીતાના આરંભનું
કારણ છે. “સર્વ ધર્મેભિ પરીત્યાગ કરીને
એક મારેજ શરણે આવ” આ વચન ગીતા
મંત્રની શક્તિ છે; અને “ હું તને સર્વ
પાપોથી મુક્ત કરીશ, તું શોક ન કર”
એ આ ગીતા મંત્રની કીલક એટલે બીજી
અથવા કુંચી છે.

ન્યાસ વિષે સમજણ.

હરકોઈ મંત્રવડે દેવપૂજા કે જપ ઇત્યાદિ ક-
રવા પહેલાં તે કાર્ય કરનારે શરીરની શુદ્ધિ
ઉપરાંત શરીરનાં જુદાં જુદાં અંગોમાં મંત્રોનું
આરોપણ કરીને મંત્રરૂપ બનવું જોઈએ. તે
ન્યાસના બે વિભાગ છે. કરન્યાસ અને અં-
ગન્યાસ. ગીતાનો પાઠ કરનારે પ્રથમ ગીતા-
મંત્રના ઋષિ, છંદ, દેવતા ઇત્યાદીનું સ્મરણ

કર્તા પછી એ ન્યાસ નીચેના વિધિ અને ક્રમ પ્રમાણે કરવા.

કરન્યાસનો વિધિ.

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः॥

અર્થાત્ “ એને—આત્માને શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી અને અગ્નિ બાળી શકતો નથી.” આ મંત્ર ભાણીને બંને હાથના અંગુઠા ભેળા કરીને તેને નમસ્કાર કરવા.

न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः॥

અર્થાત્ “ એને પાણી પલાળી શકતું નથી અને પવન સુકવી શકતો નથી” આ મંત્ર ભાણી-ને બંને હાથની તર્જનીઓ (અંગુઠા પાસેની આંગળીઓ) ભેળી કરીને તેને નમસ્કાર કરવા.

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च॥

અર્થાત્ “ આ આત્મા છેદી શકાય નહિ તેવો, બાળી શકાય નહિ તેવો, ભીંજવી શકાય નહિ તેવો અને સુકવી શકાય નહિ તેવો છે,” આ મંત્ર ભાણીને બંને હાથની વચ-

લી આંગળીઓ ભેળી કરીને તેને નમસ્કાર કરવા.

નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્થાપુરચલોઽયં સનાતનઃ ॥

અર્થાત્ “આ આત્મા નિત્ય સર્વવ્યાપક, સ્થિર, અચળ અને સનાતન છે,” આ મંત્ર ભણીને બંને હાથની અનામિકાઓ (ટચલીની પાસેની આંગળીઓ) ભેળી કરીને તેને નમવું.

પश्य मे पार्थ रूपाणि शंतशोऽथ सहस्रशः ॥

અર્થાત્ “હે પાર્થ ! મારાં એકંદો અને હબ્બરો રૂપોને તું જો ” આ મંત્ર ભણીને બંને હાથની ટચલી આંગળીઓ ભેળી કરી તેને નમવું.

नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥

અર્થાત્ “ મારાં રૂપ અનેક પ્રકારનાં, દિવ્ય તથા અનેક વર્ણ અને આકારનાં છે,” આ મંત્ર ભણીને બંને હાથની હથેળીઓને તથા પાછલા ભાગોને ભેળા કરીને તેને નમસ્કાર કરવા. આમ કરન્યાસ કરી પછી હૃદયાદિ અંગ-ન્યાસ કરવો.

હૃદયાદિ અંગન્યાસનો વિધિ.

નૈનં છિદંતિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ ॥

અર્થાત્ “એ આત્માને શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી અને અગ્નિ બાળી શકતો નથી ” એ મંત્ર ભણીને હૃદયાય નમઃ એમ બોલીને બેઉ હાથના અગ્રભાગ એટલે આંગળીઓના છેડાઓને હૃદયે અડાડીને નમસ્કાર કરવા.

ન ચૈનં ક્લેદયંત્યાપો ન શોષયતિ મારુતઃ ॥

અર્થાત્ “એને પાણી ભીનો કરી શકતું નથી અને પવન સુકવી શકતો નથી ” આ મંત્ર ભણીને શિરસે સ્વાહા એમ બોલીને બેઉ હાથના અગ્ર ભાગવડે મસ્તકને સ્પર્શ કરવા.

અચ્છેદ્યોઽયમદાહ્યોઽયમક્લેદ્યોઽશોષ્ય એવ ચ ॥

અર્થાત્ “આ આત્મા છેદી શકાય નહિ તેવો, બાળી શકાય નહિ તેવો, ભીંજવી શકાય નહિ તેવો અને સુકવી શકાય નહિ તેવો છે ” આ મંત્ર ભણીને શિરસે વષટ્ એમ બોલીને બેઉ હાથના અગ્રભાગવડે ચોટલીને સ્પર્શ કરવો.

નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્વાણુચ્છ્વાસ્યં સનાતનઃ ॥

અર્થાત્ “ આ આત્મા નિત્ય, સર્વવ્યાપક, સ્થિર, અચળ અને સનાતન છે ” આ મંત્ર લાણીને કવચાય હુમ્ એમ બોલીને બંને હથેળીઓ બંને ખભાને અડાડી અદ્વય વાળીએ તેમ કરવું. આથી કવચ પહેર્યાની ભાવના થાય છે.

પश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ॥

અર્થાત્ “ હે પાર્થ ! મારાં એકંડો અને હજારો રૂપોને તું જો ” આ મંત્ર લાણીને નેત્રત્રયાય વૌષટ્ એમ બોલીને બેઉ હાથના અથ્રભાગવડે બંને ચક્ષુઓને અને બંને ભ્રમરો વચ્ચેના ત્રીજા ગુપ્તજ્ઞાન ચક્ષુને સ્પર્શ કરવો.

नानाविधानि दिव्यानि गदावर्णाव्यूहीदे च।

અર્થાત્ “ મારાં રૂપ અનેક પ્રકારનાં, દિવ્ય તથા અનેક વર્ણનાં છે ” આ મંત્ર લાણીને અસ્ત્રાય ફટ્ એમ બોલીને જમણા હાથને માથાપરથી ફેરવી તેનાવડે ડાબી હથેળીમાં તાળી વગાડવી. અંગન્યાસ સમાપ્ત.

વિનિયોગ.

શ્રીકૃષ્ણપ્રીત્યર્થે પાઠે વિનિયોગઃ ॥

શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માની પ્રીતિને અર્થે જ આ પાઠનો વિનિયોગ-વિશેષ ઉપયોગ છે.

ધ્યાનનો વિધિ.

આગળ પ્રમાણે અંગન્યાસ કર્યા પછી ગીતાના ઋષિ વ્યાસભગવાનનું તથા દેવતા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનું નીચે કહેલી ભાવનાઓ અને નમસ્કાર સહિત ધ્યાન કરવું.

ૐ પાર્થાય પ્રતિબોધિતાં ભગવતા નારાયણેન
સ્વયં વ્યાસેન ગ્રથિતાં પુરાણમુનિના મધ્યે-
મહાભારતમ્ ॥ અદ્વૈતામૃતવર્ષિણીં ભગવતીમષ્ટા-
દશાધ્યાયિનીમંબ ત્વામનુસંદધામિ ભગવ-
દ્રીતેભવદ્વેષિણીમ્ ॥ ૧ ॥

ૐ ભગવાન નારાયણે પાંતે અર્જુનને ઉપ-
દેશેલી, પ્રાચીન મહામુની શ્રી વેદ વ્યાસજીએ
મહાભારતમાં ગુંથેલી, અદ્વૈતરૂપી અમૃતને
વર્ષાવનારી, ભગવતી-એટલે એશ્વર્ય, વીર્ય,

યશ, શ્રી, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યના આધારરૂપ-
અષ્ટાદશ અધ્યાયવાળી અને જન્મ-મરણને તથા
અહંતા મમતારૂપ સંસારને ટાળનારી હે માતા !
હે ભગવદ્ગીતા ! હું તારું ધ્યાન ધરું છું. ૧
નમોઽસ્તુ તે વ્યાસ વિશાલબુદ્ધે ફુલ્હારવિદા-
યતપત્રનેત્ર ॥ યેન ત્વયા ભારતતૈલપૂર્ણઃ
પ્રજ્વાલિતો જ્ઞાનમયઃ પ્રદીપઃ ॥ ૨ ॥

વિશાળ બુદ્ધિવાળા અને ખીલેલા કમળ
જેવાં વિશાળ નેત્રવાળા વ્યાસભગવાન ! આપને
નમસ્કાર હો. આપેજ મહાભારતરૂપી તેલ
પુરીને આ ગીતા જ્ઞાનરૂપી દીપક પ્રકટાવ્યોછે. ૨
પ્રપન્ પારિજાતાય તોગ્રેદૈકપાણયે ॥

જ્ઞાનમુદ્રાય કૃષ્ણાય ગીતામૃતદુહે નમઃ ॥ ૩ ॥

શરણ થનારને કદપવૃક્ષ પેઠે ઇચ્છિત ફળ
આપનારા, એક હાથમાં આબુક ધારણ કરનારા,
જ્ઞાન-મુદ્રાયુક્ત અને ગીતારૂપી અમૃતનું દોહન
કરનારા એવા હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપને નમસ્કાર હો. ૩

સર્વોપનિષદે ગાવો દોઘ્યા ગોપાલનંદનઃ ॥

પાર્થો વત્સઃસુધીર્ભોક્તા દુઘં ગાંતા તં મહત્ ॥

સર્વ ઉપનિષદોરૂપી ગાયો છે; તેના દોહના-
રા ગોપાલ નંદન શ્રીકૃષ્ણ લગવાન છે; અર્જુ-
નરૂપ વત્સ (વાછરડો) છે; બુદ્ધિશાળી પુરૂષો
તે દૂધના ભોક્તા (પીનારા) છે અને મહાન
ગીતામૃત રૂપી દૂધ છે. ૪

વરુદેવસુતં દેવં કંસચાણૂરમર્દનમ્ ।

દેવ ગંગાપ્રસાદં કૃષ્ણં વંદે જગદ્ગુરુમ્ ॥૫॥

વસુદેવ પુત્ર, દિવ્ય રૂપવાળા, કંસ અને ચાણૂર
દૈત્યોનો નાશ કરનારા અને દેવકીને પરમ
આનંદ આપનારા એવા હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે
જગદ્ગુરુ ! હું આપને વંદન કરું છું. ૫

મોક્ષદ્રોણત્તદા જયદ્રથજલા ગાંધારાલોપલા

શલ્યગ્રાહવતી કૃપેણ વહની કર્ણેન વેલાકુલા ॥

અશ્વત્થામવિકર્ણધોરમકરા દુર્યોધનાવર્તિની ।

સોત્તીર્ણાંખલુ પાંડવૈ રણનદી કૈવર્તકઃકેશવઃ ॥

ભીષ્મ અને દ્રોણરૂપી કિનારાઓવાળી

જયદ્રથરૂપી જળવાળી, શકુનીરૂપી નીલ પત્થર-
વાળી, શલ્યરૂપી ઝૂડવાળી, કૃપાચાર્યરૂપી પ્રવા-
હવાળી, કર્ણુરૂપી મોઝાંવાળી, અશ્વત્થામા
અને વિકર્ણુરૂપી ભયાનક મગરમચ્છવાળી અને
દુર્યોધનરૂપી ધુમરીવાળી, એવી યુદ્ધરૂપી નદીને
શ્રીકૃષ્ણરૂપી સુકાનીવડેજ પાંડવો તરીકયા હતા.

પારાગર્થવચઃસરોજમમલં ગીતાર્થગંધોત્કટં ।
નાનાશ્યાનકકેસરં હરિકથાસંબોધનાબોધિતમ્ ॥
લોકે સ્વચ્છાન્દસૌરહૃદઃ પેપીયમાનં મુદા ।
શ્યાન્દારતપંકજં કલિમલપ્રધ્વંસિ નઃ શ્રેયસે ॥

ગીતાના અર્થરૂપ તીક્ષ્ણ સુગંધવાળું, નાના
પ્રકારનાં આખ્યાનોરૂપી કેસરવાળું, હરીકથાના
ઉપદેશવડે પ્રકુલ થયેલું, જગતમાંના સજ્જન-
રૂપી ભમરાઓ નિરંતર આનંદપૂર્વક જેના
રસનું પાન કરે છે એવું, કળીકાળનાં પાપનો
વિનાશ કરનારૂં અને પરાશરના પુત્ર શ્રીવ્યાસ
મુનિની બાણીરૂપી સરોવરમાં ઉગેલું મહાભાર-
તરૂપી કમળ અમારૂં કલ્યાણ કરનારૂં થાઓ. ૭

મૂકં કરોતિ વાચાલં પંગું લંબયતે ગિરિમ્ ।
યત્કૃપા તમહં વંદે પરમાનંદમાધવ ॥ ૮ ॥

જેમની કૃપા મુંગા માણસને વાચાળ કરે
છે અને પાંગળાંને પર્વત ઉલંઘાવે છે; તે પર-
માનંદ સ્વરૂપ માધવને હું વંદન કરું છું. ૮
યંબ્રહ્માવરુણેંદ્રરુદ્રમરુતઃ સ્તુન્વંતિદિવ્યૈઃસ્તૈર્વૈ-
દૈઃ સાંગપદક્રમોપનિષદૈર્ગાયંતિ યં સામગાઃ॥
ધ્યાનાવસ્થિતતદ્રતેન મનસા પશ્યંતિ યં યાપિનો
યસ્યાંતં ન વિદુઃ મુરાસુરગણા દેવાય તસ્મૈ નમઃ॥

બ્રહ્મા, વરુણ, ઇંદ્ર, રુદ્ર અને મરુત (વાયુ)
વગેરે દેવતાઓ દિવ્ય સ્તોત્રોત્તરોડે જેમની સ્તુતિ
કરે છે; સામવેદનું ગાન કરનારા મુનિઓ અંગો,
પદ,ક્રમ અને ઉપનિષદ સહિત વેદો વડે જેમની
સ્તુતિ ગાય છે; ધ્યાનમાં સ્થિર થએલા મુનીઓ
તેમાં રહેલા મનવડે જેમનાં દર્શન કરે છે અને
દેવો તેમજ અસુરો જેમના પારને જાણી
શકતા નથી એવા પરમાત્મ દેવને નમસ્કાર હો.

श्री भगवान्

यदा यदाहि धर्मस्य ग्लानिर्भवाति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

ગુજરાતી સરલાર્થ સહિત.

અધ્યાય ૧ લોઃ- અર્જુનવિષાદયોગ.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ । ધૃતરાષ્ટ્ર ઓલ્યાઃ-

ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે સમવેતા યુયુત્સવઃ ।

મામકાઃ પાંડવાશ્ચૈવ કિમકુર્વત સંજય ॥ ૧ ॥

હે સંજય ! કુરુક્ષેત્રની ધર્મ ભૂમિમાં યુદ્ધ કરવાના નિશ્ચયથી એકઠા થએલા મારા પુત્રોએ તેમજ પાંડવોએ પણ શું કર્યું !

સંજય ઉવાચ । સંજય ઓલ્યાઃ-

દૃષ્ટ્વા તુ પાંડુપાત્રાનં વ્યૂઠં દુર્યોધનસ્તદા ।

આચાર્યમુપસંગમ્ય રાજા વચનમબ્રવીત્ ॥૨॥

તે સમયે પાંડવોના સૈન્યને યુદ્ધરથનામાં
ગોઠવાયેલું જોઈને રાજા દુર્યોધન દ્રોણાચાર્ય
પાસે જઈને આવાં વચન બોલ્યો. ૨

પશ્યૈતાં પાંડુત્રાણામાચાર્ય મહર્તાં ચમૂમ્ ।

વ્યૂઠાં દ્રુપદપુત્રેણ તવ શિષ્યેણ ધીમતા ॥૩॥

હે આચાર્ય ! પાંડવોની આ મોટી સેના
જુઓ. આપના બુદ્ધિમાન શિષ્ય દ્રુપદના પુત્ર
ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તેની વ્યૂહ રચના કરેલી છે. ૩

અત્ર શૂરા મહેષ્વાસા भीमार्जुनसमा युधि ।

યુયુધાનો વિરાટશ્ચ દ્રુપદશ્ચ મહારથઃ ॥ ૪ ॥

એ સેનામાં મોટા ધનુષ્યને ધારણ કરનારા,
શૂરવીર અને યુદ્ધમાં ભીમ અને અર્જુનના
જેવા યુયુધાન, વિરાટ અને મહારથી દ્રુપદ છે.

धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान् ।

પુરુજિત્કુંતિભોજશ્ચ શૈબ્યશ્ચ નરપુંગવઃ ॥ ૫ ॥

અને ધૃષ્ટકેતુ, ચેકીતાન તથા કાશીરાજ જેવા
પરાક્રમી; તેમજ પુરુજીત, કુંતીભોજ અને શૈબ્ય

જેવા શ્રેષ્ઠ નરો છે. ૫

યુધામન્યુશ્ચ વિક્રાંત ઉત્તમૌજાશ્ચ વીર્યવાન્ ।
સૌમદ્રો દ્રૌપદેયાશ્ચ સર્વ એવ મહારથાઃ ॥૬॥

વળી મહા પરાક્રમી યુધામન્યુ, મહા બળ-
વાન ઉત્તમૌજ, સુભદ્રાનો પુત્ર અભિમન્યુ તથા
દ્રૌપદીના પુત્રો, એ સર્વે મહારથીઓ પણ છે. ૬

અસ્માકં તુ વિશિષ્ટા યે તાન્નિબોધ દ્વિજોત્તમ ।
નાયકા મમ સૈન્યસ્ય સંજ્ઞાર્થં તાન્બ્રવીમિ તે ॥

હું દ્વિજોત્તમ ! આપણામાં જેઓ શ્રેષ્ઠ છે
તે હવે સાંભળો. મારી સેનાના મુખ્ય નાયકો-
નાં નામ પણ હું આપની જાણ માટે કહું છું. ૭

મવાન્મીષ્મશ્ચ કર્ણશ્ચ કૃપશ્ચ સમિતિંજયઃ ।

અશ્વત્થામા વિકર્ણશ્ચ સૌમદત્તિસ્તથૈવ ચ ॥૮॥

આપ, ભિષ્મ, કર્ણ, યુદ્ધમાં જય મેળ-
વનારા એવા કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, વિકર્ણ,
સૌમદત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા, તથા- ૮

અન્યે ચ બહવઃ શૂરા મદર્થે ત્યક્તજીવિતાઃ ।

નાનાશરપ્રહરણાઃ સર્વે યુગ્ધવિશારદાઃ ॥૯॥

મારે માટે પોતાના જીવનનો ત્યાગ કરે
એવા પણ ખીજા શૂરપુરુષો બહુ છે, અને તેઓ
સર્વ નાના પ્રકારનાં શસ્ત્ર વાપરવામાં કુશળ
તેમજ યુદ્ધ કરવામાં અતિ પ્રવીણ છે.

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।

पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीष्माभिरक्षितम् ॥ ૧૦ ॥

આ આપણું સૈન્ય અગણિત અને ભીષ્મ
વડે રક્ષાયલું છે; અને તેઓનું સૈન્ય શ્રેષ્ઠ તથા
ભીમવડે રક્ષાયલું છે. ૧૦

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।

भीष्ममेवाभिरक्षंतु भवन्तः सर्व एव हि ॥ ૧૧ ॥

તો હવે વ્યૂહમાં પેસવાના સર્વ ભાગોમાં
આપ તેમજ અન્ય સર્વ પોતપોતાને સ્થાને
ઉભા રહીને ભીષ્મનુંજ રક્ષણ કરો. ૧૧

तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।

सिंहनादं विनद्योच्चैः शंखं दध्मौ प्रतापवान् ॥ ૧૨ ॥

તે પછી સર્વ કૌરવોમાં વૃદ્ધ અને પ્રતાપવાન
એવા ભીષ્મપિતામહે દુર્યોધનને હર્ષ ઉપજે એવી

સિંહુગર્જના કરીને પોતાનો શંખ વગાડ્યો.

તતઃ શંખાશ્ચ ભેર્યશ્ચ પણવાનકગોઠ્ઠાઃ ।

સહસૈવાભ્ય ન્યંત સ શબ્દસ્તુમુલોઽભવત્ ।૧૩।

તે પછી એકી વખતે શંખ, નગારાં, મૃદંગ, ઢોલ અને રણશિંગાં વાગવા લાગ્યાં; અને તેનો નાદ ઘણો મોટો થઈ રહ્યો. ૧૩

તતઃ શ્વેતૈર્હયૈર્કે મહતિ સંદને સ્થિર્તા ।

માધવઃ પાંડવશ્ચૈવ દિવ્યૌ શંખૌ પ્રદધ્મતુઃ ।૧૪।

પછી ધોળા ધોડાવાળા મહાન રથમાં બેઠેલા માધવ અને અર્જુન પણ પોતપોતાના દિવ્ય શંખો વગાડવા લાગ્યા. ૧૪

પાંચજન્ય હૃષીકેશ્ચો દેવદત્તં ધનંજયઃ ।

પૌંડ્ર દધ્મૌ મહાશંખં માંકર્મા વૃકોદરઃ ।૧૫।

શ્રીકૃષ્ણે પાંચજન્ય નામનો, અર્જુને દેવદત્ત નામનો અને મહા પરાક્રમી ભીમે પૌંડ્ર નામનો પોતાનો મોટો શંખ વગાડ્યો. ૧૫

અનંતાવિજયં રાજા કુંતીપુત્રો યુધિષ્ઠિરઃ ।

નકુલઃ સહદેવશ્ચ સુધાપમણિગ્ન્યકૌ ॥ ૧૬ ॥

કુંતીપુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરે અનંતવિજય,
નકુલે સુઘોષ અને સહદેવે મણિપુષ્પક નામના
શંખ વગાડ્યા. ૧૬

કાશ્યશ્ચ પરમેશ્વાસઃ શિખંડી ચ મહારથઃ ।
ધૃષ્ટદ્યુમ્નો વિરાટશ્ચ સાત્યકિશિપરાજિતઃ । ૧૭
દુપદો દ્રૌપદેયાશ્ચ સર્વશઃ પૃથિવીપતે ।
સૌભદ્રશ્ચ મહાબાહુઃ શંખાન્દધ્મુઃ પૃથક્ પૃથક્ ।

હે પૃથ્વીપતિ ! મહા ધનુષધારી કાશીરાજ,
મહારથી શિખંડી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિરાટ, જીતાય
નહિ એવો સાત્યકી, દુપદ દ્રૌપદીના પુત્રો અને
મહાબાહુ અભિમન્યુ એ સર્વ પોતપોતાના
બુદ્ધા બુદ્ધા શંખો વગાડવા લાગ્યા. ૧૭-૧૮

સ ઘોષો ધાર્તરાષ્ટ્રાણાં હૃદયાનિ વ્યદારયત્ ।
નમશ્ચ પૃથિવીં ચૈવ તુમુલો વ્યનુનાદયન્ ॥ ૧૯ ॥

આકાશ અને પૃથ્વીને ગળતવી મૂકતા તે પ્રચંડ
શંખનાદોએ કૌરવોનાં હૃદયને ચીરી નાખ્યાં. ૧૯
અથ વ્યવસ્થિતાન્દષ્ટ્વા ધાર્તરાષ્ટ્રાન્કપિશ્વજઃ ।
પ્રવૃત્તે શસ્ત્રસંપાતે ધનુરુધમ્ય પાંડવઃ ॥ ૨૦ ॥

હૃદયેષાં તદા વાક્યામેદગ્રહ મહીપતે ।

તેપછી હે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા ! યુદ્ધ માટે ગોઠવાઈ-
ને ઉભેલા કૌરવોને જોઈને હનુમાનની ધ્વજાવાળા
અર્જુન ધનુષ ઉઠાવીને યુદ્ધનો આરંભ કરવા
અગાઉ શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે આવું વચન બોલ્યા:-

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યા:-

સેનયોરુભયોર્મધ્યે રથં સ્થાપય મેઽચ્યુત ।૨૧।

યાવદેતાન્નિરીક્ષેઽહં યોધધુકામાનવસ્થિતાન્ ।

કૈર્મયા સહ યોદ્ધવ્યમસ્મિન્નગ્નસઃ સ્વમે ॥૨૨॥

યોત્સ્યમાનાનવેક્ષેઽહં ય એતેઽત્ર સમાગતાઃ ।

ધાર્મણ્યસૂર દુર્બુદ્ધેર્યુદ્ધે પ્રિયચિકીર્ષવઃ ॥૨૩॥

હે અચ્યુત ! મારો રથ આ બંને સેનાઓની
મધ્યમાં લઈ જઈને ઉભો રાખો; એટલે હું
આ યુદ્ધની ઇચ્છાથી તૈયાર થઈ ઉભેલા સર્વને
જોઈ લઉં; અને આ રણસંગ્રામમાં કોની સાથે
યુદ્ધ કરવાનું છે તે જોઉં તથા દુર્બુદ્ધિ કૌરવો-
નું ભલું કરવાની ઇચ્છાથી જેઓ યુદ્ધ કરવાને
એકઠા થએલા છે તેમને પણ જોઈ લઉં. ૨૧-૨૨-૨૩

સંજય ઉવાચ । સંજય ઓલ્યા:-

एवमुक्तो हृषीकेशो रूडाकेशेन भारत ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् २४

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।

उवाच पार्थ पश्यैतान्समेवेतान्કુરુનिति । ૨૫।

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! આ પ્રમાણે અર્જુને કહેવાથી શ્રીકૃષ્ણે બંને સેનાની વચ્ચે તે ઉત્તમ રથને ઉભો કર્યો અને ભીષ્મ, દ્રોણ તથા સર્વ રાજાઓની સામે “ હેપાર્થ ! આ લેગા થયેલા કૌરવોને જો.” એમ તેમણે કહ્યું. ૨૪-૨૫

तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितृनथ पितामहान् ।

आचार्यान्मातुलान्भ्रातૃન્પુત્રાન્પૌત્રાન્સखींस्तथा।

श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।

तान्समीक्ष्य स कौंतेयः सर्वान्बधूनवस्थितान् ।

कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदृष्ट्वा

ત્યાં અર્જુને બંને સેનાઓમાં પોતાના કાકા, દાદા, આચાર્યો, મામાઓ, પુત્રો, પૌત્રો, મિત્રો સસરાઓ તથા ઉપકાર કરનારાઓને ઉભેલા

જોયા. આ પ્રમાણે પોતાના બાંધવાદિને યુદ્ધ સ્થળમાં ઉભેલા જોતાંજ અર્જુન કંઈણાના અત્યંત આવેશમાં આવી જઈને આવું બોલ્યા:—૨૬-૨૭

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યા:—

દૃષ્ટ્વેમં સ્વજનં કૃષ્ણ યુયુત્સું સમુપસ્થિતમ્ ૨૮
સીદંતિ મમ ગાત્રાણિ મુખં ચ પરિશુષ્યતિ ।

વેપથુશ્ચ શરીરે મે રોમહર્ષશ્ચ જાયતે ॥ ૨૯ ॥

હો કૃષ્ણ ! યુદ્ધની ઈચ્છાથી ઉભેલા આ સ્વ-
જનોને જોઈને મારાં ગાત્ર શિથિલ થાય છે;
મુખ સુકાઈ જાય છે; શરીરમાં કંપારી છુટે છે
અને રૂવાં ખડાં થાય છે. ૨૮-૨૯.

ગાંડીવં સંસતે હસ્તાત્ત્વકૈવ પરિદહ્યતે ।

ન ચ શક્રોમ્યવસ્થાતું ભ્રમતીવ ચ મે મનઃ૩૦

વળી ગાંડીવધનુષ હાથમાંથી સરી પડે છે;
આમડીમાં ઘણો દાહ થાય છે; ઉભો રહેવાને પણ
હું શક્તિવાન નથી, માંડું મન જાણે ભમે છે. ૩૦

નિમિત્તાનિ ચ પશ્યામિ વિપરીતાનિ કેશવ ।

ન ચ શ્રેયોઽનુપશ્યામિ હત્વા સ્વજનમાહવે૩૧

વળી હે કેશવ ! હું વિપરીત ચિન્હો જોઉં છું અને
યુદ્ધમાં સ્વજનોને મારવાથી કલ્યાણ જોતો નથી.
ન કાંક્ષે વિજયં કૃષ્ણ ન ચ રાજ્યં સુલાદિ ચ ।
કિં નો રાજ્યેન ગોવિંદ કિં મોગૈર્જીવિતેન વા ૩૨

હે શ્રીકૃષ્ણ ! તેઓને હુણવાથી મળનારા
વિજયને, રાજ્યને કે સુખોને હું ઈચ્છતો નથી. હે
ગોવિંદ ! એવી રીતે મેળવેલા રાજ્યથી, ભોગથી
કે જીવતરથી અમને શું લાભ થનાર છે ? ૩૨
येषामर्थे कांक्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ।
त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥

અમે જેઓને માટે રાજ્ય, ભોગો અને સુખને
ઈચ્છીએ; તેઓ તો બધા પોતપોતાનાં પ્રાણ
અને ધનને તજીને અહીં યુદ્ધમાં ઉભેલા છે. ૩૩
आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ।
मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः संबंधिनस्तथा
एतान्न हंतुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।

અપિત્રૈલોક્યરાજ્ય-પ્રત્યેક-કે-હેતો-કિં-નુ-હાન્ય-કે-૩૫

આ આચાર્યો, પિતા, પુત્રો, દાદા, મામા, સ-

સરા, પૌત્રો, સાળા અને બીજા સંબંધિઓ મને
હણુતા હોય અથવા મને ત્રણે લોકનું રાજ્ય
મળતું હોય તોપણ હે મધુસૂદન ! હું તેઓને
હણુવા ન ઇચ્છું; તો પૃથ્વી માટે કેમજ ઇચ્છું ?
નિહત્ય ધાર્તરાષ્ટ્રાન્નઃ કા પ્રીતિઃ સ્યાજ્જનાર્દન ।

પાપમેવાશ્રયેદસ્માન્હત્પતાનાત્તાપિનઃ ॥૩૬॥

વળી હે જનાર્દન ! કૌરવોને હણુવામાં પ્રીતિ
પણ કેમ થાય ! એઓ આતતાયીઓ છે તોપણ
તેમને હણુવાથી તો અમને પાપજ બેસે. ૩૬
તસ્માન્નાર્તી વયં હંતું ધાર્તરાષ્ટ્રાન્સ્વબંધવાન્ ।

સ્વજનં હિ કથં હત્વા સુખિનઃ સ્યામ માધવ ૩૭

તે માટે અમારે અમારા બંધુ કૌરવોને
હણુવા ઘટીત નથી. હે માધવ ! સ્વજનોનેજ
હણીને અમે સુખી કેવી રીતે થઈએ ? ૩૭
યદ્યપ્યેતે ન પશ્યંતિ લોભોપ તત્તેતસઃ ।

કુલક્ષયકૃતં દોષં મિત્રદ્રોહે ચ પાતકમ્ ॥ ૩૮

કથં ન જ્ઞેયમસ્માભિઃ પાપાદસ્માન્નિવર્તિતુઃ ।

કુલક્ષયકૃતં દોષં પ્રપશ્યદ્ધિર્જનાર્દન ॥૩૯॥

લોભવડે બુદ્ધિ મારી જવાથી કૌરવો કુળ-
ક્ષયના દોષને અને મિત્રદ્રોહના પાપને સમ-
જતા નથી; પરંતુ હે જનાર્દન ! કુળનાશના દોષને
જાણનારા અમોએ પણ એ પાપકર્મથી નિવૃત્ત
થવાનું કેમ ન સમજવું ! ૩૮-૩૯

કુલક્ષયે પ્રણश्यंति कुलधर्माः सनातनः ।

धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥૪૦

अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यंति कुलस्त्रियः ।

स्त्रीषु दुष्टासु वाण्येय जायते वर्णसंकरः ॥૪૧

કુળનો ક્ષય થવાથી કુળના સનાતન ધર્મો
નાશ પામે છે અને ધર્મ નષ્ટ થતાં કુળને
અધર્મ દબાવી લે છે; અધર્મ વધવાથી કુળની
સ્ત્રીઓ બહુ દૂષિત થાય છે અને હે વાણેય !
દૂષિત સ્ત્રીઓથી વર્ણસંકર પ્રજા જન્મે છે.

संकरो नरकार्यैव कुलघ्नानां कुलस्य च ।

पतंति पितरो ह्येषां लुप्तपिंडोदकक्रियाः ४૨

વર્ણસંકર પ્રજા કુળને અને કુળઘાતકને
નરકમાં જ નાખે છે અને તેઓના પિતૃઓ

પણ પિંડોદકાદિ ક્રિયા વિના પતન પામે છે.

દોષૈરેતૈઃ કુલધર્માનાં વર્ણસંકરકારકૈઃ

ઉત્સાદ્યંતે જાતિધર્માઃ કુલધર્માશ્ચ શાશ્વતાઃ ૪૨

કુળધાતકોના અને પ્રજાને વર્ણસંકર કરનારાઓના એવા દોષોને લીધે હંમેશના જાતિધર્મો તથા કુળધર્મો પણ નાશ પામે છે. ૪૩

ઉત્સન્નકુલધર્માણાં મનુષ્યાણાં જનાર્દન ।

નરકે નિયતં વાસો ભવતોત્ય-શુશ્રુમ ॥૪૪॥

અને જેઓના કુળધર્મો નાશ પામ્યા હોય એવા મનુષ્યોનો હું જનાર્દન ! અવશ્ય નરકમાં વાસ થાયછે એવું અમે સાંભળ્યું છે. ૪૪

અહો વત મહત્પાપં કર્તું વ્યવસિતા વયમ્ ।

યદ્રાજ્યસ્વલોભેન હંતું સ્વજનમ્વચતાઃ ॥૪૫॥

અહો ! અમે મહાન પાપ કરવાને તૈયાર થયા છીએ. કારણ કે આ રાજ્યસુખના લોભને લીધેજ અમે પોતાના બંધુઓને હણવાને ઉભા થયા છીએ. ૪૫

યદિ મામપ્રતીકારમશસ્ત્રં શત્રુપાણયઃ ।

ધાર્તરાષ્ટ્ર રણે હનુસ્તન્મે ક્ષેમતરં ભવેત્ ॥૪૬॥

એ કરતાં તો શસ્ત્રવાળા કૌરવોજ જે મને સામે ન થનારને અને શસ્ત્ર વિનાનાને આ સ્થળે હુણે તો તેથી મારું વધારે હિત થાય.

સંજય ઉવાચ । સંજય બોલ્યા:-

एवमुक्त्वार्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविश ।

विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ॥૪૭॥

શોકથી વ્યાકુળ થયેલા મનવાળા અર્જુન એવું કહીને ધનુષબાણ રણભૂમિમાં ત્યજી દઈને રથ ઉપર બેસી ગયા. ૪૭

हरिःॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे-

ऽर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥૧॥

અધ્યાય ૨ જો:-સાંખ્ય યોગ.

સંજય ઉવાચ । સંજય બોલ્યા:-

તં તથા શ્રુત્વાદિશ્રુપૂર્ણાકુલેક્ષણં ।

વિષીદંતમિદં વાક્યં વાચ મધુસૂદનઃ ॥૧॥

એવા દયાના આવેશવાળા, આંસુભર્યાં
વ્યાકુળ નેત્રવાળા અને શોક કરતા અર્જુનને
જોઈ મધુસૂદન આવાં વચન બોલ્યા. ૧

શ્રીભગવાન વાચ । શ્રીભગવાન બોલ્યા:-

તત્સ્ત્વા કશ્મલમિદં વિષમે સમુપસ્થિતમ્ ।

અનાર્યૃષ્ટમસ્વર્ગ્યમકીર્તકરમર્ન ॥૨॥

આવા વિપરીત સમયે હે અર્જુન ! આ
અનાર્યના જેવો, અધોગતિ આપનારો અને
અપકીર્તિકારક મોહ તને ક્યાં ઉપજી આવ્યો ?
ક્લેબ્યં મા સ્મ ગમઃ પાર્થ નૈતત્સ્વરૂપપદ્યતે ।

ક્ષુદ્રં તદયદાર્બલ્યં ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠ પરંતપ ॥૩॥

હે પાર્થ ! આમ કાયર થા નહિ; એ તને
છાજતું નથી; હે શત્રુને તપાવનાર ! હૃદયની

એ તુચ્છ દુર્ખલતાને ત્યજીને ખડો થઈ જા. ૩

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન ઓલ્યા:-

કથં ભીષ્મમહં સંખ્યે દ્રોણં ચ મધુસૂદન ।

इषुभिःप्रतिगोच्छामि पूजार्हावरिसूदन ॥४॥

હે મધુસૂદન ! હે અરિસૂદન ! પૂજનીય ભીષ્મ
અને દ્રોણાદિ સાથે હું ખાણુથી કેમજ લડું ?

रूनहत्वा हि महानुभावान् श्रेयो भोक्तुं

भैक्ष्यमपीह लोके । हत्वार्थकामास्तु गुरु-

निहैव भुंजीय भोगान्नुधिरप्रदिग्धाः ॥५॥

એવા મહાનુભાવ ગુરૂજનોને હણવા કરતાં
તો આ લોકમાં ભિક્ષાથી જીવવું સારૂ છે.
ધનના આશીયાણા ગુરૂઓને હણીને પણ મારે
આ લોકમાં તેમના લોહીથી ખરડાયલા ભો-
ગો ભોગવવા પડે. ૫

न चैतद्विभ्रः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि

वा नो जयेयुः ॥ यानेव हत्वा न जिजीवि-

षामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥६॥

વળી જેમાંથી કયો પક્ષ જીતવાન છે; તથા

અમે જીતીશું કે તેઓ; તે પણ હું જાણતો નથી. વળી જેઓને હુણીને અમે જીવવા પણ ઇચ્છીએ તે કૌરવો તો સામેજ ઉભેલા છે ! ૬

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्म-
संमूढचेताः । यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे
शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥७॥

દીનતાના દોષથી મારેા સ્વભાવ દ-
ખાઈ ગયેા છે અને સ્વધર્મનો નિર્ણય કર-
વામાં ચિત્ત મૂઢ બની ગયું છે; માટે આપને પૂછું
છું કે મારે માટે જે નકડીપણે કડ્યાણકારક હોય
તે વાત મને કહો. હું આપનો શિષ્ય છું અને
આપને શરણે છું. મને ઉપદેશ આપો. ૭

न हि प्रपश्यामि ममाप-घाद् यच्छोक-
च्छोषणमिन्द्रियाणाम् । अवाप्य भूमावसप-
त्तमृद्धं राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥८॥

પૃથ્વીનું શત્રુ વિનાનું અને સર્વ સમૃદ્ધિ-
વાળું રાજ્ય અને દેવતાઓનું રાજ્ય પામ્યા
છતાં પણ આ ઇન્દ્રિયોનું શોષણ કરનારા મારા

શોકને શમાવે એવું કશુંજ તેમાં હું નથી જોતો.

સંજય ઉવાચ । સંજય યોધ્યા:-

एवमुक्त्वा पांकेशं रुडाकेशः परंतपः।

न योत्स्य इति गोविंदमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह॥९

યુડાકેશ અર્જુન, ગોવિંદ પ્રત્યે એ પ્રમાણે
કહીને અને છેવટે “ યુદ્ધ નહિ કરું ” એમ
કહીને મૌન રહ્યા. ૯

ततश्चाच पांकेशः प्रहसन्निव भारत ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदंतमिदं वचः ॥१०॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ પ્રમાણે બેઉ સેનાની
મધ્યે બેઠ પામતા તે અર્જુનને હુપીકેશ
શ્રીકૃષ્ણે હસતા હોય તેમ આ વચન કહ્યાં:-૧૦

श्री भगवान् उवाच । श्री लगवान् योध्या:-

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।

गतासूनगतासूंश्च नानुशोचंति पंडिताः॥११॥

શોક નહિ કરવા યોગ્ય વસ્તુનો તું શોક
કરે છે અને વાણી તો જ્ઞાનીના જેવી બોલે છે.
પરંતુ જ્ઞાનીઓ કાંઈ મરેલાનો કે જીવતાનો

શોક કરતા નથી. ૧૧

ન ત્વેવાહં જાતુ નાસં ન ત્વં નેમે જનાધિપાઃ ।

ન ચૈવ ન ભવિષ્યામઃ સર્વે વયમતઃપરમ્ ॥૧૨॥

આ જન્મની પૂર્વે હું ન હતો કે તું ન હતો કે આ રાજાઓ ન હતા એવું પણ નથી; તેમ આ શરીરો મુવા પછી પણ આપણે સર્વ નહિ હોઈએ એમ બનવાનું નથી. ૧૨

દેહિનોઽસ્મિન્યગ દેહે કૌમારં યૌવનં જરા ।

તથા દેહાંતરપ્રાપ્તિર્ધીરસ્તત્ર ન મુહ્યતિ ॥૧૩॥

આ દેહમાં જીવાત્માને જેમ બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા નક્કીપણે પ્રાપ્ત થાય છે; તેજ પ્રમાણે દેહ પડ્યા પછી પાછો બીજો દેહ પણ તેને અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે; માટે ધીર પુરૂષો “દેહ મરતાં જીવપણ મરી ગયો” એવી બ્રાન્તિ લાવતા નથી. ૧૩

માત્રાસ્પર્શાસ્ત કૌતેય શીતોષ્ણદુઃસ્વદુઃસ્વદાઃ ।

આગમાપ્પાયિનોઽનિત્યાસ્તાંસ્તિતિક્ષસ્વમારત ૧૪

એજ પ્રમાણે ઠંડી, ગરમી અને સુખદુઃખને

આપનારા આ જગતના બાહ્ય પદાર્થો પણ હે
કૈંતેય ! આવવા જવાના સ્વભાવવાળા અને અ-
નિત્ય છે; માટે હે ભારત ! તેઓને તું સહન કર.
યં हि न व्यथयंत्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।

સમદુઃખસુખં ધીરં સોઽમૃતત્વાય કલ્પતે ॥૧૫॥

અને હે પુરુષશ્રેષ્ઠ ! જેને તે પદાર્થો પીડા
કરતા નથી અને જેને સુખ, દુઃખ બંને સમાન
છે; તેવો ધીર પુરુષજ અમૃતત્વને એટલે બ્રાહ્મી
સ્થિતિ અથવા મોક્ષને પામે છે. ૧૫

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।

उभयोरपि दृष्टोऽतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥૧૬॥

જે મૂળેજ નથી તે કદી થવાનું નથી; અને
જે છે તે કદી ‘નથી’ (નાશ) થવાનું નથી. એ
‘ છે ’ અને ‘ નથી ’ નું-એટલે કે સત્ અસત્
બંનેનું-બંન્ને રહસ્ય તત્ત્વદર્શીઓએજ જોયું છે.

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।

विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥૧૭॥

જે આત્માવડે આ સર્વ જગત વ્યાપ્ત છે તેને

તું અવિનાશી જાણુ. આ અવિનાશી આત્માને
વિનાશ કરવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી. ૧૭

અંતવંતં હમે દેહા નિલ્પસ્યોક્તાઃ શરોરિણઃ ।

અનાશિનોઽપ્રમેયસ્ય તસ્માદ્બુદ્ધ્યસ્વ ભારત ॥૧૮

શરીરમાં રહેલા એ નિત્ય, નાશરહિત અને
અમાપ એવા આત્માનાં આ શરીરોનેજ નાશ-
વંત કહેલાં છે; માટે હે ભારત ! તું બુદ્ધકર. ૧૮

ય એનં વેત્તિ હંતારં યથૈનં મન્યતે હતમ્ ।

ઉભૌ તૌ ન વિજાનીતો નાયં હંતિ ન હન્યતે ॥૧૯

આ આત્માને જે હુણનારો જાણે છે અને જે
એને હુણાયલો માને છે; તે બંનેનું જાણવું ખરું
નથી. કેમકે તે હુણતોએ નથી ને હુણાતોએ નથી.

ન જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિન્નાયં ભૂત્વા ભવિતા
વા ન ભૂયઃ । અજો નિત્યઃ શાશ્વતોઽયં પુરણો
ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥ ૨૦ ॥

વળી તે કદી પણ જન્મતો કે મરતો નથી;
તેમજ તે પૂર્વે ન હતો કે ભવિષ્યમાં નહિ હોય
એમ પણ નથી. તે (આત્મા) તો અજન્મા, સદાય

રહેનારો, અમર અને પુરાતન છે. શરીર હણાવાથી તે હણાતો નથી. ૨૦

वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ।

કથં સ પુરુષઃ પાર્થ કં વાદ્યતિ હંતિ કમ્ ॥૨૧

એ પ્રમાણે આત્માને નાશરહિત, નિત્ય, અજન્મા અને અવિકારી જાણનારો પુરુષ કેને અને કેવી રીતે હણે અથવા હણાવે ? ૨૧:

वासांसि जीर्णाणि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि । तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्प्रापि संयाति नवानि देही ॥२२॥

મનુષ્ય જેમ જૂનાં વસ્ત્રોને ત્યજીને બીજાં નવાં વસ્ત્રોને પહેરે છે; તેમ જીવાત્મા પણ જૂનાં શરીરોને ત્યજીને બીજાં શરીરો ધારણ કરે છે. નૈનં છિંદતિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ ।

न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥२३

એ આત્માને શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી; અગ્નિ બાળી શકતો નથી; પાણી પલાળી શકતું નથી અને પવન સુકાવી શકતો નથી. ૨૩

અચ્છેદ્યોયમદાક્ષોઽયમ્ ક્ષેદ્યોઽશોષ્ય એવં ચ ।

નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્થાણુરચ્છ્લોઽયં સનાતનઃ ॥૨૪

નિશ્ચય આ આત્મા છેદાય નહિ તેવો, બળાય નહિ તેવો, પલળે નહિ તેવો તથા સુકાય નહિ તેવો છે. વળી તે નિત્ય, સર્વવ્યાપી, સ્થિર, અચળ અને અનાદિ છે. ૨૪

અવ્યક્તોઽયમર્ચિત્યોઽયમવિકાર્યોઽયમચ્યતે ।

તસ્માદેવં વિદિત્વૈનં નારશોચિતુમર્હસિ ॥૨૫॥

આ આત્માને અવ્યક્ત (ઇન્દ્રિયોથી ન જણાય તેવો) અચિંત્ય (મનવડે ચિંતવી શકાય નહિ તેવો) અને અવિકારી પણ કહ્યો છે; માટે તેને તેવોજ જાણીને તારે તેનો શોક કરવો યોગ્ય નથી.

અથ ચૈનં નિત્યજાતં નિત્યં વા મન્યસે મૃતમ્ ।

તથાપિ ત્વં મહાબાહો નૈનં શોષિતુર્પર્હસિ ॥૨૬

વળી એ આત્માને તું સદાય જન્મમરણ પામ્યા કરનારો માને તો પણ હે મહાબાહો ! તેનો તારે શોક કરવો ઘટિત નથી. ૨૬

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુર્ધ્રુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ ।

તસ્માદપરિહાર્યેઽર્થે ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ॥૨૭

કારણકે જન્મે તેનું મૃત્યુ નક્કી છે; તેમ મરનારનો જન્મ નક્કી છે; માટે એ ટાળી ટળે નહિ એવી વસ્તુનો તારા મત પ્રમાણે પણ તારે શોક કરવો ઘટિત નથી. ૨૭

अव्यक्तांति भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।

अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ २८ ॥

હે ભારત ! આ સર્વ પ્રાણીઓ આરંભમાં અવ્યક્ત (અદ્રશ્ય), મધ્યકાળમાં વ્યક્ત (દેખાય તેવાં) અને મરણ થએ પાછાં અવ્યક્તજ થનારછે; તો પછી તેમાં શોક કરવાનો ક્યાં રહ્યો ? ૨૮

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेनमाश्चर्यवद्ब्रूवति तथैव चान्यः । आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥ २९ ॥

કોઈ આ આત્માને આશ્ચર્ય જેવો જુવે છે; કોઈ તેને આશ્ચર્ય જેવો કહે છે; કોઈ તેને આશ્ચર્ય જેવો શ્રવણ કરેછે અને કોઈ તેને તેવો સાંભળવા છતાં પણ જાણી શકતો નથી. ૨૯

દેહી નિત્યમવધ્યોઽયં દેહે સર્વસ્ય ભારત ।

તસ્યાત્સર્વાણિ ભૂતાનિ ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ૩૦

હે ભારત ! સર્વના શરીરમાં રહેલો આ આત્મા કદી પણ મરે નહિ તેવો છે. તે માટે સર્વ પ્રાણીઓનો શોક કરવો તને યોગ્ય નથી.

સ્વધર્મમપિ ચાવેક્ષ્ય ન વિકંપિતુમર્હસિ ।

ધર્મ્યાદિ યુદ્ધાચ્છેયોઽન્યત્ક્ષત્રિયસ્ય ન વિદ્યતે ॥

વળી સ્વધર્મ તરફ જોતાં પણ યુદ્ધથી ડગવું તને યોગ્ય નથી, કેમકે ક્ષત્રિયને માટે ધર્મ યુદ્ધથી વિશેષ શ્રેયસ્કર બીજું કંઈજ નથી.

યદૃચ્છયા ચોપપન્નં સ્વર્ગદ્વારમણૃતમ્ ।

સુખિનઃ ક્ષત્રિયાઃ પાર્થ લભંતે યુદ્ધમીદશમ્ ૩૨

હે પાર્થ ! દૈવઇચ્છાથી પ્રાપ્ત થએલા સ્વર્ગના ખુલ્લા દારૂપ આવું યુદ્ધ ભાગ્યશાળી ક્ષત્રિઓનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૨

અથ ચેત્ત્વમિમં ધર્મ્યં સંગ્રામં ન કરિષ્યસિ ।

તતઃ સ્વધર્મ કીર્તિં ચ હિત્વા પાપમવાપ્સ્યસિ ॥

માટે જો આ ધર્મયુદ્ધ તું નહિ કરે તો તારો

ધર્મ અને કીર્તિ ખોઈ પાપને પામીશ. ૩૩

અકીર્તિં ચાપિ ભૂતાનિ કથયિષ્યંતિ તેઽવ્યયમ્
સંભાવિતસ્ય ચાકીર્તિર્મરણાદ તિરિચ્ચિતે ॥૩૪॥

લોકો સદાકાળ તારી અપકીર્તિ ગાશે અને
પ્રતિષ્ઠા પામેલા પુરૂષને માટે અપકીર્તિ મર-
ણથી પણ વધારે છે. ૩૪

ભયાદ્રણાદુપરતં મંસ્યંતે ત્વાં મહારથાઃ ।

येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥

મહારથીઓ તને રણમાંથી લયને લીધે હઠી
ગયેલો માનશે અને જેઓમાં તું બહુ માન
પામેલો છું તેઓમાં તું હલકાઈને પામીશ. ૩૫

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यंति तवाङ्गिताः ।

निंदन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥

તારા શત્રુઓ તારા સામર્થ્યની નિંદા
કરીને ઘણા ન બોલવાના બોલ બોલશે. એથી
વધારે દુઃખ બીજું કયું ? ૩૬

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम्
तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥३७॥

યુદ્ધ કરતાં જો તું હણાયો તો સ્વર્ગને
પામીશ અને જીત્યો તો પૃથ્વીને ભોગવીશ,
માટે હે કૈંતેય ? યુદ્ધનો નિશ્ચય કરીને ઉભો થા;
સુખદુઃખે સમે કૃત્વા લાભાભાઈ જયાજયૌ ।
તતો યુદ્ધાય યુજ્યસ્વ નૈવં પાપમવાપ્સ્યસિ ॥૩૮

અને સુખ-દુઃખ, લાભ-અલાભ તથા
જય-પરાજય એ સર્વને સમાન ગણીને યુદ્ધમાં
જોડા. એથી તને પાપ લાગશે નહિ. ૩૮

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां गृणु ।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ३९

આ પ્રમાણે તને સાંખ્યમાર્ગની બુદ્ધિ કહી.
હવે યોગમાર્ગની બુદ્ધિ સાંભળ; કે જે બુદ્ધિ-
પૂર્વક કર્મ કરવા છતાં પણ હે પાર્થ ! તું
કર્મના બંધને તજી શકીશ. ૩૯

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।

स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ४०

વળી આ બુદ્ધિપૂર્વક કર્મ કરવામાં આ
જન્મે સફળતિ ન થાય તો પણ થએલું કાર્ય

નાશ પામતું નથી અને અન્ય જન્મે તે પુરૂં કરવામાં હરકત આવતી નથી. આમ આ નિષ્કામ કર્મ રૂપી ધર્મની શરૂઆત પણ મનુષ્યને છેવટે જન્મ મરણના મહાન્ ભયથી તારેછે.

વ્યવસાયાત્મિના બુદ્ધિરેકેહ કુરુનંદન ।

बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ४१

હે અર્જુન ! (આ ખેમાંથી અનુકુળ હોય તે) એક માર્ગનો નિશ્ચય કરનારી બુદ્ધિ એકજ નિષ્ઠાવાળી હોવાથી શાંત હોય છે, અને એવા નિશ્ચયરહિત મનુષ્યોની બુદ્ધિ અનેક કૂંટાવાળી અને અનંત પ્રકારની હોવાથી અશાંત હોય છે. ૪૧

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदंत्यविपश्चितः ।

वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ४२

હે પાર્થ ! વેદમાં કહેલાં સકામ કર્મોનાજ વાદમાં મગ્ન રહી ‘વેદમાં એ વિના બીજું કોઈજ બાબતનું પ્રાધાન્ય નથી’ એવું બોલનારા અસાનીઓ બહુજ છટાથી વાતો કરે છે. ૪૨

કામાત્મા : સ્વર્ગપરા જન્મકર્મફલપ્રદા : ।

ક્રિયાવિશેષબહુલાં ભોગૈશ્વર્યગતિં પ્રતિ ॥૪૩॥

વિષયોની કામનાવાળા તથા સ્વર્ગનેજ પ્રાપ્તવ્ય માનનારા તેઓ ભોગ તથા ઐશ્વર્ય મેળવવાને માટે જન્મ તથા કર્મનાં ફળને આપનારી વિશેષ પ્રકારની અનેક ક્રિયાઓ કરવાનું કહે છે. ૪૩

ભોગૈશ્વર્યપ્રસક્તાનાં તયાપત્તચંતસામ્ ।

બુદ્ધિઃ સમાધૌ ન વિધીયતે ૪૪

એવી વાણીથી ખેંચાયલા ચિત્તવાળા અને ભોગ તથા ઐશ્વર્યમાં અતિ આસક્તિવાળા મનુષ્યો નિષ્કામ કર્મમાં પ્રવર્તનારી બુદ્ધિ તેમજ એકનિષ્ઠતાની શાંતિ મેળવી શકતા નથી. ૪૪

ત્રૈગુણ્યવિષયા વેદા નિત્તૈગુણ્યો ભવાર્જુન ।

નિર્દ્વંદ્વો નિત્યસત્ત્વો દિવ્યોપદેમ આત્મવાન્ ॥

કર્મકાંડાત્મક વેદો આમ ત્રણ ગુણુનીજ બાબતોવાળા છે; માટે હે અર્જુન ! તું ત્રિ-ગુણાતીત; સુખ-દુઃખાદિ દ્વંદ્વની પરવા વિનાનો,

નિત્ય સત્વગુણી સ્વભાવવાળો; યોગક્ષેમની કામના વિનાનો અને આત્માનીજ કામનાવાળો થા. યાવાનર્થ ઉદપાને સર્વતઃ સંપ્લુતોદકે ।

તાવાન્સર્વે વેદેષુ બ્રાહ્મણસ્ય વિજાનતઃ ॥૪૬॥

ચોતરફ જળથી ભરપૂર હોય એવા સ્થળે કુવાનું જેટલું પ્રયોજન છે; તેટલુંજ પ્રયોજન બ્રહ્મજ્ઞાની બ્રાહ્મણને સર્વ વેદોનું છે. ૪૬

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચના ।

મા કર્મફલહેતુર્મા તે સંગોઽસ્ત્વકર્મણિ ॥૪૭॥

કર્મ કરવાં એજ તને યોગ્ય છે; ફળની ઇચ્છા રાખવી એ તને યોગ્ય નથી; માટે કર્મનાં ફળ મેળવવાનો હેતુ તું ન રાખ. વળી અકર્મ-એટલે કર્મથી રહિત-થવાની આસક્તિ પણ તું રાખતો નહિ. ૪૭

યોગસ્થઃ કુરુ કર્માણિ સંગં ત્યક્ત્વા ધનંજય ।

સિદ્ધ્યર્થિયોઃસમો ભૂત્વા સમત્વં યોગ ઉચ્યતે

હે ધનંજય ! આ પ્રમાણે યોગસ્થ થઈને એટલે કે ફળની આસક્તિ તજીને તથા કા-

યની સિદ્ધિ અસિદ્ધિમાં સમબુદ્ધિ રાખીને તું
કર્મો કર. એવી સમબુદ્ધિ અને અનાસાક્તનું
નામજ યોગબુદ્ધિ કહેવાય છે. ૪૮

દૂરેણ દ્યવરં કર્મ બુદ્ધિયોગાદ્ધનંજય ।

બુદ્ધૌ ધરણમાન્વિચ્છ કૃપણાઃ ફલહેતવઃ ॥૪૯॥

હું ધનંજય ! એવી બુદ્ધિ વિનાનાં જે સકા-
મકર્મ તે તો કનિષ્ઠજ છે. માટે તું નિષ્કામ અને
સમબુદ્ધિનોજ આશ્રય લે. કૃપણા હેતુવાળાઓ
તો કૃપણ-એટલે હલકા અથવા દીન-જ છે.

બુદ્ધિયુક્તો જહાતીહ ઉભે સુકૃતદુષ્કૃતે ।

તસ્યાધોગાય યુજ્યસ્વ યોગઃ કર્મસુ કૌશલમ્ ૫૦

એવી નિષ્કામ અને સમબુદ્ધિવાળો મનુષ્ય
પાપ અને પુણ્ય બેઉથી નિર્લેપ રહે છે; માટે
તું એ યોગ બુદ્ધિનોજ આશ્રય લે. કર્મમાં એવું
બુદ્ધિ કૌશલ્ય, એનુંજ નામ યોગબુદ્ધિ છે. ૫૦

કર્મજં બુદ્ધિયુક્તા હિ ફલં ત્યક્ત્વા મનોવિનિવૃત્તિઃ ।

જન્મબંધવિનિર્મુક્તા પદં ગચ્છંત્યનામયઃ ॥૫૧॥

એવી બુદ્ધિવાળા મનુષ્યોજ કર્મનાં ફળોને

ત્યજને તથા જન્મ-મરણના બંધનથી સંપૂર્ણ
મુક્ત થઈને તે નિર્વિકાર પરમપદને પામે છે.
યદા તે મોહકલિલં દુહ્ધિર્વ્યતિતરિષ્યતિ ।

તદા ગંતાસિ નિર્વેદં શ્રોતવ્યસ્ય શ્રુતસ્ય ચ ॥૫૨

જ્યારે તારી બુદ્ધિ મોહરૂપી કાદવને સંપૂર્ણ
તરી જશે ત્યારે તને પણ સાંભળેલાં અને સાંભ-
ળવા યોગ્ય કર્મનાં ફળો ઉપર કંટાળો આવશે.

શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના તે યદા સ્થાસ્યતિ નિશ્ચલા ।

સમાધાવચલા બુદ્ધિસ્તદા યોગમવાપ્સ્યસિ ॥૫૩

કર્મનાં ફળોને સાંભળી સાંભળીને વિપરીત
થએલી તારી બુદ્ધિ જ્યારે એમ ઉપરામ થઈને
સમતા તેમજ નિષ્કામતામાં અચળ થશે; ત્યારેજ
તું તે નિર્વિકાર પદને પામીશ. ૫૩

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યા:-

સ્થિતપ્રજ્ઞસ્ય કા માયા સમાધિસ્થસ્ય કેશવ ।

સ્થિતધીઃકિં પ્રભાષેત કિમાસીત વ્રજેત કિમ્ ॥૫૪

હે કેશવ ! એવા સ્થિર બુદ્ધિવાળા સમભાવી
પુરુષનાં લક્ષણ કેવાં હોય ? તે કેવું બોલે ? કેવી

રીતે રહે ? અને કેવી રીતે ચાલે ? ૫૪

શ્રી ભગવાન ઉવાચ । શ્રી ભગવાન યોધ્યા:-

પ્રજહાતિ યદા કામાન્સર્વાન્પાર્થ મનોગતાન્ ।

આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટઃસ્થિતપ્રજ્ઞસ્તદોચ્યતે ૫૫

હે પાર્થ ! મનુષ્ય જ્યારે વૈરાગ્ય પામીને મનમાં રહેલી સર્વ કામનાઓને ત્યજી દે છે અને પોતે પોતામાંજ સંતુષ્ટ રહે છે; ત્યારે તે સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે. ૫૫

દુઃખેષ્વનુદ્વિગ્રમનાઃ સુખેષુ વિગતસ્પૃહઃ ।

વીતરાગભયક્રોધઃ સ્થિતધીર્મુનિરુચ્યતે ॥૫૬

દુઃખમાં જેને ઉદ્વેગ નથી અને સુખની જેને સ્પૃહા નથી; તથા રાગ, ભય અને ક્રોધ જેના છુટી ગયા છે; એવો મુનિ સ્થિર બુદ્ધિવાળો કહેવાય છે.

યઃ સર્વત્રાનભિસ્તેહસ્તત્તત્પ્રાપ્ય શુભાશુભમ્ ।

નાભિનંદતિ ન દ્વેષ્ટિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥૫૭

જે સર્વ પદાર્થોમાં આસક્તિરહિત છે; અને શુભ કે અશુભ પ્રાપ્ત થવા છતાં જે હર્ષ કે દ્વેષ નથી કરતો; તેની બુદ્ધિ સ્થિર છે. ૫૭

યથા સંહરતે ચાયં કૂર્મોઽગાનીવ સર્વશઃ ।

દ્રિયાણીંદ્રિયાર્થમ્બરતસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ૫૮

કાચખો પોતાનાં અંગોને સર્વ તરફથી સમેટી
લે તેમ મનુષ્ય જ્યારે સર્વ ઈન્દ્રિયોને વિષયો-
માંથી ખેંચી લે છે; ત્યારે તેની ખુદ્ધિ સ્થિર છે. ૫૮
વિષયા વિનિવર્તન્તે નિરાહારસ્ય દેહિનઃ ।

રસવર્જ રસોઽપ્યસ્ય પરં દૃષ્ટ્વા નિવર્તતે ॥ ૫૯ ॥

નિરાહારી મનુષ્યના વિષયો છુટે છે; પણ વિ-
ષયોમાંથી સુખખુદ્ધિ છુટતી નથી; અને સ્થિર
ખુદ્ધિવાળાની તો સર્વથી શ્રેષ્ઠ આનંદરૂપ પરમા-
ત્માનો અનુભવ કરીને વિષયોમાંથી સુખખુદ્ધિ
પણ નિવૃત્ત થાય છે. ૫૯

યતતો હ્યપિ કૌન્તેય પુરુષસ્ય વિપશ્ચિતઃ ।

ઈન્દ્રિયાણિ પ્રમાથીનિ હરંતિ પ્રસભં મનઃ ॥ ૬૦ ॥

એજ પ્રમાણે હે કૌન્તેય! એકલી ઈન્દ્રિયોને રો-
કવાથી તો ગમે તેવા વિદ્વાનના મનને પણ મસ્તા-
ની ઈન્દ્રિયો પરાણે વિષયોમાં ખેંચી જાય છે ૬૦
તાનિ સર્વાણિ સંયમ્ય યુક્ત આસીત મત્પરઃ ।

વશે હિ યસ્યેન્દ્રિયાણિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ૬૧

માટે સર્વ ઇન્દ્રિયોને સંયમમાં રાખવા ઉપરાંત
યોગીએ ચિત્તવડે પણ મારાપરાયણ (પરમાત્મા
પરાયણ) થવું જોઈએ. આ પ્રમાણે જેની ઇન્દ્રિયો
મન સહિત વશ છે તેની બુદ્ધિ પ્રતિષ્ઠિત છે.

ધ્યાયતો વિષયાન્ત્સંગસ્તે પજાયતે ।

સંગાત્સંજાયતે કામઃ પામાત્ક્રોધોઽભિજાયતે ॥

વિષયોનું ચિંતન કરનારા પુરૂષને પછી વિષ-
યોમાં આસક્તિ ઉપજે છે; આસક્તિ વધતાં
તે વિષયોની કામના જાગે છે અને કામનામાં
અંતરાય આવતાં ક્રોધ ઉપજે છે. ૬૨

ક્રોધાન્નવતિ સંમોહઃસંમોહાત્સ્તિવિભ્રમઃ ।

સ્મૃતિભ્રંશાદ્બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રણશ્યતિ ॥

ક્રોધ વધતાં મોહ થાય છે; મોહ વધવાથી
શુભાશુભ વિસરી જવાઈ ભ્રમ ઉપજે છે; આથી
બુદ્ધિનો નાશ થાય છે અને બુદ્ધિનો નાશ
થવાથી પુરૂષનો પણ નાશ થાય છે. ૬૩

રાગદ્વેષવિયુક્તૈસ્તુ વિષયાનિન્દ્રિયૈશ્ચરન્ ।

આત્મ-સ્થૈર્વિધેયાત્મા પ્રસાદમધિગચ્છતિ ૬૪

પરંતુ જેના રાગ-દ્વેષ વિતી ગયાછે અને જેનું મન વશ છે; એવો પુરૂષ તો સ્વાધિન ઇન્દ્રિયોવડે વિષયોને ભોગવતો છતો. પણ શાન્તિજ પામે છે.

પ્રસાદે સર્વદુઃખાનાં હાનિરસ્યોપજાયતે ।

પ્રસન્ન ચેતસો હ્યાશુ બુદ્ધિઃ પર્યવતિષ્ઠતે ॥૬૫॥

શાન્તિથી તેનાં સર્વ દુઃખ હણાઈ જાય છે; અને શાન્ત ચિત્તવાળાની બુદ્ધિ પણ તરત સ્થિર થાય છે. ૬૫

નાસ્તિ બુદ્ધિરયુક્તસ્ય ન ચાયુક્તસ્ય ભાવના ।

ન ચાભાવયતઃશાંતિરશાંતસ્ય કુતઃસુખમ્ ॥૬૬

મનને ઇશ્વરમાં નહિ જોડનારા અયુક્ત મનુષ્યની બુદ્ધિ પણ સ્થિર થતી નથી, તેમ તને ભાવના પણ થતી નથી. જેને ભાવના નથી તેને શાન્તિ પણ નથી અને શાન્તિ નહિ તેને સુખ ક્યાંથી?

ઈન્દ્રિયાણાં હિ ચરતાં યન્મનોઽનુવિધીયતે ।

તદસ્ય હરતિ પ્રજ્ઞાં વા નાવમિવાંભસિ ॥૬૭॥

જેમ વાયુ જળમાંના નાવને ખેંચી જાય છે,

તેમ વિષયોમાં વિચરતી ઇન્દ્રિયોમાંથી પણ
ઇન્દ્રિયને આવીને મન થાય છે તે ઇન્દ્રિય અચુ-
કત મનુષ્યની બુદ્ધિને હરિ જાય છે. ૬૭

તસ્માદસ્ય મહાબાહો નિગૃહીતાનિ સર્વશઃ ।

ઇન્દ્રિયાણીન્દ્રિયાર્થેભ્યસ્તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ૬૮

તે માટે હે મહાબાહો ! મનને વિરક્ત કરી
પરમાત્મામાં જોડવા સાથે જેની ઇન્દ્રિયો પણ
સર્વ વિષયોથી રોકેલી છે; તેનીજ બુદ્ધિ સ્થિર
થાય છે. ૬૮

યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્યાં જાગર્તિં સંયમી ।

યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પશ્યતો મુનેઃ ॥

આવી જે સ્થિર બુદ્ધિવાળી સ્થિતિ સર્વ પ્રા-
ણીઓને માટે રાત્રિ જેવી અગમ્ય છે; તે સ્થિતિમાં
સંયમી પુરૂષ જાગે છે; અને જે રાગદ્રેષવાળી
સ્થિતિમાં સર્વ પ્રાણીઓ જાગે છે તે સ્થિતિને
સંયમી મુનિ રાત્રિ જેવી જાણે છે. ૬૯

આ રૂપમાણમચલપ્રતિષ્ઠં સદ્રમાપઃ પ્રાવેશંતિ
યદ્વત્ । તદ્વત્કામા યં પ્રવિશંતિ સર્વે સ

શાંતિમામ્નોતિ ન કામકામી ॥ ૭૦ ॥

જેમ સર્વ તરફથી ભરપૂર અને અચળ એવા સ્ફ-
મુદ્રમાં દેશદેશનાં પાણી સમાતાં રહે છે; તેમ જેના
મનમાં ઉઠતી સર્વ કામનાઓ મનને ચળિત ન
કરતાં પાછી મનમાંજ સમાઈ જાય છે; તેજ મનુષ્ય
શાન્તિને પામે છે. ભોગોની ઇચ્છાવાળો નહિ.

વિહાય કામાન્યઃ સવાન્પુર્માંશ્વરતિ નિઃસ્પૃહઃ ।

નિર્મમો નિરહંકારઃ સ શાંતિમધિગચ્છતિ ॥૭૧

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।

सि त्वास्यामंतकालेऽपि ब्रह्म निर्वाणमृच्छति ॥

જે મનુષ્ય સર્વ કામનાઓને ત્યજી સ્પૃહા,
મમતા અને દેહાભિમાન રહિત થઈને વિચરે છે;
તેજ પુરૂષ તે પરમ શાન્તિન પામે છે; કે જેનું
નામ હે પાર્થ ! બ્રાહ્મીસ્થિતિ છે. એ સ્થિ-
તિને પામેલો મનુષ્ય પછી વિષયોમાં મોહ
પામતો નથી અને અંતકાળે પણ તે એજ
સ્થિતિમાં સ્થિર થઈને બ્રહ્મનિર્વાણને પામે છે.
इति श्रीमद्भ० सांख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૩ જો:-કર્મયોગ.

ઐર્જુન ઉવાચ । અર્જુન યોધ્યા:-

જ્યાં માં ચેત્કર્મણસ્તે મતા બુદ્ધિર્જનાર્દન ।

તત્કિં કર્મણિ ઘોરે માં નિયોજયસિ કેશવ ૧

હો જનાર્દન ! તમે જો કર્મ કરતાં જ્ઞાનબુદ્ધિ-
નેજ શ્રેષ્ઠ માનતા હો, તો હો કેશવ ! આ બુદ્ધિ-
રૂપી ઘોર કર્મમાં મને શા માટે જોડો છો ? ૧

વ્યામિશ્રેણેવ વાક્યેન બુદ્ધિં મોહયસીવ મે ।

તદેકં વદ નિશ્ચિત્ય યેન શ્રેયોઽહમાप्नुયામ્ ૨

આપ દ્વિઅર્થી જેવાં વચનોથી મારી બુદ્ધિને
મોહ પમાડવા જેવું કરો છો; માટે તે બેમાંથી
એક વાત કે જેથી હું કલ્યાણને પામું તે મને
નિશ્ચય કરીને કહો. ૨

શ્રી ભગવાન્ ઉવાચ । શ્રી ભગવાન્ યોધ્યા:-

લોકેઽસ્મિન્દ્વિવિધા નિષ્ઠા પુરા પ્રોક્તા મયાનઘ ।

જ્ઞાનયોગેન સાંખ્યાનાં કર્મયોગેન યોગિનામ્ ૩

હે પાપરહિત અર્જુન ! આ લોકમાં જ્ઞાનીઓની જ્ઞાનયોગવડે અને યોગીઓની કર્મયોગવડે એવી જો પ્રકારની નિષ્ઠા મેં આગળ કહી છે. ૩ ન કર્મણાણાં ભાગ્યેષ્કર્મ્યં પુરુષોઽશ્રુતે ।

न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥४॥

પણ માત્ર કર્મનો આરંભ ન કરવાથી પુરુષ નિષ્કર્મ ભાવ (મોક્ષ) ને પામતો નથી; તેમજ કર્મનો ત્યાગ કરવા માત્રથી પણ તે સિદ્ધિ (મોક્ષ) ને પામતો નથી. ૪

न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।

कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥५॥

કોઈપણ મનુષ્ય કર્મ કર્યા વિના ક્ષણવાર પણ રહી શકતોજ નથી. કારણ કે પ્રકૃતિજન્ય ગુણો સર્વ પ્રાણીઓ પાસે પરાણે પણ કર્મ કરાવે છે. ૫ કર્મેन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।

इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ६

જે મૂઢ મનુષ્ય કર્મેન્દ્રિયોને રોકીને મનવડે ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું સ્મરણ કરે છે; તે મિથ્યા-

ચારી-ઢાંગી કહેવાય છે. ૬

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।

कर्मेन्द्रियैः कर्मयोग एतच्च : स विशिष्यते ॥૭॥

હે અર્જુન ! જે જ્ઞાનેન્દ્રિયોને મનપડે નિયમમાં રાખી વિષયોમાં આસક્તિ વિનાનો થઈને કર્મેન્દ્રિયોવડે કર્મયોગ આચરે છે તેજ શ્રેષ્ઠ છે. ૭

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मण ।

शरारयात्रापि च ते न प्रसिद्धयेदकर्मणः ॥૮॥

માટે તું પણ ક્ષત્રિયના ધર્મને અનુસરીને તારે માટે નિર્માણ થયેલું કર્મ કર, કર્મ ન કરવા કરતાં કર્મ કરવું એજ શ્રેષ્ઠ છે. કર્મરહિત થવાથી તો તારા શરીરનો નિર્વાહ પણ સિદ્ધ થશે નહિ. ૮

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबंधनः ।

तदर्थं कर्म कौन्तेय उक्तसंगः समाचर ॥૯॥

યજ્ઞાર્થ (પ્રભુ પ્રીતિના હેતુવાળાં) કર્મ સિવાયનાં અન્ય (કુળેચ્છા માટે કરાતાં) કર્મોજ આ લોકોને બંધનરૂપ થાય છે. માટે હે કૌંતેય ! તું કુળની આસક્તિ તજીને યજ્ઞ અર્થેજ કર્મ કર.

સહયજ્ઞાઃ પ્રજાઃ સૃષ્ટ્વા પુરોવાચ પ્રજાપતિઃ ।

અનેન પ્રસવિષ્યધ્વમેષ વોઽસ્તિવદ્ ગમધુક્ ૧૦

પૂર્વે યજ્ઞ તથા પ્રજાને સૃષ્ટિને પ્રજાપતિએ કહ્યું છે કે:—“આ યજ્ઞ કરતા રહીને તમે વૃદ્ધિને પામો. અને એ યજ્ઞ તમને કામધેનુની પેઠે ઇષ્ટ ફળને આપનારો થાઓ.” ૧૦

દેવાન્ભાવયતાનેન તે દેવા ભાવયંતુ વઃ ।

પરસ્પરં ભાવયંતઃ શ્રેયઃ પૃથ્વાપૃથ્વ ॥૧૧॥

“આ યજ્ઞવડે તમે દેવોની સંભાવના કરો અને દેવો તમારી સંભાવના કરો. આ પ્રમાણે એક બીજાની સંભાવના કરતા રહી તમો પરમ કલ્યાણને પામશો.” ૧૧

इन्द्रोऽप्योषा॥८॥ वो देवा दास्यंते यज्ञभाविताः ।

तैर्દत्તાનપ્રदायैभ्यો यो भुंक्ते स्तेन एव सः॥૧૨

“આમ યજ્ઞથી સંતુષ્ટ થયેલા દેવો તમને મન-વાંછિત પદાર્થ આપશે; પરંતુ તેમણે આપેલા પદાર્થ તેમને અર્થે દાનમાં—યજ્ઞમાં—આપ્યા વિના નેઓ ભોગવે છે તે તો ચોરજ છે.” ૧૨

યશિષ્ઠાશિનઃ સંતો મુચ્યંતે સર્વકલિષ્ઠૈઃ ।

મુંજતે તે ત્વઘં પાપા યે પચંત્યાત્મકારણાઃ ૧૩

યજ્ઞનું વધેલું જમનારા શ્રેષ્ઠ જનો સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે; અને જે પાપીઓ માત્ર પોતાને માટેજ રાંધે છે તેઓ તો પાપજ ખાય છે. ૧૩

અન્નાવન્તિ ભૂતાનિ પર્જન્યાદન્નસંભવઃ ।

યજ્ઞાન્નવતિ પર્જન્યો યજ્ઞઃ કર્મસન્નવઃ ॥૧૪॥

પ્રાણીમાત્ર અન્નવડે પેદા થાય છે; અન્ન વર્ષાદવડે થાય છે; વર્ષાદ યજ્ઞવડે થાય છે અને યજ્ઞ કર્મવડે થાય છે. ૧૪

કર્મ બ્રહ્મોત્તમં વિદ્ધિ બ્રહ્માક્ષરસમુદ્રવઃ ।

તસ્યાત્સર્વં તં બ્રહ્મ નિત્યં યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ૧૫

એ કર્મ વેદ પ્રદ્વથી (પ્રેરાઈને) થએલું હોવાથી અને વેદ સર્વ વ્યાપી અક્ષર પ્રદ્વથી (પ્રેરાઈને) ઉદ્ભવેલા હોવાથી હરકોઈ યજ્ઞના મૂળમાં સર્વદા (પ્રેરક રૂપે) તે સર્વવ્યાપી પરમાત્માજ રહ્યા છે એમ સમજ. ૧૫

एवं प्रवर्तितं चक्रं नान्दर्वर्तयतीह यः ।

અધાયુર્નિદ્રિયાપ્રાપ્તો મોઘં પાર્થ સ જીવતિ ૧૬

હે પાર્થ ! આ પરમાત્મપ્રેરિત ચક્રને અનુસરીને જે યજ્ઞ-પરાયે નિષ્કામ દાન સેવાદિ કર્મ-કરતો નથી; તે ઇન્દ્રિય પરાયણ (સ્વાર્થી) મનુષ્ય પાપી જીવનવાળો હોઈને વૃથાજી જીવે છે. ૧૬

યસ્ત્વાત્મરતિરેવ સ્યાદાત્મતૃપ્તશ્ચ માનવઃ ।

આત્મન્યેવ ચ સંતુષ્ટસ્તસ્ય કાર્યં ન વિદ્યતે ૧૭

પરંતુ જે મનુષ્ય આત્મામાંજ રમી રહેલો, આત્મામાંજ તૃપ્તિવાળો અને આત્મામાંજ સંતુષ્ટ છે; તેવાને કશુંજ કર્તવ્ય રહેતું નથી. ૧૭

નૈવ તસ્ય કૃતેનાર્થો નાકૃતેનેહ કશ્ચન ।

ન चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ ૧૮

કેમકે તેને આ લોકમાં કર્મ કરવાથી કે નહિ કરવાથી કાંઈજ લાભ હાની નથી; તેમ સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે તેનો પોતાનો કાંઈ સ્વાર્થ સંબંધ પણ નથી. ૧૮

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।

असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥ ૧૯

તે દશાની પ્રાપ્તિ માટે તાં કર્તવ્ય કર્મ સર્વદા
ફલાસક્ષિતરહિત થઈને રૂડે પ્રકારે કરતો
રહે. કેમકે અનાસક્તપણે ક્રમાચરણ કરવાથીજ
મનુષ્ય તં પરમ દશાને પામે છે. ૧૯

કર્મણં વહિ સંસિદ્ધિમાસ્મિન્ન જનકાદયઃ ।

લોકસંગ્રહમેવાપિ મંપશ્યન્કર્તૃમર્હસિ ॥ ૨૦ ॥

જનકાદિ રાજાઓ પણ કર્મવડેજ એ
પરમદશાને પામેલા છે. વળી લોકોના હિત તરફ
જોઈને પણ તારે કર્મજ કરવું ઉચિત છે. ૨૦

યદ્યદાચરતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરો જનઃ ।

સ યત્પ્રમાણં કુરુતે લોકસ્તદ્ વર્તતે ॥ ૨૧ ॥

કેમકે શ્રેષ્ઠ પુરુષ જે જે કરે છે; તે તે અન્ય-
જનો પણ કરે છે; અને જે વાતને તે
પ્રમાણ કરે છે તેજ પ્રમાણે લોકો વર્તે છે.

ન મે પાર્થાસ્તિ કર્તવ્યં ત્રિષુ લોકેષુ કિંચન ।

નાનવાપ્તમવાપ્તવ્યં વર્તેત્ત એવ ચ કર્મણિ ॥ ૨૨ ॥

હૈ પાર્થ ! ત્રણે લોકમાં મારે નથી તો કાંઈ
કર્તવ્ય; કે નથી કોઈ અપ્રાપ્ત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા

જેવી; છતાં પણ હું કર્મ કરું છું જ. ૨૨
 યદિ હ્યહં ન વર્તેયં જાતુ કર્મણ્યતંદ્રિતઃ ।

મમ વર્તમાનવર્તન્તે મનુષ્યાઃ પાર્થ સર્વશઃ ૨૩
 ઉત્સીદેયુરિમે લોકા ન કુર્યાં કર્મ ચેદહમ્ ।

સંકરસ્ય ચ કર્તા સ્યામુપહન્યામિમાઃ પ્રજાઃ॥

કારણકે જો હું સાવધ રહી કર્મમાં ન પ્રવર્તું
 તો હે પાર્થ ! સર્વ મનુષ્યો મારી પેઠેજ વર્તે.
 પરિણામે મારા કર્મ ન કરવાથી આ સર્વ
 લોકો નાશ પામે અને તંથી હુંજ વર્ણસંકરનો
 કર્તા તથા આ પ્રજાઓનો હણનાર થાઉં. ૨૩, ૨૪
 સક્તાઃ કર્મણ્યવિદ્વાંસો યથા કુર્વતિ ભારત ।

તુર્યાદિદ્વાંસ્તથાસક્તશ્ચીર્ષુલ્લેદ્વાઃ ગ્રહમ્ ॥૨૫

માટે હે ભારત ! કર્મસક્ત અજ્ઞાની લોકોની
 પેઠેજ લોકહિતને ઇચ્છનારા જ્ઞાની પુરૂષે પણ
 અનાસક્તપણે કર્મ કરવાં જોઈએ. ૨૫

ન બુદ્ધિભેદં જનયેદજ્ઞાનાં કર્મસંગિનામ્ ।

જોષયેત્સર્વકર્માણિ વિદ્વાન્યુક્તઃ સમાચરન્ ૨૬

વળી કર્મ અને જ્ઞાનમાં આસક્ત અજ્ઞાનીઓની

બુદ્ધિમાં યોગસિદ્ધ કૃતકૃત્ય જ્ઞાની પુરૂષે સંશય
પણ ઉપજવવો નહિ; અને રૂડે પ્રકારે કર્મ
આચરતા રહીને તેઓ સર્વેને કર્મોમાંજ જોડવા.
પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિ ગુણૈઃ કર્માણિ સર્વશઃ ।

અંકારાવિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥૨૭॥

પ્રકૃતિના ત્રણ ગુણોવડેજ સર્વ કર્મો કરાતાં
હોવા છતાં દેહાલિમાનથી મૂઢ થએલા મનુષ્યો
“હું તે કરું છું” એમ વૃથાજ માને છે. ૨૭

તત્ત્વવિત્તુ મહાબાહો ગુણકર્મવિભાગયોઃ ।

ગુણા ગુણેષુ વર્તત્ત્વમિતિ મત્વા ન સજ્જતે ॥૨૮॥

હે મહાબાહો ! ગુણ કર્મના વિભાગને યથાર્થ
જાણનાર તો “ગુણોજ ગુણોમાં વર્તે છે” એમ
માનીને તેમાં આસક્ત થતો નથી. ૨૮

પ્રકૃતેર્ગુણસંમૂઢાઃ સજ્જતે ગુણકર્મસુ ।

તાનકૃત્સ્ત્રવિદો મંદાન્કૃત્સ્ત્રવિન્ન વિચાલયેત્ ૨૯

પ્રકૃતિના ગુણોમાં ભૂલા પડેલાઓજ તે
ગુણોનાં કર્મોમાં આસક્ત રહે છે; પરંતુ તેવા
અદ્વૈત અને મંદ મનુષ્યોને (તેઓ ઉભય-

બ્રહ્મ ન થાય તેટલા માટે) પૂર્ણ જ્ઞાનીઓએ
કર્મોમાંથી ચલિત કરવા નહિ. ૨૯

મયિ સર્વાણિ કર્માણિ સંન્યસ્યાધ્યાત્મચેતસા ।

નિરાશીર્નિર્મમો ભૂત્વા યુદ્ધયસ્ય વિગતજ્વરઃ ॥૩૦

માટે તું પણ વિવેક બુદ્ધિથી સર્વ કર્મો મને સમ-
ર્પણ કરીને; ફક્ત આશા તથા સગાં સંબંધી-
ઓની મમતા અને શોકને ત્યજીને યુદ્ધ કર. ૩૦

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठंति मानवाः ।

શ્રદ્ધાવંતોઽનસૂયંતો મુચ્યંતે તેઽપિ કર્મભિઃ ૩૧

જે શ્રદ્ધાવાન મનુષ્યો દોષ ન કાઢતાં સદા
મારા આ મત પ્રમાણે વર્તે છે; તેઓ કર્મ-
બંધનથી અવશ્ય મુક્ત થાય છે. ૩૧

ये त्वेतदभ्यसूयंता नानुतिष्ठंति मे मतम् ।

સર્વજ્ઞાનવિમૂઢાંસ્તાન્વિદ્ધિ નશ્તાનચેતસઃ ॥૩૨

જેઓ મારા મતમાં દોષ કાઢીને તે પ્રમાણે
વર્તતા નથી; તેઓને સર્વ જ્ઞાનમાં અતિ મૂઢ,
અવિવેકી અને નાશ પામેલા જાણ. ૩૨

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।

પ્રકૃતિં યાંતિ ભૂતાનિ નિગ્રહઃ કિં કરિષ્યતિ ૩૩

જ્ઞાનવાન પણ પોતાની પ્રકૃતિ અનુસારજ વર્તે છે; અને સર્વ પ્રાણીઓ પોતપોતાની પ્રકૃતિને અનુસરે છે; ત્યાં નિગ્રહ શું કરી શકશે? ઇન્દ્રિયસ્યેન્દ્રિયસ્યાર્થે રાગદ્વેષૌ વ્યવસ્થિતૌ ।

તયોર્ન વશમાગચ્છેત્તૌ હ્યસ્ય પરિપંથિનૌ ॥૩૪

પરંતુ ઇન્દ્રિયોને ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં જે રાગ-દ્વેષ રહેલા છે તેમને પણ વશ થઈ જવું નહિ; કેમકે તે આ પ્રાણીના માર્ગમાં શત્રુરૂપ છે.

શ્રેયાન્સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્માત્સ્વનુષ્ઠિતાત્ ।

સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો ભયાવહઃ ॥૩૫

પોતાનો ધર્મ ઓછા ગુણવાળો હોય તો પણ તે પરાયો ધર્મ આચરવા કરતાં શ્રેયકારક છે. સ્વધર્મે વર્તતાં મરવાથી પણ કલ્યાણ છે; પરંતુ પારકો ધર્મ તો ભયકારકજ છે. ૩૫

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યા:-

અથ કેન પ્રયુક્તોઽયં પાપં ચરતિ પૂરુષઃ ।

અનિચ્છન્નપિ વાર્ણેય ચલાદિવ નિયોજિતઃ ૩૬

હે વાળ્યેય ! એમ છે તો પછી આ મનુષ્ય,
ધન્ય ન છતાં પણ પરાણે કરતો હોય તેની
પેઠે કેની પ્રેરણાથી પાપ આચરે છે ? ૩૬

શ્રીભગવાન ઉવાચ । શ્રી ભગવાન બોલ્યા:-

કામ एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।

गलितो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ૩૭

આ કામ અને આ ક્રોધજ એમ કરાવે છે. એ
રજોગુણથી ઉપજેલા હોઈ ઘણા ઘણા ભોગથી
પણ ધરાય નહિ તેવા મહા પાપી છે; એને
તું આ સંસારમાં મોટા વૈરી જાણુ. ૩૭

धूमेनाव्रियते वह्निर्यथादर्शो मलेन च ।

यथોल्बेना तो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥૩૮

જેમ ધુમાડાથી અગ્નિ અને મેલથી આરસી
ઢંકાય છે; તથા જેમ ઓરવડે ગર્ભ ઢંકાયલો
હોય છે; તેમ એ કામવડે આ જ્ઞાન ઢંકાયલું છે.

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।

કામ એણ કૌંતેય દુષ્પૂરેણાનલેન ચ ॥ ૩૯ ॥

હે કૌંતેય ! જ્ઞાનીના નિત્યના વૈરી અને વિ-

પયોથી ધરાયજ નહિ એવા તે કામરૂપી અભિ-
એજ મનુષ્યના જ્ઞાનને ઢાંકી રાખ્યું છે. ૩૯
ઇન્દ્રિયાણિ મનો દ્વિરસ્યાધિષ્ઠાનમચ્યતે ।

एतैर्विमोहत्येष ज्ञानमात्म्य देहिनम् ॥ ૪૦ ॥

ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ, એ આ શત્રુનાં
રહેઠાણ કહેવાય છે; અને એના આશ્રયવડે તે
જ્ઞાનને ઢાંકી દઇને મનુષ્યને મોહ પમાડે છે. ૪૦
तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।

पाशानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ४१

તે માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તું પ્રથમ ઇન્દ્રિયોને
નિયમમાં લાવીને જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો નાશ
કરનારા એ પાપી કામને હુણી નાખ. ૪૧

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।

मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः॥૪૨

યદ્યપિ ઇન્દ્રિયોને (બીજા અધ્યાયના ૬૦ મા
શ્લોકમાં) પ્રબલ કહી છે; પરંતુ ઇન્દ્રિયો કરતાં
પણ મન; મન કરતાં બુદ્ધિ; અને બુદ્ધિ કરતાં
પણ આત્મા અત્યંત પ્રબલ છે એ પ્રસિદ્ધ છે.

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभः आत्मानमात्मना ।

जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥४३

માટે આત્માને એમ બુદ્ધિથી પણ પ્રબલ
બાણી (ઉપર કહ્યું તેમ ઇન્દ્રિયોને વશ કરવા
ઉપરાંત) મનને પણ વિષયચિંતનને બદલે
એ પ્રબળ આત્મામાંજ સ્થિર કરીને હે મહા-
બાહો ! કામરૂપી દુર્જય શત્રુને હણ. ૪૩

हरिः ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे-
कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

અધ્યાય ૪ થો—કર્મપ્રહાર્પણયોગ.

श्रीभगवान् उवाच । श्री भगवान् बोद्ध्याः—

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवान् ह्रस्वयम् ।

विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥१

આ સનાતન યોગમાર્ગે મેં પૂર્વે સૂર્ય (સૂર્યવં-
શના મૂળ પુરૂષ)ને કહ્યો હતો; અને સૂર્યે મનુને
તથા મનુએ ઇક્ષ્વાકુને કહ્યો હતો. ૧

एवं परंपराप्राप्तमिदं राजर्षयो विदुः ।

સ કાલેનેહ મહતા યોગો નષ્ટઃ પરંતપ ॥૨॥

એ પ્રકારે પરપરાથી પ્રાપ્ત થયેલો આ યોગ રાજર્ષિઓ જાણતા હતા; પરંતુ હે પરંતપ ! ઘણા કાળે તે આ લોકમાંથી નાશ પામ્યો. સ એવાયં મયા તેઽય યોગઃ પ્રોક્તઃ પુરાતનઃ । મક્તોઽસિ મે સઘ્વા ચેતિ રહસ્યં હ્યેતદુત્તમમ્ ॥૩

તેજ આ પુરાતન અને ઉત્તમ રહસ્યરૂપ કર્મયોગ, તું મારો ભક્ત અને સખા હોવાથી આજ મેં તને કહ્યો છે. ૩

अर्जुन उवाच । અર્જુન ઓલ્યા—

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।

કશ્મેતદ્વિજાનીયાં ત્વમાદૌ પ્રોક્તવાનિતિ ॥૪॥

આપનો જન્મ તો પછીથી છે અને સૂર્યનો જન્મ પહેલાં થયેલો; તો આ યોગ આદિકાળમાં આપે સૂર્યને કહેલો, એ હું જાણી જાણું?

श्रीभगवान् उवाच । શ્રીભગવાન ઓલ્યા—

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।

તાન્યહં વેદ સર્વાણિ ન ત્વં વેત્ય પરંતપ ॥૫॥

હે પરંતપ ! મારા ને તારા બહુ જન્મ વીતી ગયા છે. હું તે સર્વને જાણું છું. તું નથી જાણતો. ૫

અજોઽપિ સન્નવ્યયાત્મા ભૂતાનામીશ્વરોઽપિ સન્ પ્રકૃતિં સ્વામધિષ્ઠાય સંભવામ્યાત્મમાયા ॥૬॥

હું જન્મ મરણથી રહિત તથા સર્વ ભૂતોનો ઈશ્વર હોવા છતાં મારી પ્રકૃતિનો આશ્રય લઈને પોતાની માયાવડે જન્મ લઉં છું. ૬

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽऽत्मानं सृजाम्यहः ७

જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થઈને અધર્મનું બળ જામે છે; ત્યારે ત્યારે હે ભારત ! હું શરીર ધરું છું. ૭

परिधाप्याय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।

धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥ ८ ॥

સજ્જનોનું તારણ અને દુષ્ટ કર્મવાળાઓનો સંહાર કરવા તથા ધર્મની સંસ્થાપના

કરવા માટે હું યુગે યુગે પ્રકટ થાઉં છું. ૮
જન્મ કર્મ ચ મે દિવ્યમેવં યો વેત્તિ તત્ત્વતઃ ।
ત્યક્ત્વા દેહં પુનર્જન્મ નૈતિ મામેતિ સોઽર્જુન ॥૯

મારા એ દિવ્ય જન્મ અને કર્મને જે
તત્ત્વથી જાણે છે તે હે અર્જુન ! દેહ ત્યજ્યા
પછી પુનર્જન્મને ન પામતાં મનેજ પામે છે.

વાંતરણાયક્રોધા મન્મયા મામુપાશ્રિતાઃ ।

बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥१०॥

રાગ, ભય અને ક્રોધને વંટાવી જઈ સર્વ
ભાવે મારે પરાયણ અને મારેજ આશ્રયે રહીને
જ્ઞાનરૂપી તપવડે પવિત્ર થયેલા; એવા પુષ્કળ
મનુષ્યો મારા પરમાત્મભાવને પામ્યા છે. ૧૦

ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।

मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥११

કેમકે જે મનુષ્ય મને જે પ્રકારથી ભજે છે
તેને હું તેવુંજ ફળ આપું છું; અને હે પાર્થ !
મનુષ્યો સર્વ પ્રકારથી મારાજ માર્ગપર ચાલે છે.

कांक्षंतः कर्मणां सिद्धिं जयंत इह देवताः ।

ક્ષિપ્રં હિ માનુષે લોકે સિદ્ધિર્ભવતિ કર્મજા ॥૧૨

કર્મકૃત્રની આકાંક્ષાવાળાઓ દેવતાઓને
પૂજે છે અને આ મનુષ્ય લોકમાં તેમને કર્મ-
જન્ય કૃત્રની સિદ્ધિ સત્વર પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨
ચાતુર્વર્ણ્ય મયા સૃષ્ટં ગુણકર્મવિભાગશઃ ।

તસ્ય કર્તારમપિ માં વિદ્વચકર્તારમવ્યયમ્ ॥૧૩॥

ગુણ અને કર્મના ભેદ પ્રમાણે મેં ચાર
વર્ણ સૃષ્ટ છે; પરંતુ તેનો કર્તા છતાં પણ
તું મને અવિકારી અકર્તાજ જાણ. ૧૩

ન માં કર્માણિ લિપંતિ ન મે કર્મફલે સ્પૃહા ।

इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बद्धयते ॥

કારણકે મને કર્મકૃત્રની સ્પૃહા ન હોવાથી
કર્મો બંધન કરતાં નથી. વળી જે મને એવો
જાણે છે તે પણ કર્મ કર્યા છતાં બંધાતો નથી.

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।

कुरु कर्मेव तस्मात्त्वं पूर्वः पूर्वतरं कृतम् ॥१५॥

પૂર્વના મુમુક્ષોઓએ પણ એવા જ્ઞાનપૂર્વ-
કજ કર્મ કર્યા છે; માટે તું પણ તેમનાં અને

તેમનાં પૂર્વનાઓના પેઠે જ્ઞાનપૂર્વકજ કર્મ કર.
 किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।
 तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात्
 પરંતુ કર્મ શું અને અકર્મ શું ? આ
 વિષયમાં મોટા પાંડિતો પણ મુંઝાયા છે; માટે
 હવે તને તે કર્મ વિષે કહીશ; કે જે જાણીને
 તું અશુભ કર્મથી છુટીશ. ૧૬

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
 अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥१७॥

કરવા યોગ્ય કર્મનું, વિપરીત કર્મનું તે-
 મજ અકર્મ-કર્મરહિતપણાનું તત્ત્વ પણ જાણ-
 વા જેવું છે; કેમકે કર્મની ગતિ ગહન છે.

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।

स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् १८

જે કર્મમાં અકર્મને અને અકર્મમાં
 કર્મને જુએ છે તેજ સર્વ મનુષ્યોમાં બુદ્ધિ-
 માન, તેજ યોગી અને તેજ સર્વ કર્મનો કર્તા છે.

यस्य सर्वे समारम्भाः कामसंकल्पवर्जिताः।

જ્ઞાનાગ્નિદગ્ધકર્માણં તમાહુઃ પંડિતં બુધાઃ ૧૯॥

જેના સર્વ કર્મારંભ ફળેચ્છાથી તેમજ કર્તાપણાના સંકલ્પથી રહિત છે; એવા જ્ઞાનાગ્નિવડે દગ્ધ થએલાં કર્મવાળા પુરૂષનેજ બુદ્ધિમાનો પંડિત કહે છે. ૧૯

ત્યક્ત્વા કર્મફલાસંગં નિત્યતૃપ્તો નિરાશ્રયઃ ।
કર્મણ્યભિપ્રવૃત્તોઽપિ નૈવ કિંચિત્કરોતિ સઃ॥૨૦

કેમકે કર્મફળની આસક્તિ ત્યજીને સદા સંતોષી તેમજ કર્તાપણાના સંકલ્પરૂપી આશ્રય વિનાનો મનુષ્ય કર્મમાં પ્રવૃત્ત છતાં પણ કશુંજ કરતો નથી. ૨૦

નિરાશીર્યતચિત્તાત્મા ત્યક્તસર્વપરિગ્રહઃ ।

શારીરં કેવલં કર્મ કુર્વન્નામ્નોતિ કિલ્બિષમ્ ॥

ફળેચ્છા વિનાનો, સ્વાધીન ચિત્તવાળો, તથા સર્વ પરિગ્રહને ત્યજનારો પુરૂષ શરીરવડે કર્મ કરવા છતાં જરાય પાપને પામતો નથી. ૨૧

ચ દૃષ્ટ્વાલાભસંતુષ્ટો દ્વંદ્વાતીતો વિમત્સરઃ ।

સમઃ સિદ્ધિદાસિદ્ધૌ ચ કૃત્વાપિ ન નિબદ્ધયતે ૨૨

દૈવયોગે આવી મળતા લાલથી સંતુષ્ટ,
રાગદ્વેષાદિ જોડકાંથી રહિત, ઈર્ષ્યા વિનાનો
અને કાર્યની સિદ્ધિ-અસિદ્ધિમાં સમતાવાળો
પુરૂષ કર્મ કરવા છતાં તેનાથી બંધાતો નથી. ૨૨
ગતસંગસ્તુ મુક્તસ્ય જ્ઞાનાવસ્થિતચેતસઃ ।

યજ્ઞાયાચરતઃ કર્મ સમગ્રં પ્રવિલીયતે ॥ ૨૩ ॥

કૃણાસંકિતરહિત, જ્ઞાનમાં સ્થિર ચિત્તવાળો
અને યજ્ઞને માટેજ કર્મ કરનારા મુક્ત પુરૂ-
ષનાં સમગ્ર કર્મ નાશ પામે છે. ૨૩

બ્રહ્માર્પણં બ્રહ્મ હવિર્બ્રહ્માગ્નૌ બ્રહ્મણા હુતમ્ ।

બ્રહ્મૈવ તેન ગંતવ્યં બ્રહ્મકર્મસમાધિના ॥ ૨૪ ॥

અર્પણુ બ્રહ્મ છે; હોમવાની વસ્તુ બ્રહ્મ છે
અને બ્રહ્મરૂપ અગ્નિમાં બ્રહ્મરૂપ હોમનારે જે
હોમ્યું છે તે પણ બ્રહ્મ છે; આવી બ્રહ્મબુદ્ધિરૂપ
કર્મસમાધિવાળાને પ્રાપ્ત થનારું કૃણ પણ
બ્રહ્મજ છે. ૨૪

નૈવમેવાપરે યજ્ઞં યોગિનઃ પરં પાસતે ।

બ્રહ્માગ્નાવપરે યજ્ઞં યજ્ઞેનૈવોપજુહ્વતિ ॥ ૨૫ ॥

કોઈ યોગીએ દૈવ્યજ્ઞનેજ ઉપાસે છે અને
બીજાએ યજ્ઞવટે યજ્ઞનેજ બ્રહ્માગ્નિમાં હોમે છે.
શ્રોત્રાદીનીન્દ્રિયાણ્યન્યે સંયમાગ્નિષુ जुह्वति ।

શબ્દ લોકોવિષયાવદ્ય ઇન્દ્રિયાગ્નિષુ जुह्वति ॥૨૬

કેટલાક કાન વગેરે ઇન્દ્રિયોને સંયમરૂપી
અગ્નિમાં હોમે છે; તો કેટલાક શબ્દાદિ વિષ-
યોને ઇન્દ્રિયોરૂપ અગ્નિમાં હોમે છે. ૨૬

सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।

આત્મસંયમયોગાગ્નિં जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥૨૭

કેટલાક ઇન્દ્રિયાનાં તથા પ્રાણનાં સર્વ
કર્મોને જ્ઞાનવટે પ્રજ્વલિત થયેલા આત્મસંય-
મરૂપ યોગાગ્નિમાં હોમે છે. ૨૭

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे ।

स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः॥૨૮

એજ પ્રમાણે દ્રઢ વ્રતવાળા યાત્રીઓ કોઈ
દ્રવ્યયજ્ઞ, કોઈ તપયજ્ઞ, કોઈ યોગયજ્ઞ, કોઈ
સ્વાધ્યાયયજ્ઞ અને કોઈ જ્ઞાનયજ્ઞ કરનારા હોય છે.

अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेष्वपानं तथापरे ।

પ્રાણાપાનગતી રુદ્ધ્વા પ્રાણાયામપરાયણાઃ ॥૨૯

અપરે નિયતા ગારાઃ પ્રાણાન્પ્રાણેષુ જુદ્ધવતિ ।

સર્વેઽપ્યેતે યજ્ઞવિદો યજ્ઞક્ષપિતકલ્મષાઃ ॥૩૦॥

યજ્ઞશિષ્ટામૃતભુજો યાંતિ બ્રહ્મ સનાતનમ્ ।

નાયં લોકોઽસ્ત્યયજ્ઞસ્ય કુતોઽન્યઃ કુસ્તત્તમા ॥૩૧

પ્રાણાયામપરાયણ યોગીઓ પ્રાણાપાનની ગતિ રોકીને કેટલાક પ્રાણને અપાનમાં તો કેટલાક અપાનને પ્રાણમાં હોમે છે; અને કેટલાક નિયમિત આહારવાળા પ્રાણોનેજ પ્રાણોમાં હોમે છે. આ સર્વ યોગીઓ યજ્ઞના રહસ્યને જાણનારા, યજ્ઞવડે પાપને હણનારા અને યજ્ઞના શેષરૂપી અમૃતને જમનારા થઈને સનાતન બ્રહ્મને પામે છે. યજ્ઞ નહિ કરનારને માટે આલોકજ નથી; તો હે કુરુદ્રેષ્ઠ! પરલોક ક્યાંથી ? ૨૮, ૩૧
 एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।

કર્મજાન્વિદ્ધિ તાન્સર્વાનેવં જ્ઞાત્વા વિમોક્ષ્યસે ૩૨

એ પ્રમાણે જે ઘણા પ્રકારના યજ્ઞો વેદમાં વિસ્તારથી કહ્યા છે; તે સર્વ કર્મવડેજ થાય છે

એમ જાણવાથી તું પણ કર્મ કરી મુક્ત થઈશ.

શ્રેયાન્દ્રવ્યમયાદ્યજ્ઞાજ્ઞાનયજ્ઞઃ પરંતપ ।

સર્વ કર્માશિલં પાર્થ જ્ઞાને પરિસમાપ્યતે ॥૩૩॥

હે પરંતપ ! દ્રવ્યવડે કરતા યજ્ઞ કરતાં જ્ઞાનયજ્ઞ શ્રેષ્ઠ છે; કારણ કે હે પાર્થ ! સર્વ કર્મો જ્ઞાનમાંજ સમાપ્ત થાય છે. ૩૩

તદ્વિદ્વિ પ્રણિપાતે પરિગ્રશ્નેન સેવયા ।

ઉપદેક્ષ્યંતિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદાર્શિનઃ ॥૩૪॥

એ જ્ઞાન તું જ્ઞાનીઓ પાસે જઈને પ્રણામથી, પ્રશ્નથી અને સેવાથી મેળવ. તત્ત્વદર્શી જ્ઞાનીઓ તને તેનો ઉપદેશ કરશે. ૩૪

યજ્ઞાત્મા ન પુનર્મોહમેવં યાસ્યસિ પાંડવ ।

યેન ભૂતાન્યશેષેણ દ્રક્ષ્યસ્યાત્મન્યથો મયિ ॥૩૫॥

હે પાંડવ ! એ જ્ઞાનને જાણીને તું ફરી આમ મોહને પામીશ નહિ અને એનાવડે તું સર્વ ભૂતોને પોતામાં અને મારામાં રહેલાં જોઈશ.

અપિ ચેદસિ પાપેભ્યઃ સર્વેભ્યઃ પાપકૃત્તમઃ ।

સર્વ જ્ઞાનપ્લવેનૈવ વૃજિનં સંતરિષ્યસિ ॥૩૬॥

કદાપિ તું સર્વ પાપીઓથી વધારે પાપી
હૃદયે તોપણ એ જ્ઞાનરૂપી નૌકાવડે તે સર્વ
પાપના સમુદ્રને સહેજે તરી જઈશ. ૩૬
યથૈધાંસિ સમિદ્ધોઽગ્નિર્મસસાત્કુરુતેઽર્જુન ।

જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વદૃષ્ટિર્ઽગ્નિર્મસસાત્કુરુતે તથા ॥૩૭॥

હે અર્જુન ! જેમ સળગેલો અગ્નિ લાક-
ડાંને ભસ્મરૂપ કરે છે; તેમ જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ સમગ્ર
કર્મેને ભસ્મરૂપ કરે છે. ૩૭

નહિ જ્ઞાનેન સદૃશં પવિત્રમિહ વિદ્યતે ।

તત્સ્વયં યોગસાંસિદ્ધઃ કાલેનાત્મનિ વિંદતિ ॥૩૮॥

ખરેખર ! જ્ઞાનના જેવું પવિત્ર કરનારું આ
જગતમાં કશુંજ જણાતું નથી. કર્મયોગને સિદ્ધ
કરનારો પુરૂષ તે જ્ઞાન કાળે કરીને પોતેજ
પોતામાં રૂડે પ્રકારે પામે છે. ૩૮

શ્રદ્ધાવાંછમતે જ્ઞાનં તત્પરઃ સંયતેન્દ્રિયઃ ।

જ્ઞાનં લબ્ધ્વા પરાં શાંતિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥૩૯॥

એ જ્ઞાન જે શ્રદ્ધાવાન મનુષ્ય જીતેન્દ્રિય
બનીને તેની પુંઠેજ લાગ્યો રહે છે તેનેજ

મળે છે; અને જ્ઞાન પામતાં તે તરતજ પરમ શાન્તિને—કૈવલ્ય મોક્ષને પામે છે. ૩૬

અજ્ઞાશ્રદ્ધધાનશ્ચ સંશયાત્મા વિનश्यति ।

નાયં લોકોઽસ્તિ ન પરો ન સુખં સંશયાત્મનઃ ॥૪૦

અજ્ઞાની, અશ્રદ્ધાળુ તથા સંશયી મનુષ્ય તો વિનાશજ પામે છે. સંશયાત્માને આલોક નથી, પરલોક નથી અને સુખ શાંતિ પણ નથી. ૪૦

योगસંન્યસ્તકર્માણં જ્ઞાનસંચ્છિન્નસંશયમ્ ॥

આત્મવ્રતં ન કર્માણિ નિવ્રઘ્નંતિ ધનંજય ॥૪૧

હે ધનંજય ! આ પ્રમાણે કર્મયોગપૂર્વક કર્મેના સંન્યાસ કરનારને અને જ્ઞાનવડે જેના સંશયો છેદાઈ ગયા છે એવા આત્મજ્ઞાનીને કર્મો ખાંધી શકતાં નથી. ૪૧

તસ્માદજ્ઞાનસંભૂતં હૃત્યં જ્ઞાનાસિનાત્મનઃ ॥

ચ્છિત્ત્વંનં સંશયં યોગમાતિષ્ઠોત્તિષ્ઠ ભારત ॥૪૨

તેટલા માટે હે ભારત ! હૃદયમાંના આ અજ્ઞાનજન્ય સંશયને જ્ઞાનડાળી તલવારવડે છેદીને કર્મયોગનો આશ્રમ કર અને યુદ્ધ કર-

વાને ઉભો થા. ૪૨

હરિઃ ॐ તત્સદિતિ શ્રોમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપાનિષત્
બ્રહ્મસિદ્ધાન્તં ગોપભાષ્યે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે
કર્મબ્રહ્માર્પણયોગો નામ ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥૪૥

અધ્યાય ૫ મો-કર્મસંન્યાસયોગ.

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યા:-

સંન્યાસં કર્મણાં કૃષ્ણ નિર્ગુણં ચ શંસસિ ।

યચ્છ્રેય એતયોરેકં તન્મે વ્રૂહિ સુનિશ્ચિતમ્ ॥૧

હે કૃષ્ણ! આપ કહો કર્મના ત્યાગને તો ખીલ-
વાર કર્મના યોગને વખાણો છે; માટે એ બેમાં
જે નિશ્ચિત કહ્યાણુકારી હોય તેજ મને કહો. ૧

શ્રીભગવાન્ ઉવાચ । શ્રી ભગવાન બોલ્યા:-

સંન્યાસઃ કર્મયોગશ્ચ નિઃશ્રેયસકરાવુભૌ ।

તયોસ્તુ કર્મસંન્યાસાત્કર્મયોગો વિશિષ્યતે ॥૨

કર્મસંન્યાસ અને કર્મયોગ બંને કહ્યાણુ-
કારક છે; પણ તેમાં કર્મસંન્યાસ કરતાં કર્મ-
યોગ વિશેષ સુગમ છે. ૨

જ્ઞેયઃ સ નિત્યરંત્યાસો યો ન દ્વેષ્ટિ ન કાંક્ષતિ ।
નિર્દ્વન્દ્વો હિ મહાબાહો સુખં બંધાત્પ્રાપ્યતે ॥૩

જે કશાનો દ્વેષ પણ કરતો નથી તેમ છત્તા
પણ કરતો નથી; તેને કર્મ કરતો છતાં પણ તું
સદા સંન્યાસીજ જાણ. કેમકે હે મહાબાહો !
એવો નિર્દ્વંદ્વ પુરૂષ સુખપૂર્વક સંસાર બંધનથી
મુક્ત થાય છે. ૩

સાંખ્યયોગૌ પૃથગ્બાલાઃ પ્રવદંતિ ન પંડિતાઃ ।
એકમપ્યાસિતઃ સમ્યગુભયોવિંદતે ફલમ્ ॥૪

અજ્ઞાનીઓજ સાંખ્ય (કર્મ ત્યાગ) અને કર્મ-
યોગને જુદા કહે છે; પંડિતો નથી કહેતા. કેમકે
જેમાના કેાઈ પણ માર્ગમાં પૂર્ણ સ્થિતિવાળો
મનુષ્ય બંને માર્ગના ફળને પામે છે. ૪

યત્સાંખ્યૈઃ પ્રાપ્યતે સ્થાનં તદ્યોગૈરપિ ગમ્યતે ।
એકં સાંખ્યં ચ યોગં ચ યઃપશ્યતિ સ પશ્યતિ ५

જે મોક્ષસ્થાન સાંખ્યવડે પમાય છે તે સ્થાન
યોગથી પણ પમાય છે; માટે સાંખ્યને અને
યોગને જે એક જાણે છે તેજ યથાર્થ જાણે છે.

સંન્યાસસ્ત મહાબાહો દુઃસ્વમાત્મયોગતઃ ।

યાગયુક્તો નિર્બંધ ન ચિરેણાધિગચ્છતિ ॥૬

પરંતુ હે મહાબાહો ! કર્મયોગ વિનાનો કર્મસંન્યાસ થવો અતિ કઠિન છે; અને યોગયુક્ત સંન્યાસી થોડામાંજ પ્રદ્ધને પામે છે.

યોગયુક્તો વિરુદ્ધાત્મા વિજિતાત્મા જિતેન્દ્રિયઃ ।

સર્વભૂતાત્મભૂતાત્મા ઈર્વન્નપિ ન લિપ્યતે ॥૭॥

શુદ્ધ ચિત્તવાળો, દેહ-ઈન્દ્રિયને છતનારો અને સર્વ ભૂતોના આત્માને પોતાનો આત્મા જાણનારો યોગયુક્ત સંન્યાસી સર્વ કર્મ કરવા છતાં પુણ્ય પાપથી લેપાતો નથી. ૭

નૈવ કિંચિત્કરોમીતિ યુક્તો મન્યેત તત્ત્વવિદ્ ।

પશ્યન્ પુષ્પન્ સ્પૃશ્નન્ શ્રિન્વાન્ ચ્છન્ સ્વપન્ શ્વસન્ ॥

પ્રલપન્ વિસૃજન્ ગૃહ્ણન્ નુન્મિષાન્નિમિષન્નપિ ।

ઇન્દ્રિયાણાન્દ્રિયાર્થેષુ વર્તત इति धारयन् ॥૯॥

યોગયુક્ત તત્ત્વજ્ઞાની (સંન્યાસી) જ્ઞેતો, સાંભળતો, સ્પર્શ કરતો, સુંઘતો, ખાતો,

ચાલતો, ઉઘતો, શ્વાસ લેતો, બોલતો, ત્યાગ કરતો, શ્રદ્ધા કરતો અને નેત્રાદિને ઉઘાડતો, તથા વિચિત્રો હોવા છતાં પણ “ઈન્દ્રિયોન્ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં વર્તે છે” એવી બુદ્ધિ રાખીને “પોતે કાંઈજ કરતો નથી” એમજ માને. ૮,૯

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ॥१०

જે પુરૂષ બ્રહ્મમાં અર્પણ કરીને અને કૃપાની આસક્તિ ત્યજીને કર્મો કરે છે; તે જળમાં કમળ જેમ નથી લેપાતું તેમ પાપ પુણ્યથી લેપાતો નથી.

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।

योगिनः कर्म कुर्वति संगं त्यक्त्वाऽऽत्मशुद्धये ११

માટે કર્મચોગી પુરૂષ કાયાથી, મનથી, બુદ્ધિથી તેમજ કેવલ ઇન્દ્રિયોથી પણ જે કર્મો કરે છે તે આસક્તિ વિના માત્ર આન્તરશુદ્ધિ અર્થેજ કરે છે. ૧૧

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।

अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते १२

યોગયુક્ત પુરૂષ કર્મકળને ત્યજીને જ્ઞાન
નિષ્ઠાદ્વારા મળનારી ઉત્તમ શાન્તિને પામે છે
અને યોગરહિત પુરૂષ કામનાને લીધે કળા-
સક્ત રહીને કર્મથી બંધાય છે. ૧૨

सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।
नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥१३॥

જીતોદ્રેય પુરૂષ સર્વ કર્મો કરવા છતાં પણ
મનવડે તેને ત્યજતો (બ્રહ્માર્પણ કરતો) હોવાથી
નવદ્વારવાળા આ દેહ નગરમાં સુખેથી રહે છે;
અને તે નથી કાંઈ કરતો કે નથી કાંઈ કરાવતો.
ન કર્તૃત્વં ન કર્માણિ લોકસ્ય સૃજતિ પ્રભુઃ ।

न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥१४॥

લોકોના કર્તાપણને, કર્મોને કે કર્મ અને
તેના ફળના સંયોગને ઈશ્વર રચતો નથી;
પરંતુ પ્રકૃતિથીજ એ સર્વ રચાય છે. ૧૪

नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः ।

अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यंति जंतवः ॥१५॥

વિભુ કોઈના પાપને પણ લેતો નથી;

તેમ પુણ્યને પણ લેતો નથી. અજ્ઞાનથી જ્ઞાન
ઢંકાવાને લીધેજ પ્રાણીઓ મોહ પામે છે. ૧૫
જ્ઞાનેન તુ તદજ્ઞાનં યેષાં નાશિતમાત્મનઃ ।

તેષામાદિત્યવજ્જ્ઞાનં પ્રકાશયતિ તત્પરમ્॥૧૬
જેઓનું તે અજ્ઞાન આત્મજ્ઞાનવડે નાશ
પામ્યું હોય છે; તેઓનું તે જ્ઞાનજ સૂર્યની પેઠે તે
પરમાત્માને દર્શાવી આપે છે. ૧૬

તદ્બુદ્ધયસ્તદાત્માનસ્તન્નિઃસ્તત્પરાયણાઃ ।

ગચ્છંત્ય નરાવૃત્તિં જ્ઞાનનિર્ધૂતકલ્મષાઃ॥૧૭॥

તે પરમાત્મામાંજ બુદ્ધિવાળા, તેમાંજ મન
વાળા, તેમાંજ નિષ્ઠાવાળા અને તેનેજ પરાયણ
રહેનારા મનુષ્યોનાં સર્વ પાપ ધોવાઈ જઈને
તેઓ તે જન્મમરણરહિત મોક્ષપદને પામે છે.

વિદ્યાવિનયસંપન્ને બ્રાહ્મણે ગવિ હસ્તિનિ ।

શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પંડિતાઃ સમદર્શિનઃ ૧૮

એવા જ્ઞાનીઓ વિદ્યા તથા નમ્રતાવાળા
બ્રાહ્મણમાં, ગાયમાં, હાથીમાં, કુતરામાં અને
ચાંડાળમાં પણ સમદષ્ટિવાળા હોય છે. ૧૮

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।

निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः १९

એ પ્રમાણે જન્મોનું મન સમભાવમાં સ્થિર થયું છે તેઓએ આ લોકમાંજ જન્મમરણને જીત્યું છે; અને બ્રહ્મ સમ તથા નિર્દોષ હોવાથી તેઓને બ્રહ્મમાંજ સ્થિત થયેલા જાણવા. ૧૯

न ग्रह्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम्
स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥२०॥

પ્રિય વસ્તુને પામીને જે હર્ષ પામતો નથી અને અપ્રિય વસ્તુને પામીને ઉદ્વેગ પામતો નથી; આવો સ્થિર બુદ્ધિવાળો તથા મોહ રહિત બ્રહ્મવેત્તા સદા બ્રહ્મમાંજ સ્થિત છે. ૨૦

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विंदत्यात्मनि यत्सुखम्
स ब्रह्मयोगी क्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ॥२१॥

આવો બાહ્ય વિષયોમાં આસક્તિવિનાનો પુરૂષજ આત્મામાં જે સુખ છે તેને અનુભવે છે; અને બ્રહ્મસાક્ષાત્કારને પામીને અક્ષય સુખ અનુભવે છે. ૨૧

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।
आद्यंतवन्तः कौंतेय न तेषु रमते बुधः ॥२२॥

।વધયોના સ્પર્શજન્ય સુખલોગ ઉત્પત્તિ
અને નાશવાળા હોવાથી દુઃખનાજ મૂળરૂપ છે.
માટે હે કૌંતેય ! બુદ્ધિમાન તેમાં રમણ
કરતા નથી. ૨૨

शक्रोतीहैव यः सोढुं प्राक् शरीरविमोक्षणात् ।
कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः २३

આ લોકમાં પોતાના જીવન સમયમાંજ
કામક્રોધથી ઉપજેલા વેગને જે સહન કરી શકે
છે; તેજ પુરૂષ યોગી છે અને તેજ સુખી છે. ૨૩
यौस्त सुखौस्तरारामस्तथांतज्योतिरेव यः ।

स योगी ब्रह्म निर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति २४

એવો અંતરમાંજ સુખવાળો, અંતરમાંજ
આરામવાળો, અંતરમાંજ જ્ઞાનજ્યોતિવાળો
અને જીવતાંજ બ્રહ્મરૂપ થયેલો યોગી દેહ
છુટેથી પણ બ્રહ્મનિર્વાણનેજ પામે છે. ૨૪.

लभन्ते ब्रह्म निर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ।

ચ્છિન્નદ્વધા યતાત્માનઃ સર્વભૂતહિતે રતા ॥૨૫

પાપ જેમનાં ક્ષીણ થયાં છે; સંશય જેઓના છેદાઈ ગયા છે; ચિત્ત જેમનું વશ છે અને જેઓ સર્વ ભૂતોનું હિત કરવામાં પ્રીતિવાળા છે; એવા ઋષિઓ પ્રહ્લનિર્વાણને પામે છે.

કામક્રોધવિત્ત્વાનાં યતીનાં યતચેતસાઃ ।

અંભિતો બ્રહ્મ નિર્વાણં વર્તતે વિદિતાત્મનામ્ ૨૬

કામ, ક્રોધ જેમના વીતિ ગયા છે; જેમનું ચિત્ત વશ છે અને જે આત્માને જાણનારા છે; એવા યતિઓને પ્રહ્લનિર્વાણ સદા પ્રાપ્ત છે. ૨૬

સ્પર્શાન્કૃત્વા બહિર્બાહ્યાંશ્ચક્ષુષ્ઠૈવાંતરે શ્રુવોઃ ।

પ્રાણાપાનો સમૌ કૃત્વા નાસામ્યંતરચારિણૌ ૨૭

યતેન્દ્રિયમનોત્તરિર્દિર્મોક્ષપરાયણઃ ।

દિગતેચ્છામયક્રોધો યઃ સદા મુક્ત એવ સ ૨૮

જેણે બાહ્ય વિષયોને દૂર રાખીને તેમજ દૃષ્ટિને બ્રમરોની મધ્યમાં સ્થાપીને તથા નાસિકામાં જતા આવતા પ્રાણ અને અપાનને

સમાન કરીને ઇંદ્રિયો, મન, બુદ્ધિને વશ કર્યા છે; અને જેનાં ઇચ્છા, ભય, ક્રોધ, એ જતાં રહેલાં છે; એવો મોક્ષપરાયણ મુનિ કર્મ કરે વા ન કરે તોપણ સદા મુક્તજ છે. ૨૭, ૨૮

મોક્ષારં યજ્ઞતપસાં સર્વલોકમહેશ્વરમ્ ।

સુહૃદં સર્વભૂતાનાં જ્ઞાત્વા માં શાંતિમૃચ્છાં ॥૨૯

મને યજ્ઞ અને તપનો ભોક્તા, સર્વ લોકોનો મહેશ્વર તથા સર્વ પ્રાણીઓનો પરમ શુભેચ્છક જ્ઞાત્રીને તે જીવનમુક્ત શાન્તિ પામે છે.

હરિઃ ૐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપાનેષત્તુ
બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાનુવર્તનવાદે
કર્મસંન્યાસયોગો નામ પંચમોઽધ્યાયઃ ॥૫॥

અધ્યાય ૬ ક્રો-આત્મસંયમયોગ.

શ્રીભગવાન્ ઉવાચ । શ્રીભગવાન બોલ્યા:-
અનાશ્રિતઃ કર્મફલં કાર્યં કર્મ કરોતિ યઃ ।
સ સંન્યાસી ચ યોગી ચ ન નિરગ્નિર્ન ચાક્રિયઃ ૧
ફળેચ્છા વિનાજ જે કર્તવ્ય કર્મ કરે છે;

તેજ સંન્યાસી અને તેજ યોગી છે; અગ્નિ
વિનાનો અને ક્રિયા વિનાનો હોય તે નહિ.
યં સંન્યાસમિતિ પ્રાદુર્યોગં તં વિદ્ધિ પાંડવ ।
ન હ્યસંન્યસંકલ્પો યોગી ભવતિ કશ્ચન ॥૨॥

માટે હે પાંડવ ! જેને સંન્યાસ કહે છે
તેને પણ તું યોગજ જાણ; કેમકે સંકલ્પ
તજ્યા વિના કોઈ પૂર્ણ યોગી થઈ શકતોજ નથી.
આરુઢ્યોદ્યોત્યોપિ કર્મ કારણમુચ્યતે ।

યોગારુઢસ્ય તસ્યૈવ શમઃ કારણમુચ્યતે ॥૩॥

પરંતુ એવા સંપૂર્ણ યોગની ઈચ્છાવાળા મુનિને
માટે પણ શરૂઆતમાં તો નિષ્કામ કર્મજ સાધન
કહ્યું છે; અને યોગમાં આરૂઢ થયા પછીજ તેને
માટે શમ (સર્વ સંકલ્પ ત્યાગ) એ સાધન કહ્યું છે.

યદા હિ નેદ્રિયાર્થે ન કર્મસ્વપજ્જતે ।

સર્વસંકલ્પસંન્યાસી યોગારુઢસ્તદોચ્યતે ॥૪॥

કર્મ કરતાં કરતાં મનુષ્ય જ્યારે ઉપરામ
જનીને ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં અને કર્મમાં નથી
જોડાતો અને અંતરંગ સાધના વડે જ્યારે

સર્વ સંકલ્પનો ત્યાગ કરે છે ત્યારેજ તેને સંપૂર્ણ યોગાદૃઢ થયેલો કહે છે. ૪

उद्धृत्यात्माऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

આત્મૈવ શાલ્લિતો બંધુરાત્મૈવ રિરાત્મનઃ ॥૫॥

મનુષ્ય પોતેજ પોતાનો બંધુ અને પોતેજ પોતાનો શત્રુ છે; માટે તંભે પોતાનાથીજ પોતાનો નાશ ન કરતાં પોતાનો ઉદ્ધાર કરવો. ૫

बंधुरात्माऽऽत्मनस्तस्य तेनात्मैवात्मना जितः ।

અનાત્મનસ્તુ શત્રુત્વે વર્તેતાત્મૈવ શત્રુવત્ ॥૬॥

જેણે મનને જીત્યું તેને માટે તે મન બંધુ સમાન સહાયક બને છે; અને તે ન જીત્યું હોય તેની સાથે તે મન શત્રુની પેઠે વર્તે છે. ૬

जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समातिः ।

શાંતોષ્ણસુ દુઃખેષુ તથા માનાપમાનયોઃ ॥૭॥

મનને જીતનારા પ્રશાંત પુરુષનો આત્મા ટાઢ, તડકો, સુખ, દુઃખ તથા માન અને અપમાનમાં સમાનજ રહે છે. ૭

शान्तश्चात्मानमात्मा कूटस्थो विजितद्विजः ।

મુક્ત ઇત્યુચ્યતે યોગી સમલોષ્ટાશ્મકાચઃ ॥૮

જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનથી તૃપ્ત થયેલો, અડગ,
પ્રતેન્દ્રિય અને પત્થર, માટી તેમજ સોનામાં
પ્રમખુદ્ધિવાળો યોગીજ યોગાદૃઢ કહેવાય છે. ૮
સુહૃન્મિત્રાર્દાસીનમધ્યસ્થોષ્ણધુષુ ।

સાધુષ્વપિ ચ પાપેષુ સમબુદ્ધિર્વિશિષ્યતે ॥૯॥

સુહૃદ, મિત્ર, શત્રુ, તટસ્થ, મધ્યસ્થ,
દ્રેષપાત્ર, બંધુ, સાધુ તેમજ પાપીમાં પણ જેની
સમખુદ્ધિ છે; તેવો પુરૂષ પણ શ્રેષ્ઠ યોગી છે.
યોગી યુંજીત સતતમાત્માનં રહસિ સ્થિતઃ ।

एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥१०

એવા ઉત્તમ યોગને ઇચ્છનારા પુરૂષે એકલા
એકાંતમાં સ્થિર થઈને, મન અને ઇન્દ્રિયાદિને
બંધ કરીને તથા આશા અને સંગ્રહથી રહિત
થઈને ચિત્તને નિરંતર યોગાભ્યાસમાં જોડવું.

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।

नात्युच्छ्रितं नातिनीलं चैलाजिनकुशोत्तरः ११

પવિત્ર સ્થાનમાં, અતિ ઉંચું નાહું તેમ અતિ

નીચું નાહું એવું, અને હર્ષ ઉપર મૃગચર્મ
તથા વસ્ત્રનું પાતાનું આસન તૈયાર કરીને-૧૧
તૈત્રેકાં મનઃ કૃત્વા યતચિત્તેન્દ્રિયક્રિયઃ ।

ઉપવિશ્યાસને રંજ્યાદ્યોગમાત્મવિશુદ્ધયે ॥૧૨॥

તે આસનપર બેસી મનને એકાગ્ર કરીને
તથા ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાઓને રોકીને
અંતઃકરણની વિશુદ્ધિને માટે યોગાભ્યાસ કરવો.
સમં કાયશિરોગ્રીવં ધારયન્ન ચલં સ્થિરઃ ।

સંપ્રેક્ષ્ય નાસિકાગ્રં સ્વં દિશશ્ચાનવલોકયન્ ૧૩

કાયા, માથું અને ડોકને સીધાં, અથળ
અને સ્થિર રાખીને, દિશાઓ તરફ ન બેતાં
નાસિકાની આગળી ઉપર દૃષ્ટિને સ્થિર કરીને-

પ્રશાંતાત્મા વિગતર્ભિર્બ્રહ્મચારિવ્રતે સ્થિતઃ ।

મનઃ સંયમ્ય મચ્ચિત્તો યુક્ત આસીત મત્પરઃ ॥૧૪

યોગીએ અતિ શાંત ચિત્તવાળા તથા
નિર્ભય થઈને, બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળતા રહીને,
મનને રોકીને અને ચિત્તને મારામાં બેઠીને
મારા ધ્યાન પરાયણ થઈ બેસવું. ૧૪

યુંજન્નેવં સદાઽત્માનં યોગી નિયતમાનસઃ ।

શાંતિં તિર્વાણ્ણમાં મત્સંસ્થામધિગચ્છતિ ॥૧૫॥

મનને વશ રાખનારો યોગી આ પ્રમાણે
તેને સદા મારા ચિંતનમાં જોડતો રહીને મારા
સ્વરૂપભૂત નિર્વાણપદની પરમ શાન્તિને પામે છે.

નાત્યશ્નતસ્તુ યોગોઽસ્તિ ન ચૈકાંતમનશ્નતઃ ।

ન ચાતિસ્વપ્નશીલસ્ય જાગ્રતો નૈવ ચાર્જુન ॥ ૧૬

હું અર્જુન ! બહુ ખાનારથી તેમ કેવળ નહિ
ખાનારથી, અને બહુ ઉંઘનારથી તેમ બહુ જાગ-
નારથી પણ યોગાભ્યાસ નથીજ બનતો. ૧૬.

યુક્તાહારવિહારસ્ય યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।

યુક્તસ્વપ્નાવબોધસ્ય યોગો ભવતિ દુઃસ્વહા ॥૧૭॥

યોગ્ય આહાર વિહારવાળાને, કર્મમાં યોગ્ય
ચેષ્ટાવાળાને તથા યોગ્ય પ્રમાણમાં ઉંઘવા-જાગ-
વાવાળાનેજ યોગાભ્યાસ સુખદાયક નીવડે છે.

યદા વિનિયતં ચિત્તમાત્મન્યેવાવતિષ્ઠતે ।

નિસ્પૃહઃ સર્વકામેભ્યો યુક્ત ઇત્દ્યતે તદા ॥૧૮

યોગાભ્યાસથી અત્યંત વશ થયેલું ચિત્ત
જ્યારે આત્મામાંજ સ્થિતિ કરે છે અને સર્વ
વિષયોથી નિસ્પૃહ થાય છે; ત્યારેજ તે “યુક્ત”
એટલે આત્મામાં જોડાયું એમ કહેવાય છે. ૧૮
યથા દીપો નિવાતસ્થો નેજ્જતે સોપમા સ્મૃતા ।
યાગિ નો યતાચિત્ત ય યુંજતો યોગમાત્મનઃ ૧૯॥

યોગીના એવા રોકાયેલા ચિત્તને “પવન
વિનાના સ્થળમાં રહેલી દીપકની સ્થિર
જ્યોતિના જેવું” એવી ઉપમા આપેલી છે. ૧૯
યત્રોપરમતે ચિત્તં નિરુદ્ધં યોગસેવયા ।
યત્ર ચૈવાત્મનાઽઽત્માનં પશ્યન્નાત્મનિ તુષ્યતિ ૨૦
સુખમાત્યંતિકં યત્તદ્બુદ્ધિગ્રાહ્યમર્તીંદ્રિયમ્ ।
વેત્તિ યત્ર ન ચૈવાયં સ્થિતશ્ચલતિ તત્ત્વતઃ ॥૨૧॥
યં લબ્ધ્વા ચાપરં લાભં મન્યતે નાધિકં તતઃ ।
યસિંસિંતો ન દુઃખેન રુણાપિ વિચિંત્યતે ૨૨
તં વિદ્યાદ્દુઃખસંયોગવિયોગં યોગસંજ્ઞિતમ્ ।
સ નિશ્ચયેન યોક્તવ્યો યોગો નિર્વિણ્ણચેતસા ૨૩

આમ યોગાભ્યાસથી રૂંધાયેલું ચિત્ત જ્યાં અન્ય ચિંતનોથી ઉપરામ થઈને આત્માવડે આત્માને જોઈ આત્મામાંજ સંતુષ્ટ બની રહે છે; જ્યાં ઇન્દ્રિયોથી અગમ્ય તથા બુદ્ધિવડેજ અનુભવી શકાય એવા અપાર આત્મસુખને તે અનુભવે છે; જ્યાં સ્થિર થયેલો યોગી તત્ત્વથી કદિ ચળતો નથી; તથા જે સ્થિતિના લાલને એકવાર પામ્યા પછી બીજા કોઈપણ લાલને તેના કરતાં અધિક માનતો નથી; જે સ્થિતિમાં સ્થિર થયેલો યોગી મોટા દુઃખથી પણ ચલાયમાન થતો નથી; અને જે સ્થિતિમાં દુઃખનું તો નામ સુદ્ધાં નથી; એવી ચિત્તની ચિદાનંદમય આત્મસ્થિતિનું નામજ ખરો-‘પૂર્ણ યોગ’ જાણવું; અને તેવા યોગનોજ નિશ્ચયપૂર્વક તથા કંટાળ્યા વિના અભ્યાસ કરવો. ૨૦-૨૩ સંકલ્પપ્રભવાન્કામાસ્ત્યક્ત્વા સર્વાનશેષતઃ ।

મનસૈવોદ્રિષ્ટપ્રાપ્તં વિનિયમ્ય સમંતતઃ ॥ ૨૪ ॥

શનૈઃશનૈઃરુપરમેદુદ્ધયા ધૃતિર્હીતયા ।

આત્મસંસ્થં મનઃ કૃત્વા ન કિંચિદપિ ચિંતયત્ ॥

એવા યોગને ઇચ્છનારે સંકલ્પથી ઉપજતી સર્વ કામનાઓને સંપૂર્ણ રીતે ત્યજીને અને મનવડે સર્વ ઇન્દ્રિયોને સર્વ તરફથી નિયમિત કરીને, પછી ધીરજપૂર્વક વિવેક બુદ્ધિવડે મનને પણ ધીમે ધીમે નાશવંત પદાર્થોથી ઉપરામ કરીને તે સચ્ચિદાનંદ પરમાત્માનાજ ચિંતનમાં સ્થિર કરવું અને અન્ય વિષયોનું જરા પણ ચિંતન કરવું નહિ. ૨૪, ૨૫

યતો યતો નિશ્ચરતિ મનશ્ચંચલમસ્થિરમ્ ।

તતસ્તતો નિયમ્યેતદાત્મન્યેવ વશં નયેત્ ॥૨૬॥

આ પ્રમાણે અભ્યાસ કરતાં ચંચળ અને અસ્થિર સ્વભાવવાળું મન બીજી જે જે બાબતમાં જાય તે તે બાબતમાંથી તેને વિવેક બુદ્ધિ વડે પાછું વાળીને આત્મચિંતનમાં જોડવું. ૨૬

પ્રશાંતમનસં હ્યેનં યોગિનં સુખમુત્તમમ્ ।

ઉપૈતિ શાંતરજસં બ્રહ્મભૂતમકલ્મષમ્ ॥ ૨૭ ॥

આવા અભ્યાસથી યોગી પ્રશાંતચિત્ત, રજસરહિત, પ્રદ્યુપરાયણ અને પાપરહિત બનતાં

નિશ્ચય તેને ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે ૨૭
યુંજન્નેવં સદાઽઽત્માનં યોગી વિગતકલ્મષઃ ।
સુખેન બ્રહ્મસંસ્પર્શમત્યંતં સુખમશ્રુતે ॥૨૮॥

નિષ્પાપ યોગી આ પ્રકારે મનને સદા
આત્મામાં જોડતો થકો પ્રહ્મસાક્ષાત્કારના આત્ય-
ન્તિક આનંદને પણ સુખથી અનુભવે છે. ૨૮
સર્વભૂતસ્થમાત્માનં સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ ।
ઈક્ષતે યોગયુક્તાત્મા સર્વત્ર સમદર્શનઃ ॥૨૯॥

આવા સાક્ષાત્કારને પામેલો યોગી સર્વત્ર
સમદૃષ્ટિવાળો થઈને સર્વ ભૂતોમાં આત્માને
અને આત્મામાં સર્વ ભૂતોને રહેલાં જુએછે. ૨૯
યો માં પश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥૩૦॥

આમ જે મને-પરમાત્માને સર્વમાં અને
સર્વને મારામાં રહેલાં જુએ છે; તેનાથી હું
દૂર થતો નથી અને તે મારાથી દૂર થતો નથી.
સર્વભૂતસ્થિતં યો માં ભજત્યેકત્વમાશ્રિતઃ ।

સર્વથા વર્તમાનોઽપિ સ યોગી મયિ વર્તતે ॥૩૧॥

જે યોગી સર્વ ભૂતોમાં રહેલા મને આવા
એકાત્મભાવમાં નિષ્ઠા રાખીને લજે છે તે સર્વ
પ્રકારે વર્તતો છતાં મારામાંજ વર્તે છે. ૩૧

આત્મોપમ્યેન સર્વત્ર સમં પश्यति योऽर्जुन ।
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥૩૨॥

હે અર્જુન ! જે યોગી સુખ અને દુઃખ
સર્વ કોઈને પોતાની પેઠે સમાનજ થતાં બાંધે
છે તેને શ્રેષ્ઠ માન્યો છે. ૩૨

अर्जुन उवाच । अर्जुन आह्वयः—
योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।
तस्याहं न पश्यामि चंचलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ॥

હે મધુસૂદન ! આ સમખુદ્ધિવડે પ્રાપ્ત
થનારો યોગ આપે કહ્યો તે યોગ મનની
અચળતાને લીધે ટકી રહે એમ હું જોતો નથી.
ચંચલં હિ મનઃ કૃષ્ણ પ્રમાથિ બલવદ્દૃઢ ।
તસ્યાહં નિગ્રહં મન્યે વાયારિવ સુદુષ્કર ॥૩૪॥

કેમકે હે કૃષ્ણ ! આ મન અતિ ચંચળ,
ઇન્દ્રિયોને વિબુલ કરનારૂં, બળવાન તથા
હઠીલું છે; જેથી તેને રોકવું એ વાયુને રોકવા
જેવું અતિ કઠિન મને લાગે છે. ૩૪

શ્રી મગવાન ઉવાચ । શ્રી ભગવાન ઓલ્યા:—

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।

अभ्यासेन तु कौंतेय वैराग्येण च गृह्यते ॥૩૫॥

હે મહાબાહો ! એ મન ચંચળ અને
વશ થવું કઠિન છે એમાં સંશય નથી; પરંતુ
હે કૌંતેય ! અભ્યાસ અને વૈરાગ્યવડે તે પણ
જરૂર વશ થાય છે. ૩૫

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।

वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्नुमुपायतः ૩૬

મન વશ ન કરનારનેજ યોગની પ્રાપ્તિ દુર્લભ
છે; યોગ્ય ઉપાયથી મનને વશ કરનારા પ્રયત્ન-
શીલ પુરૂષને તો યોગ અવશ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે
છેજ; એવો મારો નિશ્ચય છે. ૩૬

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યા:—

અયતિઃ શ્રદ્ધયોપેતો યોગઃ । ચ્ચલિતમાનસઃ ।

અપ્રાપ્ય યોગસંસિદ્ધિં કાં ગતિં કૃષ્ણ ગચ્છતિ ॥૩૭

હે કૃષ્ણ ! શ્રદ્ધાવાન છતાં પ્રયત્ન ન થઈ શકવાથી જેનું મન યોગથી ચ્ચલિત રહેતું હોય; તો તે મનુષ્ય યોગસિદ્ધ ન થવાથી કેવી ગતિને પામે છે ? ૩૭

કચ્ચિન્નોભયવિભ્રષ્ટચ્ચિન્નાભ્રમિવ નश्यति ।

અપ્રતિષ્ઠો મહાવાહો વિમૂઢો બ્રહ્મણઃ પથિ ॥૩૮॥

એવો બ્રહ્મના માર્ગમાં સ્થિતિ પામ્યા વિનાનો મોહાગ્રસ્ત પુરૂષ, છૂટા પડેલા વાદળની પેઠે ક્યાંક બન્ને તરફથી બ્રષ્ટ થઈને નાશ તો નથી પામતો ? ૩૮

एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।

त्वदन्यः संशयस्यास्य च्छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥૩૯॥

હે કૃષ્ણ ! મારા આ સંશયને સમૂળો છેદવાને આપજ યોગ્ય છો; આપ વિના આ સંશયને ટાળનાર કોઈ મળે તેમ નથી. ૩૯

શ્રી ભગવાન્ ઉવાચ । શ્રી ભગવાન બોલ્યાઃ—
પાર્થ નૈવેહ નામુત્ર વિનાશસ્તસ્ય વિદ્યતે ।

નહિ કલ્યાણાત્કશ્ચિદુર્ગતિં તાત ગચ્છતિ ॥૪૦॥

હે પાર્થ ! આ લોકમાં તેમ પરલોકમાં તેનો
વિનાશ નથીજ થતો. હે તાત ! શુભ કાર્ય કર-
નારો કોઈપણ મનુષ્ય દુર્ગતિને નથીજ પામતો.

પ્રાપ્ય પુણ્યકૃતાંલ્લંકારા પિત્વા શાશ્વતીઃ સમાઃ ।

૩ ચાંનાં શ્રીમતાં ગેહે યોગબ્રષ્ટોઽભિજાયતે ॥૪૧॥

યોગબ્રષ્ટ મનુષ્ય પુણ્યશાળીઓને પ્રાપ્ત
થનારા સ્વર્ગાદિ લોકને પામી ત્યાં ઘણાં વર્ષ રહીને
પછી પવિત્ર શ્રીમાનના ગૃહમાં જન્મે છે; ૪૧

અથવા યોગિનામેવ કુલે ભવતિ ધીમતામ્ ।

एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥४२॥

અથવા તેા તે બુદ્ધિમાન યોગીઓનાજ
કુળમાં જન્મે છે. પરંતુ આ લોકમાં આ
પ્રકારનો જન્મ અતિ દુર્લભ છે. ૪૨

तत्र तं तद्विसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।

યતતે ચ તતો ભૂયઃ સંસિદ્ધૌ રત્નંદન ॥૪૩॥

ત્યાં તે પૂર્વજન્મના બુદ્ધિસંયોગને પામે છે; અને હે કુરુનંદન ! પૂર્ણત્વ મેળવવાને માટે પુનઃ પ્રયત્ન કરે છે. ૪૩.

પૂર્વાભ્યાસેન તેનૈવ દ્વિયતે હ્યવશોઽપિ સઃ ।

જિજ્ઞાસુરપિ યોગસ્ય શબ્દબ્રહ્માતિવર્તતે ॥૪૪॥

પૂર્વના અભ્યાસને લીધે તે યોગ તરફ પરાણે ખેંચાય છે અને તેવો યોગનો જીજ્ઞાસુ પણ શબ્દબ્રહ્મને ઓળંગી જાય છે. તે અવશ્ય-૪૪

પ્રયત્નાદ્યતમાનસ્તુ યોગી સંશુદ્ધકિલ્બિષઃ ।

અનેકજન્મસંસિદ્ધૃસ્તતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥૪૫॥

પ્રયત્નપૂર્વક અભ્યાસ કરતો થકો યોગી આ પ્રમાણે અનેક જન્મે પણ પાપરહિત બની યોગ-સિદ્ધ થઈને પરમ ગતિને પામેછેજ. ૪૫

તપસ્વિભ્યોઽધિકો યોગી જ્ઞાનિભ્યોઽપિ

મતોઽધિકઃ । કર્મિભ્યશ્ચાધિકો યોગી

તસ્માદ્યોગી ભવાર્જુન ॥૪૬॥

કેવળ તપસ્વીથી તેમ શાસ્ત્રપંડિતથી યોગી
અધિક છે. વળી કર્મકાંડીથી પણ તેને અધિક
માનેલો છે; માટે હે અર્જુન ! તું યોગી થા. ૪૬

યોગિનામપિ सर्वेषां मद्गतेनांतरात्मना ।

શ્રદ્ધાવાન્મજતે યો માંસમેયુક્તતમો મતઃ ॥૪૭

તથાપિ સર્વ યોગીઓમાં પણ જે મારા-
માંજ અંતઃકરણ રાખીને શ્રદ્ધા સહિત મને
લંબે છે; તેનેજ મેં શ્રેષ્ઠ યોગી માન્યો છે. ૪૭

हरिःॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंવાदे

आत्मसंयमयोगे नाम षष्ठोऽध्यायः॥६॥

અધ્યાય ૭ મો-જ્ઞાનવિજ્ઞાનયોગ.

શ્રી ભગવાન ઉવાચ । શ્રી ભગવાન યોધ્યાઃ-
મય્યાસક્તમનાઃ પાર્થ યોગં યુંજન્મદાશ્રયઃ ।

असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥१॥

હે પાર્થ ! મનને મારામાં આસક્ત કરી

મારોજ આશ્રય લઇને યોગમાં જોડાવાથી તું નિઃ-
સંશય મને સમગ્રરૂપે જે રીતે જાણીશ તે સૂણ.
જ્ઞાનં તેઽહં સવિજ્ઞાનમિદં વક્ષ્યામ્યશેષતઃ ।

યજ્ઞાત્વા નેહ ભૂયોઽન્યજ્ઞાતવ્યમવશિષ્યતે ॥૨॥

હું તને એ જ્ઞાન, વિજ્ઞાન સહિત પૂરેપૂરું
કહીશ; તે જાણ્યા પછી આલોકમાં તારે ખીજું
કંઈ પણ જાણવાનું બાકી રહેશે નહિ. ૨

મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ કશ્ચિદ્યતતિ સિદ્ધયે ।

યતતામપિ સિદ્ધાનાં કશ્ચિન્માં વેત્તિ તત્ત્વતઃ ॥૩॥

હજારો મનુષ્યામાંથી કેાઇકજ એ જ્ઞાન
સિદ્ધ કરવાનો યત્ન કરે છે; અને યત્ન કરી
સિદ્ધ કરનારામાંથી પણ કેાઇકજ મને તત્ત્વથી
(અપરોક્ષપણે) જાણે છે. ૩

ભૂમિરાપોઽનલો વાયુઃ સ્વં મનો બુદ્ધિરેવ ચ ।

અહંકાર ઇતીયં મે મિન્ના પ્રકૃતિરષ્ટધા ॥૪॥

ભૂમિ, જલ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, મન,
બુદ્ધિ અને અહંકાર; એમ આઠ વિભાગમાં
મારી પ્રકૃતિ વહેંચાયેલી છે. ૪

અપરેયમિતસ્ત્વન્યાં પ્રકૃતિં વિદ્ધિ મે પરામ્ ।
જીવભૂતાં મહાબાહો યદેદં ધાર્યતે જગત્ ॥૫॥

એ તો મારી કનિષ્ઠ પ્રકારની પ્રકૃતિ કહી;
હે મહાબાહો ! હુવે એનાથી શ્રેષ્ઠ એવી મારી
જે બીજી પ્રકૃતિ તેને જીવરૂપે રહેલી બાજુ કે
જેના વડે આ જગત ધારણ થાય છે. ૫

પ્રત્યોનોનિ ભૂતાનિ સર્વાણીત્યુપધારય ।

અહં કૃત્સ્તસ્ય જગતઃ પ્રભવઃ પ્રલયસ્તથા ॥૬॥

આ બે પ્રકારની પ્રકૃતિ સર્વ ભૂતોનું
ઉત્પત્તિદ્વાર છે; અને તેના દ્વારાજ મને સર્વ
જગતની ઉત્પત્તિ તથા પ્રલયનો કર્તા બાજુ.

મત્તઃ પરતરં નાન્યત્તિલ્લિલ્લિતિ ધનંજય ।

મયિ સર્વમિદં પ્રોતં સૂત્રે મણિગણા ઇવ ॥૭॥

હે ધનંજય ! મારાથી ઉત્તમ હોય એવું
બીજું કંઈ પણ નથી. જેમ દોરામાં અનેક મણિ
પરોવેલા હોય તેમ મારામાં આ સર્વ ભૂતો
પરોવાયલાં છે. ૭

રસોઽહમપ્સુ કૌંતેય પ્રભાઽસિ શશિસૂર્યયોઃ ।

પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વે પૌરુષં નૃષુ ॥૮॥

હે કૌંતેય ! સર્વ જળોમાં રસ હું છું; ચંદ્ર-
સૂર્યમાં પ્રકાશ હું છું; સર્વ વેદોમાં પ્રણવ હું
છું; આકાશમાં શબ્દ હું છું; અને મનુષ્યોમાં
જે પરાક્રમ તે પણ હું છું.

પુણ્યો ગંધઃ પૃથિવ્યાં ચ તેજશ્ચાસિ વિભાવસૌ ।

જીવનં સર્વભૂતેષુ તપશ્ચાસિ તપસ્વિષુ ॥૯॥

પૃથ્વીમાં શુદ્ધ સુવાસ હું છું; અગ્નિમાં તેજ
હું છું; સર્વ ભૂતોમાં જીવનશક્તિ હું છું; અને
તપસ્વીઓમાં તપ પણ હું છું. ૯

बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।

बुद्धिर्बुद्धिमतामसि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥१०॥

હે પાર્થ ! સર્વ ભૂતોનું સનાતન બીજ
મનેજ જાણુ. વળી બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિ અને
તેજસ્વીઓનું તેજ પણ હું છું. ૧૦

बलं बलवतामसि कामरागविवर्जितः ।

धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽसि भरतर्षभ ॥११॥

કામ અને તૃષ્ણા વિનાના બળવાનોમાં

રહેલું સાત્વિક બળ તેય હું છું; અને હે ભરત-
ર્ષભ! સામાન્ય પ્રાણીઓમાં રહેલો ધર્મથી વિરુદ્ધ
ન હોય એવો કામ પણ હું છું. ૧૧

ये चैव मात्स्वजा भावा राजसास्तामसाश्च ये ।
मस एवेति तान्निर्वाद्ध न त्वहं तेषु ते मयि ॥१२॥

વળી જગતમાં બીજા પણ જે કાંઈ સાત્વિક,
રાજસિક અને તામાસિક પદાર્થો છે; તે સર્વ
મારાથીજ ઉપજેલા જાણ. વળી તેઓ બધા
મારામાં રહેલા છે; હું બધો તેઓમાં રહેલો નથી.

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ।

मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥१३॥

એ ત્રણગુણમય નાશવંત પદાર્થોમાંજ આ
સર્વ જગત મોહ પામેલું હોવાથી એનાથી શ્રેષ્ઠ
એવા મને-અવિનાશીને તે જાણતું નથી. ૧૩

दैवी शेषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।

मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥१४॥

મારી આ અલૌકિક અને ત્રિગુણાત્મક
માયા તરવી કઠિન છે; પણ જેઓ મારે શરણે

આવે છે તેઓ તેને સહજે તરી શકે છે. ૧૪

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।

માયયાપહતજ્ઞાના આસુરં ભાવમાશ્રિતાઃ ॥૧૫॥

એ માયાવડે જેમનું જ્ઞાન હરાઈ ગયું છે એવા મૂઢ અને કુકર્મી નરાધમો આસુરી સ્વ-ભાવમાં પડવાથી મારે શરણ થતા નથી. ૧૫

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।

આર્તો જિજ્ઞાસુરર્થાર્થી જ્ઞાની ચ ભરતર્ષભ ॥૧૬॥

હે ભરતશ્રેષ્ઠ અર્જુન ! ચાર પ્રકારના સદા-ચારી મનુષ્યો મને ભજે છે; દુઃખી, શ્રદ્ધાસુ, વિષયોની ઈચ્છાવાળા અને જ્ઞાની. ૧૬

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।

પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽત્યર્થમહં સ ચ મમ પ્રિયઃ ॥૧૭

તેઓમાં અનન્ય ભાવે મારી ભક્તિ કરનારો અને સદા મારામાં જોડાઈ રહેનારો જ્ઞાની શ્રેષ્ઠ છે. આવા જ્ઞાનીને હું અત્યંત પ્રિય છું અને એવો જ્ઞાની મને બહુ પ્રિય છે. ૧૭

ઉદારાઃ સર્વ એવૈતે જ્ઞાની ત્વાત્મૈવ મે મતમ્ ।

આસ્યિતઃ સ હિ રક્તાત્મા મામેવાનુત્તમં ગતિમ્ ।

એ સર્વ ભક્તો સારા છે; તો પણ જ્ઞાનીને તો હું મારો આત્માજ માનું છું; કેમકે તે મનેજ ઉત્તમ ગતિરૂપ માનીને મારામાં મન બેડીને રહેશે હોય છે. ૧૮

बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।

वाः देवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ १९ ॥

અનેક જન્મોને અંતે જ્ઞાની “અ. સર્વ વાસુ-
દેવરૂપજ” છે, એમ બાણીને મને પામ્યો હોય
છે; પરંતુ એવો મહાત્મા અતિ દુર્લભ છે. ૧૯

कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।

तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥ २० ॥

વિવિધ કામનાઓને લીધે જેઓનું તે જ્ઞાન
દબાઈ રહ્યું છે એવા મનુષ્યો, પોતપોતાની
પ્રકૃતિને આધીન થઈને તે તે પ્રકારના નિય-
મોનું પાલન કરીને અન્ય દેવોને ભજે છે. ૨૦

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ।

तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥२१

એ પ્રમાણે જે જે મનુષ્ય જે જે દેવના સ્વરૂપને શ્રદ્ધાથી પૂજવા ઇચ્છે છે; તેની તેની શ્રદ્ધા તે તે દેવપર હું અચળ કરું છું. ૨૧

स तया श्रद्धया युक्तस्तस्यारानधमीहते ।

લભતે ચ તતઃ કામાન્મયૈવ વિદિતાન્હિ તાન્ ૨૨

આમ અચળ શ્રદ્ધાવાળા થઈને તે, તે તે દેવની આરાધના કરે છે અને મારાજ નિર્માણ કરેલા તે તે પદાર્થો કૃણરૂપે નિશ્ચય પામે છે. ૨૨

अंतवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।

દેવાન્દેવયજો યાંતિ મદ્ભક્તા યાંતિ મામપિ ॥૨૩

પણ તે અલ્પબુદ્ધિવાળાઓને મળનારાં તે કૃણ નાશવંતજ હોય છે. દેવોના ભક્ત દેવોને પામેછે; અને મારા ભક્ત મનેજ પામે છે. ૨૩

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ।

પરં ભાવમજ્ઞાનંતો મમાવ્યયમનુત્તમઃ ॥૨૪॥

અબુદ્ધ લોકો મારા પરમ સર્વોત્તમ અવિ-

નાશી સ્વરૂપને ન જાણતા હોવાથીજ, મને
અપ્રકટને દેહમાં આવેલો માને છે. ૨૪

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।

मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥

યોગમાયાના આવરણને લીધે સર્વ મને
જોઈ શકતા નથી; અને તેથીજ આ મૂઢ લોકો
મને-અજન્મા તથા અવિનાશીને જાણતા નથી.

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।

भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥૨૬॥

હું અર્જુન ! પૂર્વે થઈ ગયેલાં, હાલમાં
છે તે, અને ભવિષ્યમાં થનારાં સર્વ ભૂતોને
હું જાણું છું; પરંતુ મને કોઈ જાણતું નથી. ૨૬

अष्टाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ।

सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यांति परंतप ॥૨૭॥

કારણ હું ભારત ! ઇચ્છા અને દ્વેષને પરિ-
ણામે ઉપજનારાં સુખદુઃખાદિ દ્વંદ્વના મોહને
લીધેજ હું પરંતપ ! આ જગતમાં સર્વ પ્રાણીઓ
બ્રમિત થાય છે. ૨૭

येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।

ते द्वंद्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ॥२८॥

પુણ્યકર્મવડે જેમનાં પાપ નાશ પામ્યાં
હોય તેઓજ એ સુખદુઃખાદિ જોડકાંના મોહથી
છુટી દૃઢવ્રતવાળા થઈને મને લાગી શકે છે. ૨૮

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।

ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥

એ પ્રમાણે જેઓ જરામરણથી છુટવાને
માટે યત્ન કરે છે તેઓ તે બ્રહ્મને, સમગ્ર
અધ્યાત્મને અને સર્વ કર્મને જાણેછે. ૨૯

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।

प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतमः ॥३०॥

એમ જેઓ મને અધિભૂત, અધિદૈવ અને
અધિયજ્ઞ સહિત જાણે છે; તેઓ યુક્તચિત્ત-
વાળા હોવાથી પ્રયાણકાળે પણ મનેજ જાણે છે.

हरिः ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

અધ્યાય ૮ મો—અક્ષરબ્રહ્મયોગ.

મર્જુન ઉવાચ । અર્જુન યોહ્યા:-

કિં તદ્બ્રહ્મ કિમધ્યાત્મં કિં કર્મ તુષોત્તમ ।
અધિભૂતં ચ કિં પ્રોક્તમધિદૈવં કિમુચ્યતે ॥૧॥

હે પુરુષોત્તમ ! તે બ્રહ્મ શું ? અધ્યાત્મ
શું ? કર્મ શું ? વળી અધિભૂત કહ્યું તે શું ?
અને અધિદૈવ શાને કહે છે ? ૧

અધિયજ્ઞઃ કથં કોઽન્ન દેહેઽસિન્મધુસૂદન ।
પ્રયાણકાલે ચ કથં જ્ઞેયોઽસિ નિયતાત્મભિઃ ॥૨॥

વળી અધિયજ્ઞ શું ? હે મધુસૂદન ! આ
દેહમાં અધિદેહ કોણ છે ? અને ચિત્તને વશ
રાખનાર અંતકાળે તમને કેવી રીતે બાણે ?
શ્રી ભગવાન ઉવાચ । શ્રીભગવાન યોહ્યા:-

અશ્વરં બ્રહ્મ પરમં સ્વભાવોઽધ્યાત્મમુચ્યતે ।
ભૂતભાવોદ્ભવકરો વિસર્ગઃ કર્મસંજ્ઞિતઃ ॥૩॥

જે સર્વથી પર—અવિનાશી છે તે પરબ્રહ્મ છે;
તેના સ્વતઃસિદ્ધ સ્વભાવને અધ્યાત્મ કહે છે;

અને સર્વ ભૂતોને ઉત્પન્ન કરવાના સૃષ્ટિ-
વ્યાપારનું નામ કર્મ કહેવાય છે. ૩

અધિભૂતં ક્ષરો માવઃ પુરુષશ્ચાધિદૈવતમ્ ।

અધિયજ્ઞોઽમેવાત્ર દેહે દેહમૃતાં વર ॥૪॥

આ દેહમાં જે નાશવાન પદાર્થ છે તે અધિ-
ભૂત છે; પુરુષ (જીવ) તે અધિદૈવત છે; અને હે
દેહધારીઓમાં શ્રેષ્ઠ ! અધિયજ્ઞ તે હું છું. ૪
અંતકાલે ચ મામેવ સ્મરન્મુક્ત્વા કલંવરમ્ ।

યઃ પ્રયાતિ સ મદ્ભાવં યાતિ નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ ॥

અંતકાળે જે માફેજ સ્મરણ કરતો દેહ
છોડી જાય છે; તે મારાજ સ્વરૂપને પામે છે,
એમાં સંશય નથી. ૫

યં યં વાપિ સ્મરન્ભાવં ત્યજત્યંતે કલંવરમ્ ।

તં તમેવૈતિ કૌતેય સદા તદ્ભાવમાવિતઃ ॥૬॥

અથવા હે કુંતિપુત્ર ! તે અંતકાળે જે જે
પદાર્થનું સ્મરણ કરતો દેહ છોડે છે; તે-તેજ
પદાર્થની ભાવનાવાળો જીવનકાળમાં પણ હોવાથી
તેજ પદાર્થને પામે છે. ૬

તસ્માત્સર્વેષુ કાલેષુ મામનુસ્મર યુદ્ધય ચ ।

મય્યર્પિતમનોદ્ધિર્મામેવૈષ્યસ્યસંશયમ્ ॥૭॥

તે માટે સર્વ કાળમાં તું મારું સ્મરણ કરતો રહે અને યુદ્ધ કર. મારામાં મન બુદ્ધિ અર્પણ કરવાથી અસંશય તું મનેજ પામીશ. ૭

અભ્યાસયોગત્તેન ચેતસા નાન્યગામિના ।

પરમં પુરુષં દિવ્યં યાતિ પાર્થાનુચિંતયન્ ॥૮॥

હે પાર્થ ! ચિત્ત બીજા કશામાં ન જવા દેતાં અભ્યાસની સહાયથી તેને સ્થિર કરીને પરમ દિવ્ય પુરુષનું ધ્યાન કરનારો મનુષ્ય અવશ્ય તે પુરુષને પામે છે. ૮

કર્ત્ત્વિ પુરાણમનુશાસિતારઙ્ગોરણોયાંસમનુ-
સ્મરેદ્યઃ । સર્વસ્ય ધાતારમર્ચિત્યરૂપમાદિત્ય-
વર્ણ તમસઃ પરસ્તાત્ ॥૯॥

પ્રયાણકાલે મનસાઽચલેન ભક્ત્યા યુક્તો યોગ-
બલેન ચૈવ । બ્રુવોર્મધ્યે પ્રાણમાવેશ્ય સમ્યક્
સ તં પરં પુરુષમુપૈતિ દિવ્યમ્ ॥૧૦॥

જે મનુષ્ય જીવનકાળમાં તે સર્વજ્ઞ, અનાદિ, સર્વનિયંતા, અણુથી પણ સૂક્ષ્મ, સર્વને ધારણ કરનાર, અચિંત્ય રૂપ, સૂર્યને પણ પ્રકાશ આપનાર અને તમસથી રહિત એવા પરમ પુરૂષનું સ્મરણ સદા કરતો રહે છે; તે અંતકાળે પણ ભાક્તયુક્ત થઈ મનને તેનાજ ચિંતનમાં સ્થિર કરીને તથા પૂર્વના અભ્યાસના બળથી પ્રાણને બ્રમરો મધ્યે ખેંચીને તે પરમ દિવ્ય પુરૂષનેજ પામે છે. ૯, ૧૦

यदक्षरं वेदविदो वदन्ति विशन्ति यद्यतयो
वीतरागाः । यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत्ते
पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥११॥

વેદવેત્તાઓ જેને અવિનાશી કહે છે; વીતરાગ યતિઓ જેમાં પ્રવેશ કરે છે; અને જેને ઇચ્છનારા બ્રહ્મચર્યવ્રત આચરે છે; તે પદ વિષે હવે હું તને સંક્ષેપમાં કહું છું. ૧૧

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुद्धय च ।
मूर्ध्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणतः ॥

ૐમિત્યેકાક્ષરં બ્રહ્મ વ્યાહરન્મામનુસરન્ ।

યઃ પ્રયાતિ ત્યજન્ હં સ યાતિ પરમાં ગતિમ્ ॥

સર્વ ઈંદ્રિયાના સંયમ કરીને, મનને હૃદયમાં રૂંધીને, પ્રાણને અક્ષરંધ્રમાં ધારણ કરીને, તથા સમાધિ યોગની ધારણામાં સ્થિર થઈને જે મનુષ્ય “ ૐ ” એવા અક્ષરવાચક એકાક્ષર મંત્રના જપવડે માંડે સ્મરણ કરતો દેહને ત્યજી જાય છે તે પરમ ગતિને પામે છે.

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ।

तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥

જે મનુષ્ય અનન્ય ચિત્તથી નિત્ય નિરંતર માંડે સ્મરણ કરે છે; તેવા નિત્યયુક્ત યોગીને હું પાર્થ ! હું સુલભ છું. ૧૪

मापेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।

नाप्नुवंति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥ ૧૫

મને પ્રાપ્ત થઈ પરમ સિદ્ધિને પામેલા મહાત્માઓ, પછી દુઃખના ઘરરૂપ અને નાશવંત એવા પુનર્જન્મને પામતા નથી. ૧૫

આબ્રહ્મભુવનાલ્લોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન ।

મામ્પેત્ય તુ કૌંતેય પુનર્જન્મ ન વિચિતે ॥૧૬॥

હે અર્જુન ! બ્રહ્મલોકથી માંડીને સર્વ લોક પુનર્જન્મ પામવાવાળા છે; પરંતુ હે કૌંતેય ! મને પામ્યા પછી પુનર્જન્મ નથી.

સહસ્રયુગપર્યંતમર્હ્યદ્વક્ષણો વિદુઃ ।

રાત્રિં યુગસહસ્રાં તાં તેઽહોરાત્રવિદો જનાઃ ॥૧૭॥

બ્રહ્માનો દિવસ હજાર ચતુર્યુગીનો તથા રાત્રિ પણ હજાર ચતુર્યુગીની જે બાણે છે; તેજ સર્વ પ્રકારના રાત્રિ-દિવસને બાણનારા છે.

અવ્યક્તાદ્યક્તયઃ સર્વાઃ પ્રભવંત્યહરાગમે ।

રાત્ર્યાગમે પ્રલીયંતે તત્રવાવ્યક્તસંજ્ઞકે ॥૧૮॥

બ્રહ્માનો દિવસ થતાં અવ્યક્ત (અદૃશ્ય) તત્ત્વમાંથી સર્વ વ્યક્તિઓ પ્રકટે છે; અને રાત્રિ થતાં પાછી તે તેમાંજ લય પામે છે. ૧૮
ભૂતગ્રામઃ સ એવાયં ભૂત્વા ભૂત્વા પ્રલીયતે ।

રાત્ર્યાગમેઽવશઃ પાર્થ પ્રભવત્યહરાગમે ॥૧૯॥

આ પ્રમાણે હે પાર્થ ! આ તેનો તેજ ભૂત-
સમુદાય પ્રકટ થઈ થઈને રાત્રિ આવ્યે પર-
વશપણે લય પામે છે; અને દિવસ આવ્યે પ્રકટે છે.

પરંતસ્મા માત્રોઽન્યો વ્યક્તોઽવ્યક્તાન્મના-
તનઃ । યઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ નશ્યત્સુ ન વિનશ્યતિ ।

પરંતુ તે અવ્યક્ત (સૂક્ષ્મ)થી પણ અવ્યક્ત
એવું બીજું તેનું પરમ સનાતન સ્વરૂપ છે;
તે સર્વભૂતો નષ્ટ થવા છતાં પણ નષ્ટ થતું નથી.

અવ્યક્તોઽક્ષર ફક્તસ્તમાહુઃ પરમાં ગતિમ્ ।
યં પ્રાપ્ય ન નિવર્તતે તદ્દામ પરમં મમ ॥ ૨૧ ॥

એ પરમ અવ્યક્ત તત્વને ‘અક્ષર’ કહે છે
અને તેનેજ ‘પરમ ગતિ’ કહે છે; કે જે
પામીને પાછું જન્મ-મરણમાં આવવું પડતું
નથી. એ પરમગતિજ માટે ‘પરમ ધામ’ છે.

પુરુષઃ સ પરઃ પાર્થ મક્ત્યા લભ્યસ્ત્વનન્યયા ।
યસ્યાંતઃ સ્થાનિ ભૂતાનિ યેન સર્વમિદં તતમ્ ॥૨૨

હે પાર્થ ! એ પરમ ગતિરૂપ ‘ પરમ પુરુષ ’
 કે જેના અંતરમાં આ સર્વ ભૂતો રહેલાં છે;
 અને જે આ સર્વ ભૂતોમાં વ્યાપી રહેલ છે;
 તેને અનન્ય ભક્તિથીજ પ્રાપ્ત થવાય છે. ૨૨
 યત્ર કાલે ત્વનાવૃત્તિમાવૃત્તિં ચૈવ યોગિનઃ ।
 પ્રયાતા યાંતિ તં કાલં વક્ષ્યામિ ભરતર્ષભ ॥૨૩॥

હવે જે કાળમાં ગયેલા યોગી પાછા
 જન્મતા નથી અને જે કાળમાં ગયેલા જન્મે
 છે; તે કાળ વિષે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તને કહું છું.
 અગ્નિર્જ્યોતિરહઃ શુક્લઃ ષણ્માસા ઉત્તરાયણમ્ ।
 તત્ર પ્રયાતા ગચ્છંતિ બ્રહ્મ બ્રહ્મવિદો જનાઃ ॥

“ અગ્નિ, જ્યોતિ, દિવસ, શુકલપક્ષ અને
 ઉત્તરાયણના છ માસ; એ સમયોમાં પ્રયાણ
 કરનારા બ્રહ્મવેત્તાઓ બ્રહ્મને પામે છે.” ૨૪
 ધૂમો રાત્રિસ્તથા કૃષ્ણઃ ષણ્માસા દક્ષિણાયનમ્ ।
 તત્ર ચાંદ્રમસં જ્યોતિર્યોગી પ્રાપ્ય નિવર્તતે ॥૨૫॥

“ ધૂમ, રાત્રિ, કૃષ્ણપક્ષ, દક્ષિણાયનના છ
 માસ; એ સમયોમાં શરીર છોડનારા યોગી

ચંદ્રલોકને પામીને છેવટે પાછા અહિ જન્મે છે. ”

શુક્લકૃષ્ણે ગતી હોતે જગતઃ શાશ્વતે મતે ।

एकया यात्यनावृत्तिमन्ययाऽऽवर्तते पुनः ॥૨૬

આ પ્રમાણે લોકોની શુકલા અને કૃષ્ણા
આ બે કાયમની ગતિઓ મનાય છે; જેમાંની
એકથી પુનર્જન્મ નથી અને બીજીથી છે. ૨૬

नैते सृती पार्थ जानन्योगीं मुह्यति कश्चन ।

तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥૨૭॥

પરંતુ હે પાર્થ ! એ ગતિઓને યથાવત
જાણનારો કોઈ યોગી મોહ પામતો નથી; મારે
હે અર્જુન ! તું સર્વકાળ યોગયુક્તજ રહે. ૨૭

वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव दानेषु यत्पुण्यफलं
प्रदिष्टम् । अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा

योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥૨૮॥

એ માર્ગોને (હવે પછીના અધ્યાયમાં
કહેવા પ્રમાણે) યથાવત જાણનારો યોગી વે-
દોમાં, યજ્ઞોમાં, તપોમાં અને દાનોમાં જે પુણ્ય
ફળ કહ્યું છે; તે સર્વ ફળને ઓળંગી જાય

છે; અને સર્વના મૂળરૂપ પરમધામને પામે છે.
 હરિઃ ॐ તત્સત્ इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनि-
 षत्सु ब्रह्मસૂત્રાણાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુન-
 સંવાદે ॥ ૬૪ ॥

અધ્યાય ૯ મો

રાજવિદ્યા-રાજગુહ્યયોગ.

શ્રી ભગવાનુવાચ । શ્રી ભગવાન યોધ્યાઃ—
 इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।

જ્ઞાનં વિજ્ઞાનસહિતં યજ્ઞાત્વા મોક્ષ્યસે ॥ શુભાત્ ।

તું દેષરહિત હોવાથી (પૂર્વોક્ત ગતિઓનું)

આ અત્યંત ગુહ્ય જ્ઞાન વિજ્ઞાન સહિત કહું
 છું; જેને જાણીને તું અકલ્યાણથી મુક્ત થઈશ.

રાજવિદ્યા રાજગુહ્યં પવિત્રમિદમુત્તમમ્ ।

प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमशक्यम् ॥ ૨ ॥

આ જ્ઞાન સર્વ વિદ્યાઓમાં શ્રેષ્ઠ, ગુપ્તમાં
 ગુપ્ત, પવિત્ર, ઉત્તમ, પ્રત્યક્ષ કલ્પદાયક, ધર્મ-
 સાધક, આચરવામાં સુખકારક અને નિત્ય છે. ૨

अश्रद्धानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप ।

અપ્રાપ્ય માં નિવર્તતે મૃત્ત્વસંસારવર્ત્મનિ ॥ ૩ ॥

હે પરંતપ ! આ જ્ઞાનરૂપી ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા નહિ રાખનાર પુરૂષો મને નહિ પામતાં મૃત્યુ-યુક્ત સંસારના માર્ગમાં પાછા આવી પડે છે. મયા તત્તમિદં સર્વ જગદવ્યક્તઃ તિના ।

મત્સ્થાનિ સર્વભૂતાનિ નચાહં તેષ્વવસ્થિતઃ ॥

મેં મારા અવ્યક્ત રૂપ વડે આ સર્વ જંગત વિસ્તારેલું છે અને સર્વ ભૂતો મારા-માંજ સમાઈ રહેલાં છે; પણ હું કાંઈ તેઓમાં સમાઈ રહેલો (સમાઈ જાઉં તેટલો) નથી.

ન ચ મત્સ્થાનિ ભૂતાનિ પश्य मे योगमैश्वरम् ॥

ભૂતભૃષ્ણ ચ ભૂતસ્થો મમાત્મા ભૂતભાવનઃ ॥૫॥

મારા યોગનું અશ્વર્ય તો જો ! અવ્યક્તરૂપે મારોજ આત્મા સર્વ ભૂતોને ધારણ કરનારો અને તેમની ઉત્પત્તિ તથા પાલન કરનારો છતાં હું તેઓમાં નથી અને તેઓ મારામાં નથી ! પ યથાઽઽકાશસ્થિતો નિત્યં વાયુઃ સર્વત્રગો મહાન્ તથા સર્વાણિ ભૂતાનિ મત્સ્થાનીત્યુપધારય ॥૬॥

સર્વત્ર ગતિ કરનારો મહાન વાયુ પણ
જેમ તેનાથી વધારે વિસ્તારવાળા આકાશના
એક ભાગમાંજ રહેલો છે; તેમ આ સર્વ ભૂતોને
પણ મારા એકજ અંશમાં વસી રહેલાં જાણ.
સર્વભૂતાનિ કૌંતેય પ્રકૃતિં યાંતિ મામિકામ્ ।
કલ્પક્ષયે પુનસ્તાનિ કલ્પાદૌ વિસૃજામ્યહમ્ ॥

હે કૌંતેય ! કલ્પને અંતે સર્વ ભૂતો
મારી પ્રકૃતિમાં આવી મળે છે; અને કલ્પના આ-
રંભમાં પ્રકૃતિમાંથી પાછાં હું તેઓને સૃષ્ટિ છું. ૭
પ્રકૃતિં સ્વામવષ્ટમ્ય વિસૃજામિ પુનઃ પુનઃ ।
ભૂતગ્રામમિમં કૃત્સ્તમવશં પ્રકૃતેર્વશાત્ ॥૮॥

સ્વભાવથીજ પ્રકૃતિને વશ તથા પરાધિન
એવા આ સર્વ ભૂતોના સમૂહની આવી ઘડભાંગ
હું મારી પ્રકૃતિનો આશ્રય કરીને વારંવાર કરું છું.
ન ચ માં તાનિ કર્માણિ નિવર્ધંતિ ધનંજય ।
ઉદાસીનવદાસીનમસક્તં તेषુ કર્મસુ ॥૯॥

પરંતુ હે અર્જુન ! એ ઉત્પત્તિ-નાશનાં
કર્મ હું અનાસક્ત તથા ઉદાસીનની પેઠેજ

કરતો હોવાથી તે કર્મો મને બાંધી શકતાં નથી.

મયાઽપ્યશ્વેણ પ્રકૃતિઃ સૂયતે સચરાચરઃ ।

हेतुनाऽनेन कौंतेय जगद्विपरिवर्तते ॥१०॥

હે કૌંતેય ! વાસ્તવમાં મારા અધિષ્ઠાન-પણાથી (આધારથી) પ્રકૃતિજ સચરાચર જગતની ઘડસાંગ કરે છે; અને જગતની સર્વ દોડધામ પણ એજ ધોરણ ઉપર ચાલ્યા કરે છે.

अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।

परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥११॥

આ પ્રમાણે અધિષ્ઠાનપણાથી હું સર્વ ભૂ-તોનો મહાન ઇશ્વર છતાં અજ્ઞાની લોક મારા એ સર્વ શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપને ન જાણતાં મારી-માનવ દેહમાં અધિષ્ઠિત સર્વ શ્રેષ્ઠ આત્માની-અવજ્ઞા કરીને અસાર બાહ્ય વિષયોને ઇચ્છે છે. ૧૧

मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ।

राक्षसीमारुरां चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥

એવા અજ્ઞાન ઉપર રચાયેલી તેમની સર્વ ઇચ્છાઓ વ્યર્થ થાય છે; સર્વ કર્મો

બંધનકારક થાય છે; તેમનું સર્વ જ્ઞાન વિપરીત અને સર્વ ચિંતન અવળું હોય છે; અને તેથી તેમને મોહમાં ફસાવનારી રાક્ષસી અને આસુરી પ્રકૃતિનોજ આશ્રય લેવો પડે છે. ૧૨

મહાત્માનસ્તુ માં પાર્થ દૈવી પ્રકૃતિશ્રિતાઃ ।
મજંત્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા પૂતાદિમન્યયમ્ ॥૧૩

પરંતુ હે પાર્થ ! મહાત્માઓ તો મને —સર્વ ભૂતોના મૂળરૂપ અવિનાશીને—જ પ્રાપ્ત કરવા જેવો જાણુતા હોવાથી દૈવી પ્રકૃતિનો આશ્રય લઈને અનન્ય ચિત્તથી મનેજ ભજે છે.

સતતં કીર્તયંતો માં યતંતશ્ચ દૃઢવ્રતાઃ ।

નમસ્યંતશ્ચ માં ભક્ત્યા નિત્યયુક્તા ઉપાસતે ॥

તેઓ સર્વદા મારા શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપનું કીર્તન કરે છે; દૃઢ નિયમપૂર્વક પ્રયત્નશીલ રહીને ભક્તિપૂર્વક મને નમન કરે છે અને ચિત્તને મારામાં જોડીને સદા મનેજ ઉપાસે છે. ૧૪

જ્ઞાનયજ્ઞેન ચાપ્યન્યે યજંતો મામુપાસતે ।

એકત્વેન પૃથક્ત્વેન बहुधा विश्वतोमुखम् ॥ ૧૫

વળી બીજાઓ અલેદ ભાવથી, લેદ-
ભાવથી તેમજ અનેક ભાવથી વિશ્વરૂપ એવા
મનેજ જ્ઞાનયજ્ઞથી યજ્ઞ કરીને ઉપાસે છે. ૧૫

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ।

मंत्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥ ૧૬ ॥

શ્રોતયજ્ઞ હું છું, સ્માર્તયજ્ઞ હું છું, પિતૃ-
યજ્ઞ હું છું. ઔષધિજન્ય ધાન્ય હું છું, મંત્ર
હું છું, ધૃત હું છું, અગ્નિ હું છું અને હોમેલો
પદાર્થ પણ હું છું. ૧૬

पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।

वेद्यं पवित्रमौंकार ऋक् साम यजुरेव च ॥ ૧૭ ॥

જગતનો પિતા, માતા, ધાત્રણકર્તા, પિતા-
મહ, જાણુવા યોગ્ય પવિત્ર ઐકાર તથા ઋક્,
સામ અને યજુર્વેદ પણ હું છું. ૧૭

गतिर्मर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ।

प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं ॥ ૧૮ ॥

વળી સર્વની ગતિ, પોષણકર્તા, પ્રભુ, સાક્ષી,
નિવાસસ્થાન, રક્ષક, સુહૃદ, ઉત્પત્તિ, પ્રલય, સ્થિતિ,

ભંડાર અને અવિનાશી બીજ પણ હું જ છું.

તપામ્યહમહં વર્ષં નિગૃહ્ણામ્યુત્સૃજામિ ચ ।

અમૃતં ચૈવ મૃત્યુશ્ચ સદસચ્ચાહમર્જુન ॥૧૯॥

હે અર્જુન ! સૂર્યરૂપે તપીને હું જ જળને
ખેંચું છું તેમ પાછું વર્ષાવું છું. વળી અમૃત અને
મૃત્યુ તથા સત્ તેમ અસત્ પણ હું જ છું. ૧૯

ત્રૈવિદ્યા માં સોમપાઃ તપાપા યજ્ઞૈરિષ્ટા
સ્વર્ગતિં પ્રાર્થયંતે । તે પુણ્યમાસાઘ સુરેંદ્રલોક-
મશ્રંતિ દિવ્યાન્દિવિ દેવભોગાન્ ॥૨૦॥

ત્રણ વેદના જ્ઞાતા અને સોમરસ પીનારા
જે નિષ્પાપ (પણ સકામી) પુરૂષો યજ્ઞમાં મારી
પૂજા કરીને સ્વર્ગપ્રાપ્તિની પ્રાર્થના કરે છે; તેઓ
પવિત્ર ઈંદ્ર દોહને પામીને ત્યાં દેવોના દિવ્ય
ભોગ ભોગવે છે. ૨૦

તે તં ભુક્ત્વા સ્વર્ગલોકં વિશાલં ક્ષીણે પુણ્યે
મર્ત્યલોકં વિશંતિ । एवं ત્રયીધર્મમ્ પ્રપન્ના
તાગતં કામકામા લભંતે ॥૨૧॥

પણ તે વિશાળ સ્વર્ગદોહને ભોગવીને પુણ્ય

ક્ષીણ થતાં પાછા તેઓ મૃત્યુ લોકમાં જન્મે છે. ત્રણે વેદોમાં કહેલાં સકામ કર્મરૂપી ધર્મને અનુસરનારા તે ભોગેચ્છુઓ આ પ્રકારે વારંવાર આવાગમન પામ્યા કરે છે. ૨૧

अनन्याश्रितयंतो मां ये जनाः पर्युपासते ।
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥

જેઓ અનન્ય ભાવે સદા મારું ચિંતન કરીને મનેજ ઉપાસે છે; તેવા સદા મારે પરાયણ જનોનું યોગ ક્ષેમ હું ચલાવું છું. ૨૨

येऽप्यन्येवताभक्ता यजंते श्रद्धयान्विताः ।
तेऽपि मामेव कौंतेय यजंत्यविधिपूर्वकम् ॥२३॥

હે કૌંતેય! જેઓ અન્ય દેવોના ભક્ત બનીને તેમને શ્રદ્ધા સહિત ભજે છે; તેઓ પણ વિધિ રહિત છતાં મનેજ ભજે છે. ૨૩

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।

न तु मामभिजानन्ति तच्चेनातश्च्यवंति ते ॥२४॥

કારણકે સર્વ યજ્ઞોનો ખરો ભોક્તા તથા સ્વામી હુંજ હોવા છતાં તેઓ મને તત્ત્વથી તેવો

જાણતા નથી તેથીજ આવાગમનમાં પડે છે. ૨૪
 યાંતિ દેવવ્રતા દેવાન્ પિતૃન્યાંતિ પિતૃવ્રતાઃ
 મૃતાનિ યાંતિ મૃતેજ્યા યાંતિ મધ્યાજિનોઽપિ મામ્
 દેવોને ઉપાસનારા દેવોને, પિતૃઓને
 પૂજનારા પિતૃઓને, ભૂતોને ભજનારા ભૂતોને
 અને મને પૂજનારા મનેજ પામે છે. ૨૫

પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ ।
 તદહં ભક્ત્યુપહૃતમશ્રામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥૨૬॥

જે કાંઈ નિર્મળ ચિત્તવાળો મનુષ્ય મને
 પત્ર, પુષ્પ, ફળ કે જળ પણ ભક્તિ સહિત
 અર્પણ કરે છે; તેની તે ભક્તિયુક્ત ભેટને હું
 આનંદથી સ્વીકારું છું. ૨૬

યત્કરોષિ યદશ્રાસિ યજ્જુહોષિ દદાસિ યત્ ।
 યત્તપસ્યાસિ કૌંતેય તત્કુરુષ્વ મદર્પણમ્ ॥૨૭॥

માટે તું પણ જે કાંઈ કરે, જે જમે,
 જે હોમે, જે આપે ને જે તપ કરે, તે સર્વ
 હે કૌંતેય ! મનેજ અર્પણ કર્યા કર. ૨૭

શુભાશુભફલૈરેવં મોક્ષ્યસે કર્મબંધનૈઃ ।

સંન્યાસયોગયુક્તાત્મા વિમુક્તો મામુપૈષ્યસિ ॥૨૮

એથી તું સંન્યાસયોગ યુક્ત થઇને કર્મ કરવા છતાં પણ તનાં શુભાશુભ ફળરૂપ બંધ-
નોથી તું મુક્ત રહીશ; અને સર્વ આસક્તિઓથી
છૂટીને મને પ્રાપ્ત થઇશ. ૨૮

સમોઽહં સર્વભૂતેષુ ન મે દ્વેષ્યોઽસ્તિ ન પ્રિયઃ ।
યે ભજંતિ તુ માં ભક્ત્યા મયિ તે તેષુ ચાપ્યહમ્ ॥

યદ્યપિ હું સર્વ ભૂતો પ્રત્યે સમાન છું
અને મારે કોઈ અપ્રિય કે પ્રિય નથી; તોપણ
જેઓ મને ભક્તિથી ભજે છે તેઓ મારામાં
અને હું તેમનામાં વિશેષ ભાવેજ રહ્યા છીએ.
અપિ ચૈત્સુદુરાચારો ભજતે ગાઘ્રાઘ્રમાક્ ।

સાધુરેવ સ મંતવ્યઃ સમ્યગ્વ્યવસિતો હિ સઃ ॥

અતિ દુરાચારી મનુષ્ય પણ જો મને
અનન્ય ભક્તિથી ભજે તો તેને સાધુ માનવો;
કેમકે તે હવે ઉત્તમ રસ્તે ચઢ્યો છે. ૩૦

ક્ષિપ્રં ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાંતિં નિગચ્છતિ ।

કૌંતેય પ્રતિજાનીહિ ન મે ભક્તઃ પ્રણશ્યતિ ।

તે સત્વર ધર્માત્મા થઈને શાશ્વત શાંતિ
(મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરે છે. હે કૌંતેય ! નક્કી સમજ
કે મારો ભક્ત કદિ નાશ પામતો નથી. ૩૧
માં હિ પાર્થ વ્યપાશ્રિત્ય યેઽપિ સ્યુઃ પાપયોનયઃ
સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રાસ્તેઽપિ યાંતિ પરાં ગતિમ્।

હે પાર્થ ! સ્ત્રીઓ, વૈશ્યો અને શૂદ્રો
તેમજ નીચ જાતિમાં જન્મેલા પણ મારો
આશ્રય કરવાથી પરમ ગતિને પામે છે; ૩૨
કિં ઉનબ્રાહ્મણાઃ પુણ્યા મક્તા રાજર્ષયસ્તથા ।
અનિત્યમઃ સ્વં લોકમિમં પ્રાપ્ય ભજસ્વ મામ્ ૩૩
મન્મના ભવ મદ્ભક્તો મદ્યાજી માં નમસ્કુરુ ।
મામેવૈષ્યસિ યુક્ત્વૈવમાત્માનં મત્પરાયણઃ ૩૪

તો પછી મારી ભક્તિ કરનારા પુણ્યશાળી
બ્રાહ્મણો અને રાજર્ષિઓ માટે તો કહેવુંજ
શું ? માટે આ અનિત્ય અને સુખ રહિત
મનુષ્ય લોકને પામીને તું મનેજ ભજ; મારા
માંજ મન રાખ; મારો ભક્ત થા; સર્વ કર્મો
મને અર્પણ કર અને મનેજ નમસ્કાર કર.

એ પ્રમાણે મારે પરાયણ થઈ ચિત્તને મારામાં
જોડવાથી તું મનેજ આવી મળીશ. ૩૩, ૩૪
હરિઃૐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ
બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે રાજ-
વિદ્યા-રાજગુહ્યયોગો નામ નવમોઽધ્યાયઃ ॥ ૯. ॥

અધ્યાય ૧૦ મો-વિભૂતિયોગ.

શ્રી ભગવાનુવાચ । શ્રી ભગવાન બોલ્યાઃ—
ભૂય એવ મહાબાહો શ્રુણુ મે પરમં વચઃ ।
યત્તેઽહં પ્રીયમાણાય વક્ષ્યામિ હિતકામ્યયા ॥૧
હે મહાબાહો ! પુનઃ પણ મારું ઉત્તમ વચન
સાંભળ; તું મને પ્રિય હોવાથી તારા હિતની
ઇચ્છાથી હું તે તને કહું છું. ૧
ન મે વિદુઃ સુરગણાઃ પ્રભવં ન મહર્ષયઃ ।
અહમાદિર્હિં દેવાનાં મહર્ષીણાં ચ સર્વશઃ ॥૨॥
મારી ઉત્પત્તિ થઈ હોય એવું દેવો તથા
મહર્ષિઓ પણ જાણતા નથી; કેમકે દેવો
અને મહર્ષિઓનું મૂળ પણ સર્વ પ્રકારે હુંજ છું.

યો મામજમનાર્દિ ચ વોત્તિ લોકમહેશ્વરમ્ ।

અસંમૂઢઃ સ મર્ત્યેષુ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥૩॥

મને જે એવો અજન્મા, અનાદિ અને સર્વ લોકોનો મહેશ્વર જાણે છે; તજ આ મૃત્યુ લોકમાં મોહરહિત થઈ સર્વ પાપોથી છૂટે છે.

દ્વિર્જ્ઞાનમસંમોહઃ ક્ષમા સત્યં દમઃ શમઃ ।

સુખં દુઃખં ભવોઽભાવો ભયં ચાભયમેવ ચ ॥૪॥

અહિંસા સમતા તુષ્ટિસ્તપો દાનં યશોઽયશઃ ।

ભવંતિ ભાવા ભૂતાનાં મત્ત એવ પૃથગ્વિધાઃ ॥૫॥

બુદ્ધિ, જ્ઞાન, નિર્મોહતા, ક્ષમા, સત્ય, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, મનોનિગ્રહ, સુખ, દુઃખ, જન્મ, મૃત્યુ, ભય, અભય, અહિંસા, સમતા, સંતોષ, તપ, દાન, યશ, અપયશ, ઇત્યાદિ સર્વ જુદા જુદા પ્રકારના મનોભાવ પ્રાણી માત્રને મારા-થીજ થાય છે. ૪, ૫

મહર્ષયઃ સપ્ત પૂર્વે ચત્વારો મનવસ્તથા ।

મદ્ભાવામાનસા જાતા યેષાં લોક ઇમાઃ પ્રજાઃ ૬

આ લોકોમાંની આ સર્વ પ્રજા જેમનાથી

ઉત્પન્ન થયેલી છે તે પૂર્વે થઇ ગયેલા સાત મહર્ષિઓ અને ચાર મનુષ્યો પણ મારાજ મનોભાવથી ઉત્પન્ન થયા હતા. ૬

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।
सोऽविकंपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥७॥

મારા આ વિભૂતિયોગને જે તત્ત્વથી જાણે છે તે અડગપણે યોગમાં જોડાઈ શકે છે; એમાં સંશય નથી. ૭

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।

इति मत्वा भजंते मां बुधा भावसमन्विताः ८

હુંજ સર્વની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છું અને મારાથીજ સર્વ કંઈ પ્રવર્તે છે; એમ જાણી બુદ્ધિમાનો ભાવયુક્ત થઈ મનેજ ભજે છે. ૮

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयंतः परस्परम् ।

कथयंतश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥९॥

તેઓ મારામાંજ મન અને પ્રાણ રાખીને નિત્ય પરસ્પરમાં મારો બોધ અને માફ કીર્તન કરતા થકા સંતોષ તથા આનંદ પામે છે. ૯

તેષાં સતતયુક્તાનાં ભજતાં પ્રીતિપૂર્વકમ્ ।

દદામિ બુદ્ધિયોગં તં યેન મામુપયાંતિ તે ॥૧૦॥

એવા સદા પ્રીતિપૂર્વક મને લજનારા
તથા મારા પરાયણ જનોને હું એવી બુદ્ધિનો
યોગ આપું છું કે જે વડે તેઓ મને પામે છે.

તેષામેવાનુકંપાર્થમહમજ્ઞાનજં તમઃ ।

નાશયામ્યાત્મભાવસ્યો જ્ઞાનદીપેન ભાસ્વતા ૧૧

તેઓની અનુકંપા માટે તેઓના આત્મભા-
વમાં રહેલા અજ્ઞાનજન્ય તમસને હું જ્ઞાનરૂપી
દીપકવડે પ્રકાશીને તેનો નાશ કરું છું. ૧૧

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન ઓલ્યા:—

પરં બ્રહ્મ પરં ધામ પવિત્રં પરમં ભવાન્ ।

પુરુષં શાશ્વતં દિવ્યમાદિદેવમજં વિશુમ્ ॥૧૨॥

આહુસ્ત્વામૃષયઃ સર્વે દેવર્ષિર્નારદસ્તથા ।

અસિતો દેવલો વ્યાસઃ સ્વયં ચૈવ બ્રવીપિ મે ૧૩

દેવર્ષિ નારદ, અસિત, દેવલ, વ્યાસ અને
સર્વ ઋષિઓ આપને પરબ્રહ્મ, પરમધામ, પર-
મપવિત્ર, શાશ્વતદિવ્યપુરુષ, આદિદેવ, અજન્મા

અને સર્વવ્યાપક કહે છે; તથા આપ પોતે
પણ મને એમજ કહો છો. ૧૨, ૧૩

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।

नहि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥ ૧૪

હે કેશવ ! આપ મને જે કહો છો તે સર્વ
હું સત્ય માનું છું. હે ભગવન્ ! તમારા પૂર્ણ
સ્વરૂપને દેવો અને દાનવો પણ નથી જાણતા. ૧૪

स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।

भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ ૧૫ ॥

હે પુરુષોત્તમ ! હે ભૂતોને ઉત્પન્ન કર-
નારા ! હે દેવોના દેવ ! હે જગત્પતે ! માત્ર
તમે પોતેજ પોતાને પૂર્ણ પૂણે જાણો છો; ૧૫

वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।

याभिर्वિभૂतिभिर्लોકાનિમાંસ્ત્વં व्याप्य तिष्ठसि

માટે આપની જે દિવ્ય વિભૂતિઓ રૂપે
આપ આ લોકમાં વ્યાપી રહ્યા છો તે સર્વ
વિભૂતિઓજ મને તો કહો. ૧૬

कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन् ।

કેષુ કેષુ ચ ભાવેષુ ચિન્ત્યોઽસિ ભગવન્મયા ૧૭
વિસ્તરેણાત્મનો યોગં વિભૂતિં ચ જનાર્દન ।

ભૂયઃ કથય તૃપ્તિર્હિ શૃણ્વતો નાસ્તિ મેઽમૃતમ્

હે યોગિન્ ! હું સદા કેવી રીતે તમારું
ચિંતન કરવાથી તમને જાણી શકું; તથા હે
ભગવન્ ! આપ મારે ક્યાં ક્યાં સ્વરૂપોમાં
ચિંતન કરવા યોગ્ય છો; તે સમજવા સાર
હે જનાર્દન ! પોતાના યોગને અને વિભૂ-
તિઓને ફરી વિસ્તારથી કહો. આપનાં વચના-
મૃત સાંભળતાં મને તૃપ્તિ થતી નથી. ૧૭, ૧૮

શ્રી ભગવાનુવાચ । શ્રી ભગવાન બોલ્યા:—

હંત તે કથયિષ્યામિ દિવ્યા હ્યાત્મવિભૂતયઃ ।

પ્રાધાન્યતઃ કુરુશ્રેષ્ઠ નાસ્ત્યંતો વિસ્તરસ્ય મે ૧૯

હીક ! પરંતુ તને મારી દિવ્ય વિભૂતિઓ
મુખ્ય મુખ્યજ કહીશ; કેમકે હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! મારી
સર્વ વિભૂતિઓના વિસ્તારનો તો પારજ નથી.

અહમાત્મા રુઢાકેશ સર્વભૂતાશયસ્થિતઃ ।

અહમાદિશ્ચ મધ્યં ચ ભૂતાનામંત એવ ચ ॥૨૦॥

હે નિદ્રાને જીતનાર ! સર્વ ભૂતોના હૃદ-
યમાં આત્મારૂપે પણ હુંજ રહેલો છું; અને
ભૂતોનો આદિ, મધ્ય અને અંત પણ હુંજ છું.
આદિત્યાનામહં વિષ્ણુર્જ્યોતિષાં રવિરંશુમાન્ ।
મરીચિર્મરુતામસિ નક્ષત્રાણામહં શશી ॥૨૧॥

આદિત્યોમાં હું વિષ્ણુ છું; તેજસ્વી પદ્મ-
ર્થોમાં હું કિરણોવાળો સૂર્ય છું; મરુતોમાં હું
મરીચિ છું અને નક્ષત્રોમાં હું ચંદ્રમા છું. ૨૧
વેદાનાં સામવેદોઽસિ દેવાનામસિ વાસવઃ ।

ઇન્દ્રિયાણાં મનશ્ચાસ્મિ ભૂતાનામસિ ચેતના ૨૨

વેદોમાં હું સામવેદ છું; દેવોમાં હું ઇન્દ્ર છું;
ઇન્દ્રિયોમાં હું મન અને ભૂતોમાં હું ચેતના છું.

રુદ્રાણાં શંકરશ્ચાસિ વિત્તેશો યક્ષરક્ષસામ્ ।

વસૂનાં પાવકશ્ચાસ્મિ મેરુઃ શિખરિણામહમ્ ૨૩

રુદ્રોમાં હું શંકર છું; યક્ષ અને રાક્ષ-
સોમાં હું કુબેર છું; વસુઓમાં હું અગ્નિ છું
અને પર્વતોમાં હું મેરુ છું. ૨૩

પુરોધસાં ચ મુખ્યં માં વિદ્ધિ પાર્થ બ્રહ્મસ્પાંતમ્ ।

સેનાનીનામહં સ્કંદઃ સરસામસિ સાગરઃ ॥૨૪॥

હે પાર્થ ! પુરોહિતોમાં સર્વથી મુખ્ય
બૃહસ્પતિ મને જાણુ; સેનાપતિઓમાં હું કીર્તિ-
કસ્વામી છું અને જળાશયોમાં હું સાગર છું.

મહર્ષીનાં મૃગુરહં ગિરામસ્મ્યેકમક્ષરમ્ ।

યજ્ઞાનાં જપયજ્ઞોઽસિ સ્થાવરાણાં હિમાલયઃ ૨૫

મહર્ષિઓમાં હું ભૃગુ છું; વાણીઓમાં
હું એકાક્ષર ઐકાર છું; યજ્ઞોમાં હું જપ યજ્ઞ
છું અને સ્થાવરોમાં હું હિમાલય છું. ૨૫

અશ્વત્થઃ સર્વવૃક્ષાણાં દેવર્ષીણાં ચ નારદઃ ।

ગંધર્વાણાં ચિત્રરથઃ સિદ્ધાનાં કપિલો મુનિઃ ૨૬

સર્વ વૃક્ષોમાં હું પીપળો છું અને દેવર્ષિ-
ઓમાં હું નારદ છું; ગંધર્વોમાં હું ચિત્રરથ
છું અને સિદ્ધોમાં હું શ્રેષ્ઠ કપિલમુનિ છું. ૨૬

ઉચ્ચૈઃશ્રવસમશ્વાનાં વિદ્ધિ મામમૃતોદ્ભવમ્ ।

ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥२७॥

અશ્વોમાં અમૃત મંથન કરતાં નીકળેલો
ઉચ્ચૈઃશ્રવા મને જાણુ અને ગજેન્દ્રોમાં મને ઐરા-

વત તથા પુરૂષોમાં મને રાજા જાણુ. ૨૭

આયુધાનામહં વજ્રં ધેનૂનામસિ કામધુક્ ।

પ્રજનશ્ચાસ્મિ કંદર્પઃ સર્પાણામસિ વાસુકિઃ ૨૮

હથિયારોમાં વજ્ર હું છું; ગાયોમાં કામ-
ધેનુ હું છું; કામોમાં પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરનારો
કામ હું છું અને સર્પોમાં વાસુકિ હું છું. ૨૮

અનંતશ્ચાસ્મિ નાગાનાં વરુણો યાદસામહમ્ ।

પિતૃણામયમ્ ચાસ્મિ યમઃ સંયમતામહમ્ । ૨૯ ।

નાગોમાં શેષનાગ હું છું; જળ દેવતાઓમાં
વરુણ હું છું; પિતૃઓમાં અર્થમાં હું છું અને
સંયમ કરનારાઓમાં યમ હું છું. ૨૯

પ્રહ્લાદશ્ચાસ્મિ દૈત્યાનાં કાલઃ કલયતામહમ્ ।

મૃગાણાં ચ મૃગેન્દ્રોઽહં વૈનતેયશ્ચ પક્ષિણામ્ ૩૦

દૈત્યોમાં પ્રહ્લાદ હું છું અને કાળને ગણુ-
નારાઓમાં કાળ હું છું; પશુઓમાં સિંહ હું
છું અને પક્ષિઓમાં ગરુડ હું છું. ૩૦

પવનઃ પવતામસિ રામઃ શસ્ત્રમૃતામહમ્ ।

ઘ્ણાણાં મકરશ્ચાસ્મિ સ્ત્રોતસામસિ જાન્હવી ૩૧

પવિત્ર કરનારા પદાર્થોમાં પવન હું છું;
શસ્ત્રધારીઓમાં રામ હું છું; મત્સ્યોમાં મધર
હું છું અને પ્રવાહોમાં ગંગા હું છું. ૩૧

સર્ગાણામાદિરંતશ્ચ મધ્યં ચૈવાહમર્જુન ।

અધ્યાત્મવિદ્યા વિદ્યાનાં વાદઃ પ્રવદતામહમ્ ૩૨

હે અર્જુન! સૃષ્ટિ માત્રનો આદિ, મધ્ય
અને અંત હું છું; વિદ્યાઓમાં અધ્યાત્મવિદ્યા હું
છું અને વિવાહ કરનારાઓમાં વાણી હું છું;
અક્ષરાણામકારોઽસ્મિ દ્વંદ્વઃ સામાસિકસ્ય ચ ।

અહમેવાક્ષયઃ કાલો ધાતાઽહં વિશ્વતોમુખઃ ॥૩૩

અક્ષરોમાં અકાર હું છું; સમાસોમાં દ્વંદ્વ
નામક સમાસ હું છું; ક્ષય રહિત કાળ પણ
હું છું અને સર્વ મુખોવડે ખાવાવાળો તેમજ
સર્વનું પોષણ કરવાવાળો પણ હુંજ છું. ૩૩

મૃત્યુઃ સર્વહરશ્ચાહમુદ્ભવશ્ચ ભવિષ્યતામ્ ।

કીર્તિઃશ્રીર્વાક્ ચ નારીણાં સ્મૃતિર્મેઘા ધૃતિઃક્ષમા
બૃહત્સામ તથા સામ્નાં ગાયત્રી છંદસામહૃત્ ।

માસાનાં માર્ગશીર્ષોઽહમૃતૂનાં કુસુમાકરઃ ॥૩૫

સર્વ કોઈને હરનારૂં મૃત્યુ પણ હું છું અને
ભવિષ્યમાં થનાર વસ્તુઓની ઉત્પત્તિ પણ હુંજ
છું; વળી સ્ત્રીઓમાં જે ઉત્તમ કીર્તિ, વાણી,
સુંદરતા, સ્મરણશક્તિ, બુદ્ધિ, ધીરજ અને
ક્ષમા છે; તે પણ હુંજ છું. ૩૪, ૩૫

દ્યૂતં છલયત્તપ્સિઃ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ।

જયોઽસ્મિ વ્યવસાયોઽસ્મિં સત્ત્વં સત્ત્વવતામહમ્

છળ કરનારાઓનો બુગાર હું છું; તેજ-
સ્વીઓનું તેજ હું છું; વિજયીઓનો વિજય હું
છું; વ્યવસાયી જનોનો વ્યવસાય હું છું અને
સત્ત્વવાળાઓનું સત્ત્વ હું છું. ૩૬

વૃષ્ણીનાં વાસુદેવોઽસ્મિ પાંડવાનાં ધનંજયઃ ।

મુનીનામપ્યહં વ્યાસઃ કવીનાં શના કવિઃ ૩૭

યાદવોમાં વાસુદેવ હું છું; પાંડવોમાં અર્જુન
હું છું; મુનિઓમાં વ્યાસ હું છું અને કવિ-
ઓમાં શુક કવિ હું છું. ૩૭

દંડો દમયતામસિ નીતિરસિ જિગીષતામ્ ।

મૌનં ચૈવાસ્મિ ગુહ્યાનાં જ્ઞાનં જ્ઞાનવતામહમ્ ॥૩૮

શાસકોનો હંડ હું છું; જીતવા ઇચ્છનારા-
ઓની સુનોતિ હું છું; ગુપ્ત રાખનારાઓનું
મોન હું છું અને જ્ઞાનીઓનું જ્ઞાન હું છું. ૩૮
यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ।

ન તદસ્તિ વિના યત્સ્યાન્મયા ભૂતં ચરાચરમ્
હુંકમાં હે અર્જુન ! સર્વ ભૂતોનું જે કાંઈ
મૂળ બીજ છે તે હું છું; કેમકે કોઈપણ ચરા-
ચર વસ્તુનું મારા વિના અસ્તિત્વજ નથી. ૩૯
नांतोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परंतप ।
एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरौ मया ॥૪૦

હે પરંતપ ! આવી આવી મારી દિવ્ય
વિભૂતિઓનો અંત ન હોવાથી માત્ર ઉદ્દેશ
પૂરતોજ આ વિસ્તાર મેં તને કહ્યો છે. ૪૦
यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

તત્તદેવાવગચ્છ ત્વં મમ તેજોઽશસંભવમ્ ॥૪૧॥

હુંકમાં જે જે વસ્તુ ઐશ્વર્ય, સૌંદર્ય,
કીર્તિ કિંવા પ્રભાવયુક્ત હોય; તેને તેને તું
મારાજ તેજના અંશથી ઉત્પન્ન થએલી જાણ.

અથવા બહુનૈતેન કિં જ્ઞાતેન તવાર્જુન ।

વિષ્ટમ્યાહમિદં કૃત્સ્તમેકાંગેન સ્થિતો જગત્ ॥૪૨

અથવા હે અર્જુન ! આ બધું જાણીને તારે શું કરવું છે ? મારા એકજ અંશથી આ સમગ્ર જગતને હું ધારણ કરી રહ્યો છું. ૪૨
હરિઃ ॐતત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ
બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રાંકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે
વિભૂતિયોગો નામ દશમોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૦॥

અધ્યાય ૧૧ મો—વિશ્વરૂપદર્શનયોગ.

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન યોદ્યાઃ—

મદનુબ્રહ્માય પરમં ગુહ્યમધ્યાત્મસંજ્ઞિતમ્ ।

યસ્વયોક્તં વચસ્તેન મોહોઽયં વિગતો મમ ॥૧॥

મારા પર કૃપા કરીને આપે અધ્યાત્મ-જ્ઞાનનાં જે પરમ ગુહ્ય વચન કહ્યાં તેથી મારો મોહ ઉડી ગયો છે. ૧

ભવાપ્યયૌ હિ ભૂતાનાં શ્રુતૌ વિસ્તરશો મયા ।

ત્વત્તઃ કમલપત્રાક્ષ માહાત્મ્યમપિ ચાવ્યયમ્ ॥૨

હે કમળપત્રાક્ષ ! સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિ,
સ્થિતિ, લય અને બીજું પણ બધું આપના
વડેજ થાય છે; એ મેં આપની પાસે વિસ્તારથી
સાંભળ્યું અને આપનું માહાત્મ્ય પણ સાંભળ્યું.

एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।

द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥ ૩ ॥

હે પરમેશ્વર ! આપ પોતાને જેવા કહો છો
તેવાજ છો; પરંતુ હે પુરુષોત્તમ ! આપના એ
એશ્વર્યયુક્ત સ્વરૂપને હું જેવા ઇચ્છું છું. ૩

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।

योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमन्वयः ॥૪॥

હે પ્રભો ! તે રૂપ મારાથી જોઈ શકાશે
એમ આપ માનતા હો; તો હે યોગેશ્વર !
આપનું તે અવિનાશી સ્વરૂપ મને બતાવો. ૪

श्री भगवानुवाच । श्री भगवान् प्रोक्ष्यः—

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।

नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥૫॥

હે પાર્થ ! મારાં નાના પ્રકારનાં અનેક

રંગરૂપવાળાં સેંકડો અને હજારો દિવ્યરૂપ જો.

પશ્યાદૈત્યાન્વઃ શુદ્રાનશ્વિનો મરુતસ્તથા ।

बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥ ६ ॥

હે ભારત ! આદિત્યો, વસુઓ, રૂદ્રો, અશ્વિનીકુમારો અને મરુતગણો તથા પૂર્વે કદિ નહિ જોયલાં એવાં પુખ્તળ આશ્ચર્યોને તું જો.

इहैकस्थं पश्याम्यहं पश्याद्य सचराचरम् ।

मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्रूपमिच्छसि ॥ ७ ॥

હે ગુડાકેશ ! સર્વ ચરાચર જગત તેમજ ખીજી પશુ જે કાંઈ જોવાની ઇચ્છા હોય તે સર્વ અત્યારે મારા આ રૂપમાં જોઈ લે. ૭

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।

दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ ८ ॥

પણ તું તારી આ આંખોથી મને જોઈ શકીશ નહિ; માટે હું તને દિવ્ય ચક્ષુ આપું છું તેવડે તું મારું યોગસામર્થ્ય જો. ૮

संजय उवाच । संजय प्रोक्ष्याः—

एवमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ।

દર્શયામાસ પાર્થાય પરમં રૂપમૈશ્વરમ્ ॥ ૯ ॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! મહા યોગેશ્વર એવા શ્રી-
કૃષ્ણ એ પ્રમાણે કહીને પછી અર્જુનને પોતાનું
પરમ વિશાળ એવું વિશ્વરૂપ દેખાડતા હતા.

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।

अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ १० ॥

એ સ્વરૂપ અનેક મુખો અને આંખો-
વાળું, અનેક અદ્ભૂત દેખાવોવાળું અને ઉગા-
મેલાં અનેક દિવ્ય આયુધોવાળું હતું. ૧૦

दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगंधानुलेपनम् ।

सर्वाश्चर्यमयं देवमनंतं विश्वतोमुखम् ॥ ११ ॥

દેવનું તે સ્વરૂપ અનંત, સર્વતોમુખ, સર્વ
આશ્ચર્યથી ભરપૂર, દિવ્યમાળા અને વસ્ત્ર
ધારણ કરેલું અને દિવ્યગંધનું લેપન કરેલું હતું.

दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।

यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः॥

આકાશમાં એક સાથે હજાર સૂર્યોનો
પ્રકાશ પ્રકટ થાય તોજ તે, તે મહાન રૂપની

કાન્તિને કાંઈક મળતો આવે. ૧૨

તત્રૈકસ્થં જગત્કૃત્સ્તં પ્રવિભક્તમનેકધા ।

અપશ્યદેવદેવસ્ય શરીરે પાંડવસ્તદા ॥ ૧૩ ॥

તતઃ સ વિસ્મયાવિષ્ટો હૃષ્ટરોમા ધનંજયઃ ।

પ્રણમ્ય શિરસા દેવં કૃતાંજલિરભાષત ॥ ૧૪ ॥

અનેક પ્રકારે વિભક્ત થએલા સમગ્ર જગતને દેવોના દેવ એવા શ્રીકૃષ્ણના શરીરમાં તે સમયે એકત્ર થએલું જોઈને ધનંજય અર્જુન આશ્ચર્યચકિત તથા રોમાંચિત થયો અને શિરસા પ્રણામ કરી હાથ જોડીને બોલ્યો:—૧૩, ૧૪

અર્જુન ઉવાચ—અર્જુન બોલ્યો:—

પશ્યામિ દેવાંસ્તવ દેવ દેહે સર્વાંસ્તથા ભૂતવિ-
શેષસંઘાન્ । બ્રહ્માણમીશં કમલાસનસ્થમૃષીંશ્ચ

સર્વાનુરગાંશ્ચ દિવ્યાન્ ॥ ૧૫ ॥

હૈ દેવ ! આપના આ દેહમાં હું સર્વ દેવોને, અનેક પ્રકારનાં ભૂતોના સમૂહને, કમળાસન પર બેઠેલા દેવેશ્વર બ્રહ્માને અને સર્વ દિવ્ય ઋષિઓને તથા સર્પોને જોઉં છું. ૧૫

અનેકબાહૂદરવક્ત્રનેત્રં પશ્યામિ ત્વાં સર્વતોઽનં-

તરૂપમ્ । નાંતં ન મધ્યં ન પુનસ્તવાદિં
પશ્યામિ વિશ્વેશ્વર વિશ્વરૂપમ્ ॥ ૧૬ ॥

હે વિશ્વેશ્વર ! હે વિશ્વરૂપ ! હું આપને
સર્વ બાબુએથી અનેક બાહુ, પેટ, મુખ અને
નેત્રવાળા તથા અનંતરૂપવાળા જોઉં છું; અને
આપના અંત, મધ્ય કે આદિને હું ક્યાંય
પણ દેખતો નથી. ૧૬

કિરીટિનં ગદિનં ચક્રિણં ચ તેજોરાશિં
સર્વતો દીપ્તિમંતમ્ । પશ્યામિ ત્વાં દુર્નિરીક્ષ્યં
સમંતાદ્ દીપ્તાનલાર્કદ્યુતિમપ્રમેયમ્ ॥ ૧૭ ॥

મુકુટ, ગદા અને ચક્રને ધારણ કરેલા,
તેજના અંબારરૂપ, સર્વ બાબુથી પ્રકાશમાન,
જેઈ ન શકાય એવા દેદિગ્યમાન અગ્નિ તથા
સૂર્ય સમાન પ્રભાવાળા અને માપમાં ન આવી
શકે એવા રૂપે આપને હું જ્યાં ને ત્યાં જોઉં છું.

ત્વમક્ષરં પરમં વેદિતવ્યં ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય
પરં નિધાનમ્ । ત્વમવ્યયઃ શાશ્વતધર્મગોપ્તા
સનાતનસ્ત્વં પુરુષો મતો મે ॥ ૧૮ ॥

આપજ સર્વશ્રેષ્ઠ જાણુવા યોગ્ય અવિનાશી
છો; આપજ વિશ્વના પરમ આધાર છો; અને
આપજ નિત્ય-શાશ્વત ધર્મના રક્ષક તથા
સનાતન પુરૂષ છો; એમ હું જોઉં છું. ૧૮

अनादिमध्यांतम-तत्त्वोत्पत्तंतत्त्वाहं शशि-
सूर्यनेत्रम् । पश्यामि त्वां दीप्तहुताश्वक्त्रं
स्वतेजसा विश्वमिदं तपंतम् ॥ १९ ॥

આપને હું આદિ, મધ્ય અને અંતથી રહિત,
અનંત શક્તિવાળા, અનંત બાહુવાળા, ચંદ્ર
અને સૂર્યરૂપી નેત્રવાળા, પ્રજ્વલિત અગ્નિ-
સમાન મુખવાળા અને પોતાના તેજ વડે આ
વિશ્વને તપાવી રહેલા જોઉં છું. ૧૯

द्यावापृथिव्योरिदमंतरं हि व्याप्तं त्वयैकेन
दिशश्च सर्वाः । दृष्ट्वाऽद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं
लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥ २० ॥

હે મહાત્મન ! અંતરિક્ષ અને પૃથ્વી
વચ્ચેનું સર્વ અંતર અને સર્વ દિશાઓ આપે
પોતાના વિશ્વરૂપવડે વ્યાપ્ત કરી દીધાં છે,

આપનું આ અદ્ભૂત ઉચ્ચ જોઈને ત્રણે
લોક ગભરાઈ રહ્યા છે. ૨૦

અમી હિ ત્વાં સુરસંઘા વિશંતિ કેચિદ્ધીતાઃ
પ્રાંજલયો ગૃણંતિ । સ્વસ્તીત્યુક્ત્વા મહર્ષિ-
સિદ્ધસંઘાઃ સ્તુવંતિ ત્વાં સ્તુતિભિઃ પુષ્કલાભિઃ

દેવતાઓનાં આ ટોળાં આપમાં પ્રવેશ
કરે છે; કેટલાય ભય પામેલાઓ હાથ
જોડીને પ્રાર્થના કરે છે; મહર્ષિઓ અને
સિદ્ધોના સમૂહો ‘સ્વસ્તિ, સ્વસ્તિ’ બોલીને
અનેક સ્તોત્રોપડે આપની સ્તુતિ કરે છે. ૨૧

રુદ્રાદિત્યા વસવો યે ચ સાધ્યા વિશ્વેઽશ્વિનૌ
મરુતશ્ચોષ્મપાશ્ચ । ગંધર્વયક્ષાસુરસિદ્ધસંઘા
વીક્ષંતે ત્વાં વિસ્મિતાશ્ચૈવ સર્વે ॥ ૨૨ ॥

રુદ્રો, આદિત્યો, વસુઓ, સાધ્યો, વિશ્વ-
દેવો, અશ્વિનીકુમારો, મરુતો, પિતૃઓ, ગંધર્વ,
યક્ષ, અસુર અને સિદ્ધના સમૂહો, એ સર્વ
વિસ્મય પામતા થકા આપને જોઈ રહ્યા છે.

રૂપં મહત્તે બહુવક્ત્રનેત્રં મહાબાહો બહુબાહૂ-

રૂપાદમ્ । બહુદરં બહુદંષ્ટાકરાલં દૃષ્ટ્વા લોકાઃ
પ્રવ્યથિતાસ્તગાઽહમ્ ॥ ૨૩ ॥

હે મહાબાહો ! આપનું આ બહુ મુખ-
વાળું, બહુ આંખોવાળું, બહુ હાથવાળું, બહુ
જાંઘ અને પગવાળું, બહુ પેટવાળું અને બહુ
દોઢાને લીધે વિકાળ દેખાતું મહાન રૂપ જોઈને
લોકો તથા હું વ્યથા પામ્યા છીએ. ૨૩

નમઃસ્પૃશં દીપ્તમનેકવર્ણ વ્યાચ્છાનનં દીપ્ત-
વિશાલનેત્રમ્ । દૃષ્ટ્વા હિ ત્વાં પ્રવ્યથિતાંતરાત્મા
ધૃતિં ન વિદામિ શમં ચ વિષ્ણો ॥ ૨૪ ॥

આકાશને જઈ અડતા, અનેક ઝળકતા રંગ-
વાળા, ઉઘડેલા મુખવાળા અને પ્રકાશમાન
વિશાળ નેત્રવાળા, એવા આપના આ વિશ્વરૂપને
જોઈ મારો અંતરાત્મા વ્યથા પામે છે; અને
હે વિષ્ણુ ! મને ધીરજ તેમ શાન્તિ રહેતી નથી.

દંષ્ટ્રાકરાલાનિ ચ તે મુખાનિ દૃષ્ટ્વૈવ
જાલનલસંનિભાનિ । દિશો ન જાને ન લભે ચ
શર્મ પ્રસીદ દેવેશ જગદિવાસ ॥ ૨૫ ॥

વિકાળ દાઢોવાળાં અને પ્રલયકાળના
અગ્નિ જેવાં આપનાં મુખોને જોતાંજ હું દિશા-
ઓ ભૂલી જાઉં છું અને મને એન નથી પડતું;
માટે હું જગન્નિવાસ દેવેશ ! પ્રસન્ન થાઓ.

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः सर्वे सहै-
वावनिपालसंघैः । भीष्मो द्रोणः स्रतपुत्रस्त-
थासौ सहास्रीयैरपि योधमुख्यैः ॥ २६ ॥

વક્ત્રાણિ તે ત્વરમાણા વિશંતિ દંષ્ટ્રાકરા-
લાનિ ભયાનકાનિ । કેચિદ્વિલગ્ના દશનાંતરે
સંદર્શંતે ચૂર્ણિતૈસ્તમાંગૈઃ ॥ ૨૭ ॥

રાજાઓના સમૂહો સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના
આ સર્વ પુત્રો; તેમજ ભીષ્મ, દ્રોણ અને
કર્ણ પણ અમારા મુખ્ય યોદ્ધાઓ સહિત
આપનાં વિકાળ દાઢોવાળાં ભયાનક મુખોમાં
ત્વરાથી પેસે છે; અને કેટલાક તો ચૂરો થઈ
ગયેલાં ઉત્તમ અંગોસહિત દાંતની વચ્ચેના
ભાગોમાં ચોટેલા દેખાય છે. ૨૬, ૨૭

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः समुद्रमे-

વાભિમુખા દ્રવંતિ । તથા તવામી નરલોકવીરા
વિશંતિ વક્ત્રાણ્યભિવિજ્વલંતિ ॥ ૨૮ ॥

નદીઓના અનેક જળપ્રવાહો સમુદ્ર તરફ
ભેરથી વહે છે; તેમ આ નરલોકના વીર પુરૂષો
તમારાં પ્રજ્વલિત મુખોમાં ધસે છે. ૨૮

યથા પ્રદીપ્તં જ્વલનં પતંગા વિશંતિ ના-
શાય સમૃદ્ધવેગાઃ ॥ તથૈવ નાશાય વિશંતિ
લોકાસ્તવાપિ વક્ત્રાણિ સમૃદ્ધવેગાઃ ॥૨૯॥

જેમ પતંગીયાં મરવા માટેજ મોટા વેગથી
સળગતા અગ્નિમાં જઈ પડે છે; તેમ આ
સર્વ લોકોપણ પોતાના નાશને માટેજ આપના
મુખમાં ત્વરાથી આવી પડે છે. ૨૯

લેલિહસે ગ્રસમાનઃ સમંતાલ્લોકાન્સમગ્રા-
ન્વદનૈર્જ્વલિઃ ॥ તેજોભિરાપૂર્ય જગત્સમં
માસસ્તવોગ્રાઃ પ્રતપંતિ વિષ્ણો ॥૩૦॥

આરે તરફથી પ્રકાશિત મુખોવડે આપ
સર્વ લોકોને પકડીને આટો છો; અને હે
વિષ્ણુ ! આપના તેજ વડે સમગ્ર જગતને

ભરપૂર કરીને આપની ઉચ્ચકાંતિવડે તપાવો છો.

આख्याहि मे को भवाः प्ररूपो नमोस्तु
ते देववर प्रसीद ॥ विज्ञातुमिच्छामि भवंत-
माद्यं नहि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥ ૩૧ ॥

આવા ઉચ્ચરૂપવાળા આપ કોણ છો તે
મને કહો. હું દેવાધિપતે ! આપને નમસ્કાર
હો. આપ પ્રસન્ન થાઓ. આપને પ્રથમના
રૂપમાંજ હું જોવા ઇચ્છું છું. આપની આ
પ્રવૃત્તિને હું સમજી શકતો નથી. ૩૧

श्रीभगवान् उवाच । श्रीलगवान् आख्या:-

કાલોડસિ લોકક્ષયકૃત્પ્રવૃદ્ધો લોકાન્સ-
માહર્તુમિહ પ્રવૃત્તઃ । ઋતેઽપિ ત્વાં ન ભવિષ્યંતિ
સર્વે યેઽવસ્થિતાઃ પ્રત્યનીકેષુ યોધાઃ ॥ ૩૨ ॥

હું લોકોનો ક્ષય કરવાવાળો મહાન કાળ છું;
લોકોનો નાશ કરવાને અહીં પ્રવૃત્ત થયો છું;
અને તું નહિ લડે તોપણ ઉભય સેનાઓમાંના
સર્વ યોદ્ધાઓ જીવતા રહેવાના નથી. ૩૨

तस्माच्चमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा

શત્રુન્મુંક્ષ્વ રાજ્યં સમૃદ્ધમ્ । મયૈવૈતે નિહ્તાઃ
પૂર્વમેવ નિમિત્તમાત્રં ભવ સવ્યસાચિન્ ॥૩૩॥

દ્રોણં ચ ભીષ્મં ચ જયદ્રથં ચ કર્ણં તથા-
ન્યાનપિ યોધવીરાન્ । મયા હતાંસ્ત્વં જહિ મા
વ્યથિષ્ઠા રુદ્ધયસ્વ જેતાઽસિ રણે સપત્તા- ૩૪

માટે હે અર્જુન ! ઉભો થા, શત્રુઓને
જીતીને યશ મેળવ અને સમૃદ્ધ રાજ્યને
લોગવ. એઓને મેં પ્રથમથીજ હણી રાખેલા
છે. તું તો માત્ર નિમિત્ત બનીને મારા મારી
રાખેલા આ દ્રોણ, ભીષ્મ, જયદ્રથ, કર્ણ અને
બીજા વીર ચોદ્ધાઓને હણ. વૃથા દુઃખી નહિ
થતાં યુદ્ધ કર. રણમાં શત્રુઓને તુંજ જીતીશ.

સંજય ઉવાચ । સંજય યોધ્યાઃ-

एतद्श्रुत्वा वचनं केशवस्य जातांजलिर्वेपमानः
किरीटी । नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं
सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥ ३५ ॥

કેશવનાં એવાં વચન સાંભળીને અર્જુને
કાંપતે કાંપતે શ્રીકૃષ્ણને જો હાથ જોડીને

નમસ્કાર કર્યા અને પછી તે પ્રણામ કરીને
બીતા બીતા ગદગદ સ્વરે કહેવા લાગ્યો. ૩૫
અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન યોદ્યા:—

સ્થાને હૃષીકેશ તવ પ્રકીર્ત્યા જગત્ત્ર -
પ્યત્ય રજ્યત ચ । રક્ષાંસિ ભીતાનિ દિશો
દ્રવંતિ સર્વે નમસ્તિ ચ સિ સંધાઃ ॥ ૩૬ ॥

હે હૃષીકેશ ! જગત આપના ગુણકીર્તન
વડે અતિ હર્ષ પામીને આપનામાં પ્રીતિ
કરે છે; રાક્ષસો આપથી ભય પામીને દિશા-
ઓમાં નાસે છે અને સર્વ સિદ્ધોના સમૂહો
આપને નમસ્કાર કરે છે તે સર્વ યોગ્યજ છે.

કસ્માચ તે ન નમેરન્મહાત્મન્ ગરીયસે
બ્રહ્મણોઽપ્યાદિકર્ત્રે । અનંત દેવેશ જગાં વાસ
ત્વમક્ષરં સ સતત્પરં યત્ ॥ ૩૭ ॥

હે મહાત્મન ! હે અનંત ! હે દેવાધિદેવ !
સર્વથી શ્રેષ્ઠ તેમજ બ્રહ્માના પણ આદિકર્તા
એવા આપને તેઓ શા માટે ન નમે ? હે
જગન્નિવાસ ! આપ સત્ અને અસત્થી પર
એવા અક્ષરબ્રહ્મ છો. ૩૭

ત્વમાદિદેવઃ પુરુષઃ રાજસ્ત્વમસ્ય વિ-
શ્વસ્ય પરં નિધાનઃ । વેત્તાઽસિ વેદ્યં ચ પરં ચ
ધામ ત્વયા તતં વિશ્વમનંત ય ॥ ૩૮ ॥

આપ આદિદેવ અને પુરાણ પુરૂષ છો;
આપ વિશ્વના પરમનિધાન છો; સર્વને જાણુ-
નારા તથા જાણવા યોગ્ય આપજ છો; આપજ
પરમધામ (સર્વથી શ્રેષ્ઠ સ્થાન) છો; અને હે
અનંત રૂપવાળા ! આ વિશ્વને આપેજ વિ-
સ્તાર્યું છે અને આપેજ વ્યાપ કર્યું છે. ૩૮

વાયુર્યમોઽગ્નિર્વજ્રઃ શશાંકઃ પ્રજાપતિ-
સ્ત્વં પ્રાપેતામશ્વ । નમો નમસ્તેઽસ્તુ સહસ્ર-
કૃત્વ પુનશ્ચ ભૂયોઽપિ નમો નમસ્તે ॥ ૩૯ ॥

વાયુ, યમ, અગ્નિ, ષડ્ભુ, ચંદ્ર, બ્રહ્મા
અને તેમના પિતા પણ આપજ છો. આપને
હજારો વાર નમસ્કાર હો. ફરી ફરીથી પણ
આપને નમસ્કાર હો. નમસ્કાર હો. ૩૯

નમઃ રસ્તાદથ પૃથસ્તે નમાઽસ્તુ તે
સર્વત એવ સર્વ । અનંતવીર્યામિતવિક્રમસ્ત્વં

सर्वं समामोषि ततोऽसि सर्वः ॥ ४० ॥

આપને સામેથી નમસ્કાર હો; પાછળથી નમસ્કાર હો; અને સર્વ બાબુથી હે સર્વરૂપ ! આપને નમસ્કાર હો. આપનું સામર્થ્ય અનંત તથા પરાક્રમ અપાર છે. આપ સર્વમાં વ્યાપીને પણ રહ્યા છો અને સર્વ રૂપ પણ છો.

सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं हे कृष्ण हे यादव हे सखेति । अजानता महिमानं तवेदं मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ॥ ४१ ॥

યચ્ચાવસાર્થમસત્કૃતોઽસિ વિહારશ-
યાસન ભોજનેષુ । એકોઽથવાપ્યચ્યુત તત્સ-
મક્ષં તત્ક્ષામયે ત્વામહમપ્રમેયમ્ ॥ ૪૨ ॥

આપના આ મહિમાને નહિ બાણવાથી મેં આપને સખા માનીને ભૂલથી કે મશ્કરીમાં હે કૃષ્ણ ! હે યાદવ ! હે સખા ! એ પ્રમાણે જે અભર્યાદિત વચન કહેલાં છે; અને હે અચ્યુત ! આહાર વિહારમાં, સુવા યેસવામાં, તથા એકાન્તમાં તેમ બાણસો વચ્ચે ઉપહાસમાં

આપ મારાથી જે અનાદર પામ્યા છે; તેની હે અનંત ! આપ પાસે ક્ષમા માગું છું. ૪૧, ૪૨,

પિતાસિ લોકસ્ય ચરાચરસ્ય ત્વમસ્ય
પૂજ્યશ્ચ ગુરુર્ગરીયાન્ । ન ત્વત્સમોઽસ્ત્યભ્ય-
ધિકઃ કુતોઽન્યો લોકત્રયેઽપ્યપ્રતિમપ્રભાવ ॥

હે અનુપમ પ્રભાવવાળા ! 'આપજ આ ચરાચર લોકના પિતા, પૂજ્ય અને ગુરુના ગુરુ છો. ત્રણે લોકમાં આપની તુલ્યજ કોઈ નથી, ત્યાં અધિક તો કયાંથીજ હોય ? ૪૩

તસ્માત્પ્રણમ્ય પ્રણિધાય કાયં પ્રસાદયે
ત્વામહમીશમીડયમ્ । પિતેવ પુત્રસ્ય સખેવ
સરવ્યુઃ પ્રિયઃ પ્રિયાયાર્હસિ દેવ સોદુમ્ ॥૪૪॥

આપ પૂજ્ય પ્રભુને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને પ્રસન્ન થવા પ્રાર્થના કરું છું. જેમ પિતા પુત્રનો, મિત્ર મિત્રનો અને પતિ પ્રિયાનો અપરાધ ક્ષમા કરે છે; તેમ હે દેવ ! આપ મારા અપરાધ ક્ષમા કરો. ૪૪

અદૃષ્ટર્પૂર્વ હૃષિતોઽસ્મિ દૃષ્ટ્વા ભયેન ચ

પ્રવ્યથિતં મનો મે । તદેવ મે દર્શય દેવ રૂપં
પ્રસીદ દેવેશ જગન્નિવાસ ॥ ૪૫ ॥

કદિ નહિ જોયલા એવા આપના આ રૂપને
જોઈને હું હર્ષ પામ્યો છું; પરંતુ ભયથી
મારું મન અતિ વ્યાકુળ થયેલું છે. માટે હે
દેવોના દેવ ! હે જગન્નિવાસ ! પ્રસન્ન થાઓ.
અને હે દેવ ! આપનું તે પૂર્વનું રૂપ દર્શાવો.

કિરીટિનં ગદિનં ચક્ર સ્તમિચ્છામિ
ત્વાં દૃષ્ટુમહં તથૈવ । તેનૈવ રૂપેણ ચતુર્ભુજેન
સહસ્રબાહો ભવ વિશ્વમૂર્તે ॥ ૪૬ ॥

આપને હવે તેવાજ મુકુટધારી અને હાથ-
માં ગદા તથા ચક્રવાળા હું જોવા ઇચ્છું છું;
માટે હે હજારો હાથવાળા વિશ્વમૂર્તે ! આપ
તે ચતુર્ભુજ રૂપે થાઓ. ૪૬

શ્રીભગવાન્ ઉવાચ । શ્રીભગવાન બોલ્યા:-

મયા પ્રસન્નેન તવાર્જનેદં રૂપં પરં દર્શિ-
તમાત્મયોગાત્ । તેજોમયં વિશ્વમનંતમાયં યન્મે
ત્વદન્યેન ન દૃષ્ટપૂર્વઃ ॥ ૪૭ ॥

હે અર્જુન ! પૂર્વે બીજા કોઈએ ન જોયલું તેજોમય, અનંત, આદ્ય અને પરમ એવું મારું આ વિશ્વરૂપ તારાપર પ્રસન્ન થઈને મારા યોગબળવટે મેં તને બતાવ્યું છે. ૪૭

न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न
तपोमि त्रिः । एवरूपः शक्य अहं नृलोके
द्रष्टुं त्व न्यन एप्रचार ॥ ४८ ॥

હે કુરૂવીરશ્રેષ્ઠ ! મારું આવું રૂપ વેદથી, યજ્ઞથી, અધ્યયનથી, દાનથી, કર્મથી કે ઉગ્ર તપથી પણ આ મનુષ્ય લોકમાં તારા વિના બીજાને જોવા મળી શકે તેમ નથી. ૪૮

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो दृष्ट्वा
रूपं चारमीदृ ~~रूपेण~~ । व्यपेतभीः प्रीतमनाः
पुनस्त्वं तदेव मे रूपामिं प्रपश्य ॥ ४९ ॥

મારું આવું ઘોર રૂપ જોઈને તને દુઃખ અને વિમૂઢતા ન થાઓ. તું ભયને ત્યજી પ્રસન્ન મનથી પાછો મારા આ પૂર્વ રૂપને જો.

संजय उवाच । संशय ओल्याः-

एतन्न वासुदेवस्तथोक्त्वा स्वकं रूपं

દર્શયામાસ ભૂયઃ । આશ્વાસયામાસ ચ
 ભીતમેનં ભૂત્વા પુનઃ સૌમ્યવઃ મહાત્મા ॥૫૦॥

આ પ્રમાણે કહીને વાસુદેવે અર્જુનને
 પાછું પોતાનું તે પૂર્વરૂપ દેખાડ્યું અને પ્ર-
 થમની પેઠે સૌમ્ય શરીરવાળા થઈને તે મહા-
 ત્માએ લય પામેલા અર્જુનને આશ્વાસન આપ્યું.

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન યોદ્યા:-

દ્રષ્ટ્વેદં માનુષં રૂપં તવ સૌમ્યં જનાર્દન ।

ઇદાનાંમસ્મિ સંવૃત્તઃ સચેતાઃ પ્રકૃતિં ગતઃ ॥૫૧॥

હો જનાર્દન ! આપનું આ સૌમ્ય માન-
 વરૂપ જોઈને હવે હું સચેત થયો છું અને
 મારું મન પૂર્વવત્ સ્વસ્થ થયું છે. ૫૧

શ્રીભગવાન્ ઉવાચ । શ્રીભગવાન્ યોદ્યા:-

સુદુર્દર્શમિદં રૂપં દ્રષ્ટ્વાનસિ યન્મમ ।

દેવા અપ્યસ્ય રૂપસ્ય નિત્યં ર્શનકાંક્ષિણઃ ॥૫૨

મારું જે સુખે હું જોઈ શકાય એવું
 વિશ્વરૂપ તે જોયું તે રૂપના દર્શનની દેવો
 પણ સદાય આકાંક્ષા રાખે છે. ૫૨

નાહં વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા ।
શક્ય એવંવિધો દ્રષ્ટું દ્રષ્ટવાનસિ માં યથા ॥૫૩॥

તેં મને જોવો જોયો તે રૂપે હું વેદથી,
તપથી, દાનથી કે હોમથી જોઈ શકાઉં એમ નથી.

મક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન ।
જ્ઞાતું દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરંતપ ॥૫૪॥

હું પરંતપ અર્જુન ! કેવળ અનન્ય ભક્તિ-
વડેજ એ પ્રમાણે મને જાણવો, જોવો અને
તત્ત્વથી મારામાં પ્રવેશ કરવો શક્ય છે. ૫૪

મત્કર્મકૃન્મત્પરમો મદ્ભક્તઃ સંગવર્જિતઃ ।
નિર્વૈરઃ સર્વભૂતેષુ યઃ સ મામેતિ પાંડવ ॥૫૫॥

મારી પ્રીતિ અર્થેજ કર્મ કરનાર, મનેજ
સર્વશ્રેષ્ઠ તથા સર્વસ્વ ગણનાર, અન્ય સર્વસંગ-
આસક્તિ-ને ત્યજી મારીજ ભક્તિ કરનાર અને
સર્વ ભૂતો સાથે વૈરરહિત બનનાર ભક્તજ
મને પ્રાપ્ત થાય છે. ૫૫

હરિઃ ઓં તત્સદિતિ શ્રીમદ્ ગવદ્ગીતાસુપાનેષત્
બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશ્રીકૃષ્ણાર્જનસંવાદ વિશ્વ-
રૂપદર્શન યોગો નામૈકાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૧॥

અધ્યાય ૧૨ ભો-ભક્તિયોગ.

- ૧૮૦૦૭૦ -

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન ઓલ્યા:-

एवं सततः क्ता ये भक्तास्तैः पर्युपासते ।

ये चाप्यपरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः॥૧॥

એવી રીતે ચિત્તને સદા આપમાં જોડતા
રહીને જે લકતો આપને ઉપાસે છે; તથા
જેઓ અક્ષર, અને અવ્યક્ત બ્રહ્મરૂપે આપને
ઉપાસે છે; તે બેમાંથી શ્રેષ્ઠ યોગવેત્તા કોણ !

श्रीभगवान् उवाच । श्रीभगवान् ઓલ્યા:-

मयावेश्य मनो ये मां नित्यः क्ता उपासते ।

શ્રદ્ધયા પર્યોપેતાસ્તે મે રક્તતમા મતાઃ ॥૨॥

જે નિત્યયુક્ત લકતો મનને મારામાં જોડીને
પરમ શ્રદ્ધા સહિત મને ઉપાસે છે; તેઓ
મારા મતથી ઉત્તમ યોગી છે. ૨

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।

સર્વગમાર્ચેત્યં ચ કૂટસ્થમચલં ધ્રુવમ્ ॥૩॥

ચનિયમ્યદ્રિઘ્ણાણં સર્વત્ર સમદ્વયઃ ।

તે પ્રાપ્તંતિ મામેવ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥ ૪ ॥

કેશોઽધિકતરસ્તેષામવ્યક્તાસક્તચેતસાઃ ।

અવ્યક્તા હિ ગતિર્દુઃખં દેહવન્નિરવાપ્યતે ॥૫॥

જેઓ સર્વ ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખી
મવર્ણનીય, અવ્યક્ત, સર્વવ્યાપક, અચિત્ત,
સ્થ, અચળ તથા અવિનાશી એવા અક્ષરબ્ર-
હ્મને ઉપાસે છે; તથા સર્વત્ર સમબુદ્ધિપૂર્વક સર્વ
મૂતોનું હિત કરવામાં મથ્યા રહે છે; તેઓ
પણ મનેજ પામે છે. પરંતુ તે અવ્યક્તમાં
આસક્ત ચિત્તવાળાઓને કલેશ ઘણો વધારે
પડે છે. કેમકે દેહધારીઓને માટે અવ્યક્તનો
માર્ગ દુઃખથી સિદ્ધ થાય એવો છે. ૩-૫

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।

अनन्येनैव योगेन मां ध्यायंत उपासते ॥ ६ ॥

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।

भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाः ॥ ૭ ॥

અને જેઓ સર્વ કર્મો મને અર્પણ

કરીને અથવા તો જેઓ મારે પરાયણ થઈ
અનન્ય યોગવડે ધ્યાન કરતા રહીને મને
ઉપાસે છે; તેવા મારામાં ચિત્તવાળાઓને
હે પાર્થ ! આ જન્મ મૃત્યુમય સંસાર સાગ-
રમાંથી હું વિના વિલંબે ઉદ્ધાર કરું છું. ૬, ૭
મય્યેવ મન આધત્સ્વ મયિ બુદ્ધિં નિવેશય ।
નિવસિષ્યસિ મય્યેવ અત ऊर्ध्वं न संशयः॥૮॥

માટે તું મારામાંજ મન રાખ અને બુદ્ધિને
પણ મારામાંજ જોડી રાખ; એટલે પછી તું
નિઃસંશય મારામાંજ આવી વસીશ. ૮

अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।
अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनंजय॥९॥

જો તું આ પ્રમાણે ચિત્તને મારામાં સ્થિર
કરવાને સમર્થ ન હોય તો હે ધનંજય !
અભ્યાસની સહાયવડે મને પામવાની ઈચ્છા કર;
अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।

मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सि मवाप्त्यसि ॥१०॥

અને અભ્યાસ કરવાને પણ અસમર્થ હોય

તો પછી મારી પ્રાપ્તિ અર્થેજ કર્મો કરનારો થા.
મારે માટે કર્મો કરવાથી પણ તું મોક્ષને પામીશ.
અર્થેતદપ્યશક્તોઽસિ કર્તુ મદ્યોગમાશ્રિતઃ ।

સર્વકર્મફલત્યાગં તતઃ કુરુ યતાત્મવાન્ ॥૧૧॥

જો તેમ કરવાને પણ તું અશક્ત હોય તો
મારા યોગનો આશ્રય લઈ સર્વ કર્મનાં ફળનો
ત્યાગ કરીને ધીમે ધીમે મનને વશ કર. ૧૧

શ્રેયો હિ જ્ઞાનમભ્યાસાજ્ઞાના યાનં વિશિષ્યતે ।
ધ્યાનાત્કર્મફલત્યાગસ્ત્યાગાચ્છાંતિરનંતરમ્ ॥

કેમકે એવી સ્થિતિમાં અભ્યાસ કરતાં
જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે; જ્ઞાનથી ધ્યાન શ્રેષ્ઠ છે અને
ધ્યાનથી પણ કર્મફળનો ત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે; કેમકે
ફળત્યાગથી પણ છેવટે શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

અદ્વેષ્ટા સર્વભૂતાનાં મૈત્રઃ કરુણ એવ ચ ।

નિર્મમો નિરહંકારઃ સમદુઃખસુખઃ ક્ષમી ॥૧૨॥

સંતુષ્ટઃ સતતં યોગી યતાત્મા દૃઢનિશ્ચયઃ ।

મય્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્યો મે ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥

સર્વ ભૂતોમાં દ્વેષ વિનાનો, મિત્રતા તથા

કરુણાવાળો, મમતારહિત, અહંતારહિત, દુઃખ
 સુખમાં સમતાવાળો, ક્ષમાવાળો, સદા સંતોષી,
 ઇન્દ્રિયોને વશ રાખનારો, દૃઢ નિશ્ચયવાળો અને
 મારામાં મન-બુદ્ધિને જોડી રાખનારો, આવો
 જે મારો યોગી ભક્ત, તે મને પ્રિય છે. ૧૩, ૧૪
 यस्मान्नोद्विजते लोको लोकाः नोद्विजते च यः
 हर्षमर्षभयोद्वेगैर्गुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ १५

જેનાથી લોકો ઉદ્વેગ પામતા નથી અને
 જે લોકોથી ઉદ્વેગ પામતો નથી; તથા જે હર્ષ,
 શોક, ભય, ખેદથી મુક્ત છે તે મને પ્રિય છે.

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।

सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः १६

જે મારો ભક્ત સ્પૃહા વિનાનો, પવિત્ર,
 દક્ષ, ઉદાસીન, નિર્ભય અને સર્વ આરંભને
 છોડી ખેડેલો છે; તે મને પ્રિય છે. ૧૬

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति ।

शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः १७

જે કશાનો હર્ષ કે દ્વેષ કરતો નથી; જે

કશાની ચિંતા કે ઇચ્છા કરતો નથી અને જે શુભ તથા અશુભ કર્મને ત્યજી દઈ ભક્તિ-માન બન્યો છે; તે મને પ્રિય છે. ૧૭

સમઃ શત્રૌ ચ મિત્રે ચ તથા માનસાદયોઃ
શીતોષ્ણાઃ સ્વદુઃસ્વેષુ સમઃ સંગવિવર્જિતઃ ॥૧૮

ત્યજી નિંદાસ્તુતિમૌની સંતુષ્ટો યેન કનચિત્ ।

અનિકેતઃ સ્થિરમતિભરિયાદ્યે પ્રિયો નરઃ ૧૯

જે શત્રુ અને મિત્રમાં, માન અને અપ-માનમાં, શીત તેમ ઉષ્ણમાં તથા સુખ તેમ દુઃખમાં સમાન હોઈ સર્વત્ર આસક્તિ વિનાનો છે; જેને નિંદા અને સ્તુતિ સરખાં છે; જે થોડું બોલનારો, સર્વ સ્થિતિમાં સંતુષ્ટ, ઘર વિનાનો અને સ્થિર બુદ્ધિવાળો છે; તેવો ભક્તિમાન પુરૂષ મને પ્રિય છે. ૧૮, ૧૯

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।

શ્રદ્ધાના મત્પ મા ભક્તાસ્તેષ્ટીવ મે પ્રિયાઃ ૨૦

જેઓ મનેજ સર્વસ્વ માની ઉપર કહેલા અમૃતતુલ્ય ધર્મને શ્રદ્ધાથી આચરે છે; તેવા

લક્ષ્મી મને અત્યંત પ્રિય છે. ૨૦

હરિઃ ૐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપાનિષત્
બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે
ભક્તિયોગો નામ દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૨ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો-ક્ષેત્રક્ષેત્રજ વિભાગયોગ.

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન ઓલ્યા:-

પ્રકૃતિં પુરુષં ચૈવ ક્ષેત્રં ક્ષેત્રજ્ઞમેવ ચ ।

एतद्वेदितुमिच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥१॥

હે કેશવ ! પ્રકૃતિ, પુરુષ, ક્ષેત્ર, ક્ષેત્રજ
તથા જ્ઞાન અને જ્ઞેય; એ હું જાણુવા ઇચ્છું છું.

શ્રીભગવાન્ ઉવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા:-

इदं शरीरं कौंतेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥२॥

હે કૌંતેય ! એ વિષયને જાણનારા જ્ઞાનીઓ
આ શરીરને ' ક્ષેત્ર ' કહે છે અને એને જા-
ણવાવાળો જે આત્મા, તેને ' ક્ષેત્રજ ' કહે છે.

ક્ષેત્રજં चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞયોર્જ્ઞાનં યત્તજ્ઞાનં મતં મમ ॥ ૩ ॥

સર્વ ક્ષેત્રોમાં હે ભારત ! ક્ષેત્રજ્ઞરૂપે મનેજ
રહેલો જાણુ. આ ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજ્ઞનું જ્ઞાન
તેજ ખરું જ્ઞાન છે; એવો મારો મત છે. ૧૩

તત્ક્ષેત્રં યચ્ચ યાદક્ ચ યદ્વિકારિ યતશ્ચ યત્ ।
સ ચ યો યત્પ્રભાવશ્ચ તત્સમાસેન મે શ્રુણુ ॥૪॥

તે ક્ષેત્ર જે છે, જેવું છે, જેવા વિકારોવાળું
છે, જેમાંથી ઉપજેલું છે અને જે લેહોવાળું
છે; તથા તે ક્ષેત્રજ પણ જે કાંઈ છે ને જેવા
પ્રભાવવાળો છે; ત મારાથી સંક્ષેપમાં સાંભળ.

ઋષિભિર્બહુધા ગીતં છંદોભિર્વિવિધૈઃ પૃથક્ ।

બ્રહ્મસૂત્રપદૈશ્ચૈવ હેતુમદ્ભિર્વિનિશ્ચિતૈઃ ॥ ૫ ॥

ઋષિઓએ વિવિધ છંદથી બહુ પ્રકારે
એ જ્ઞાનને ગાણું છે; અને પૂર્ણ નિશ્ચિત
અર્થને દર્શાવનારાં બ્રહ્મસૂત્રનાં પદોમાં પણ
તે જ્ઞાન હેતુ તથા યુક્તિ સહિત કહેલું છે. ૫

મહાભૂતાન્યંકારો બુદ્ધિરવ્યક્તમેવ ચ ।

ઇન્દ્રિયાણિ દર્શકં ચ પંચ ચૈન્દ્રિયગોચરાઃ ॥૬॥

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातयेतना धृतिः ।
एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतः ॥ ७ ॥

પાંચ મહાભૂત, અહંકાર, બુદ્ધિ, અવ્યક્ત (અદ્રશ્ય-માયા), દશ ઇન્દ્રિયો, એક મન, જ્ઞાનેન્દ્રિયોના પાંચ વિષય, ઇચ્છા, દ્વેષ, સુખ, દુઃખ, સંઘાત (શરીર) ચેતના અને ધીરજ; એ પ્રમાણે ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ તેમાં રહેલા વિકારો સહિત સંક્ષેપમાં કહ્યું છે. ૬, ૭

अमानित्वमंभित्वमर्हिंसा क्षांतिराजवः ।

आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मनिष्ठिग्रहः॥८॥

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ।

जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥९॥

असक्तिर्नभिष्वंगः ।

नित्यं च ।

અમાનિપણું, અહંભીપણું, અહિંસા, ક્ષમા, સરલતા, આચાર્યસેવા, પવિત્રતા, સ્થિરતા, મનોનિયંત્રણ, ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં વૈરાગ્ય અને અહંકારરહિતપણું; તેમજ જન્મ, મૃત્યુ, જરા

અને વ્યાધિમાં રહેલાં દુઃખ તથા દોષોનું ચિંત-
ન; વળી કર્મમાં અનાસક્તિ, પુત્ર-સ્ત્રી-ગૃહ, ધન
ઇત્યાદિમાં અલોલુપતા, ઇષ્ટ તેમજ અનિષ્ટની પ્રા-
પ્તિમાં ચિત્તની સદાય સમાનતા, તથા:—૮-૧૦

મયિ ચાનન્યયોગેન મક્તિરવ્યભિચારિણી ।

વિવિક્તેશસેવિત્વમ તિજનસંસદિ ॥૧૧॥

અધ્યાત્મજ્ઞાનનિત્યત્વં તત્ત્વજ્ઞાનાર્થદર્શનમ્ ।

एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥૧૨

મારામાં અનન્ય ભાવયુક્ત અવ્યભિચારિ-
ણી ભક્તિ, પવિત્ર એકાંત સ્થળનું સેવન,
પ્રાકૃત લોકસમૂહમાં અપ્રીતિ, સદાય અધ્યા-
ત્મજ્ઞાનમાં નિષ્ઠા તથા તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થરૂપ
પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર; એ સર્વનું નામ “જ્ઞાન”
કહ્યું છે; અને જે એ વિનાનું અથવા એથી ઉલટું
તે સર્વ “અજ્ઞાન” સમજવું. ૧૧, ૧૨

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ।

अनामि मत्परं ब्रह्म न सत्तन्मासदुच्यते ॥૧૩॥

હવે તે જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય) બ્રહ્મ જેને

જાણવાથી જીવ મોક્ષને પામે છે તે વિષે કહીશ.
તે બ્રહ્મ અનાદિ અને સર્વથી પર છે. વાસ્ત-
વમાં તેને સત્ તેમ અસત્ કહી શકાતું નથી.
સર્વતઃ પાણિપાઃ તત્સર્વતોઽક્ષિશિરોમુખમ્ ।

સર્વતઃ શ્રુતિમલ્લોકે સર્વમાવૃત્ય તિષ્ઠતિ॥૧૪॥

સર્વ તરફ તેને હાથપગ છે; સર્વ
તરફ તેને નેત્ર, શિર અને મુખ છે; સર્વત્ર
તેને કાન છે; અને એવા સર્વજ્ઞ, સર્વશક્તિ-
માનરૂપે આ લોકમાં તે સર્વત્ર વ્યાપી રહેલું છે.

સર્વેન્દ્રિયગુણાભાસં સર્વેન્દ્રિયવિવર્જિતઃ ।

અસક્તં સર્વભૃષ્ચૈવ નિર્ગુણં ગુણમોક્તૃ ચ॥૧૫॥

સર્વ ઇન્દ્રિયોના ગુણધર્મેને પ્રકાશનારૂં
છતાં તે સર્વ ઇન્દ્રિયોથી રહિત છે; સર્વને
ધારણ કરનારૂં છતાં તે સર્વ પ્રતિ અનાસક્ત છે;
અને સર્વ ગુણોનું લોકતા છતાં નિર્ગુણ છે. ૧૫

બહિરંતઃસ્થઃ તાનામચરં ચરમેવ ચ ।

સૂક્ષ્મત્વાત્તદવિજ્ઞેયં દૂરસ્થં ચાંતિકે ચ તત્ત્વ॥૧૬॥

તે પરબ્રહ્મ સર્વ સ્થાવર જંગમ ભૂતોની

ખહાર તેમજ અંદર વ્યાપી રહેલું છતાં
અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી મન-ઇન્દ્રિયાદિવડે જાણી
શકાતું નથી અને સમીપ છતાં પણ દૂર ભાસે છે.
અવિમક્તં ચ ભૂતેષુ વિમક્તમિવ ચ સ્થિતમ્ ।
ભૂતભર્તૃ ચ તજ્જ્ઞેયં પ્રસિષ્ણુ પ્રભવિષ્ણુ ચ ॥૧૭॥

તે અખંડ-અવિભક્ત હોવા છતાં ભૂતોમાં
વિભક્તની પેઠે રહેલું ભાસે છે. વળી તે
જ્ઞેય બ્રહ્મ સર્વ ભૂતોનું પોષક છતાં સર્વનો
સંહાર અને ઉત્પત્તિ કરનાર પણ તે જ છે. ૧૭
જ્યોતેષાં પિ તજ્જ્યોતિસ્તમસઃ પરચ્ચયતે ।

જ્ઞાનં જ્ઞેયં જ્ઞાનગમ્યં હૃદિ સર્વસ્ય ધિષ્ઠિતમ્ ॥૧૮

તે સૂર્ય ચંદ્રાદિ જ્યોતિઓની પણ જ્યોતિ
તથા અંધકારથી પર કહેવાય છે. તે જ્ઞાન
રૂપ, જ્ઞેયરૂપ અને જ્ઞાનવડે જાણી શકાય એવું
હોઇને સર્વના હૃદયમાં અધિષ્ઠિત છે. ૧૮

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।

मद्भक्त एतद्विज्ञाय मन्त्रावायोपपद्यते ॥૧૯॥

એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર, જ્ઞાન અને જ્ઞેય વિષે

દુઃકામાં જે તને કહ્યું; તે યથાવત્ જાણવાથી
મારો ભક્ત મારા ભાવને પામે છે. ૧૯

પ્રકૃતિં પુરુષં ચૈવ વિચિનાદી ઉભાવપિ ।

વિકારાં ગુણાંચૈવ વિદ્ધિ પ્રતિસંભવાન્ ॥૨૦॥

પ્રકૃતિ તેમ પુરુષ બંનેને તું અનાદિ
જાણ; પરંતુ આગળ કહેલા સર્વ વિકારો અને
ગુણોને તો તું પ્રકૃતિથીજ ઉદ્ભવેલા જાણ. ૨૦
કાર્યકારણકર્તૃત્વે હેતુઃ પ્રકૃતિરુચ્યત ।

પુરુષઃ સુખદુઃસ્વાનાં ભોક્તૃત્વે હેતુરુચ્યતે ॥૨૧॥

કાર્ય (દેહ) અને કરણ (ઇન્દ્રિય) ના કર્તા-
પણ્યામાં પ્રકૃતિનેજ હેતુ કહી છે; અને પુરુષને
તો માત્ર સુખ દુઃખાદિનો ભોક્તાજ કહ્યો છે.

પુરુષઃ પ્રકૃતિસ્થો હિ મુક્તે પ્રકૃતિજાન્ પાન્ ।

કારણં ગુણસંગોઽસ્ય સદસઘોનિજન્મઃ ॥૨૨॥

પ્રકૃતિમાં અધિષ્ઠિત પુરુષ પ્રકૃતિજન્ય ગુ-
ણોમાં મિથ્યા અહંતા મમતા ધારણ કરીને
તેને ભોગવે છે; અને ગુણો સાથેનો તેનો
એ સંયોગજ તેને સારી નરસી યોનિઓમાં

વારંવાર જન્મ થવાનું કારણ અને છે. ૨૨

उपद्रष्टानुमंता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।

પરમાત્મેતિ વાપ્યુક્તો દેહેડસ્મિન્ન-ત્વઃ પરઃ ૨૩

આ દેહમાં રહેલો એ પ્રકૃતિના ગુણોનો દ્રષ્ટા, અનુમોદક, ભર્તા અને ભોક્તા, એવો પરમ પુરુષ; ત મહેશ્વરનેજ તેના ઉપાધિરહિત નિત્ય શુદ્ધ રૂપમાં 'પરમાત્મા' કહે છે. ૨૩

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।

સર્વથા વર્તમાનોડપિ ન સ મૂયોડમિજાયતે ૨૪

આ પ્રમાણે જે પરમ પુરુષને નિર્ગુણ જાણે છે; અને પ્રકૃતિનેજ ગુણ-વિકારવાળી જાણે છે; તે સર્વથા વર્તવા છતાં કશી જન્મતો નથી.

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचि तात्मानमात्मना ।

અન્યે સાંખ્યેન યોગેન કર્મયોગેન ચાપરે ॥૨૫॥

એ પરમાત્માને એવો જાણ્યા પછી કેટલાક ધ્યાનયોગવડે, કેટલાક જ્ઞાનયોગવડે, અને કેટલાક કર્મયોગ વડે ચિત્તને શુદ્ધ કરીને તેનો પોતાથીજ પોતામાં સાક્ષાત્કાર પામે છે.

अन्ये त्वेवमजानंतः श्रुत्वान्येभ्य उपासते ।

તેઽપિચાતિતં ત્યવ મૃત્યું શ્રુતિપાયાનાઃ ॥૨૬॥

તે પરમાત્માને તેવો ન જાણનારા જે સજ્જનો! બીજાઓ પાસેથી સાંભળીને પણ શ્રદ્ધાથી તેને ઉપાસે છે; તેઓ પણ આ જન્મ મૃત્યુમય સંસારને નિશ્ચય તરીકે જાણે છે. ૨૬

યાવત્સંજાયતે કિંચિત્સત્ત્વં સ્થાવરજંગમમ્ ।

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞસંયોગાત્તાદ્વિઃ ભરતર્ષભ ॥ ૨૭ ॥

જે કાંઈ સ્થાવરજંગમ વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે તે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ્ઞના-પ્રકૃતિ પુરૂષના-સંયોગથીજ ઉપજે છે એમ જાણ. ૨૭

સમં સર્વેષુ ભૂતેષુ તિષ્ઠંતં પરમેશ્વરમ્ ।

વિનશ્યત્સ્વવિનશ્યંતં યઃ પश्यति स पश्यति २८

જે મનુષ્ય આ સર્વ નાશવંત ભૂતોમાં તે અવિનાશી પરમેશ્વરને સમાનપણે રહેલા જુએ છે તેજ યથાર્થ જુએ છે. ૨૮

સમં પश्यन्हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।

न हिनस्त्यात्मनाऽऽत्मानं ततो याति परां गतिम्

કેમકે, સર્વમાં સદાય સમાનપણે રહેલા

ધૃશ્વરને જે એમ પોતામાં, બીજામાં અને
સર્વમાં તેવાજ સમભાવથી જોઈ શકે છે; તે
મનુષ્ય પછી પોતાવડે પોતાને હણતો નથી
અને તેથી પરમગતિને પામે છે. ૨૯

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः।

यः पश्यति तथाऽऽत्मात्माधर्मां स पश्यति॥૩૦

દુઃકમાં સર્વ કર્મ સર્વ પ્રકારે પ્રકૃતિવડેજ
કરાય છે અને આત્મા તો સર્વત્ર અકર્તાજ છે;
એમ જે જુએ છે તેજ ખરેખરે જુએ છે. ૩૦

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।

तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा॥૩૧॥

જ્યારે મનુષ્યને આ સર્વ જુદાં જુદાં
પ્રાણીઓ એકજ આત્મામાં રહેલાં જણાય છે
અને તે એકમાંથીજ સર્વ વિસ્તાર થયેલો
સમજાય છે; ત્યારેજ તેને બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે.

अनादित्वाभिर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः।

शरीरस्थोऽपि कौंतेय न करोति न लिप्यते ३२

આ પરમાત્મા અનાદિ અને નિર્ગુણ

હોવાથી ક્રિયા અને વિકાર રહિત છે અને તેથી તે શરીરમાં રહેલો છતાં પણ હે કુંતીપુત્ર ! નથી તે કાંઈ કરતો કે નથી કશાથી લેપાતો. ૩૨
 યથા સર્વગતં સૌક્ષ્મ્યાદાકાશં નોપલિપ્યતે।
 સર્વત્રાવસ્થિતો દેહે તથાત્મા નોપલિપ્યતે ॥૩૩॥

જેમ આકાશ સર્વમાં રહેલું છતાં સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે કશાથી લેપાતું નથી; તેમ આત્મા પણ સર્વ દેહોમાં રહેલો છતાં અતિશય સૂક્ષ્મ હોવાથી પ્રકૃતિના ગુણો વડે લેપાતો નથી. ૩૩
 યથા પ્રકાશયત્યેકઃ કૃત્સ્નં લોકમિમં રવિઃ।
 ક્ષેત્રં ક્ષેત્રી તથા કૃત્સ્નં પ્રકાશયતિ ભારત ॥૩૪॥

જેમ સૂર્ય એકજ છતાં સર્વ લોકને પ્રકાશે છે; તેમ હે ભારત ! આ એકજ ક્ષેત્રજ પરમાત્મા સર્વ ક્ષેત્રરૂપી શરીરોને પ્રકાશે છે. ૩૪
 ક્ષેત્રક્ષેત્ર યોરેવમંતરં જ્ઞાનચક્ષુષા ।

ભૂતપ્રકૃતિમોક્ષં ચ યે વિદુર્યાતિ તે પરમ્ ॥૩૫॥

આ પ્રમાણે જેઓ જ્ઞાનરૂપ ચક્ષુવડે શરીર અને આત્મા વચ્ચે રહેલા ભેદને તથા ભૂત

માત્રની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ
માંથી છુટવાના ઉપાયને યથાવત જાણે છે; તેઓ
ઉચિત પ્રયત્ન કરીને પરમપદને પામે છે. ૩૫
હરિઃ ॐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવાદગીતા
બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે
ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞવિભાગયોગો નામ ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૧૪ મો—ત્રિગુણવિભાગ યોગ.

શ્રીભગવાન્ ઉવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યાઃ—
પરં ભૂયઃ પ્રવક્ષ્યામિ જ્ઞાનાનાં જ્ઞાનમુત્તમમ્ ।
યજ્ઞાત્વા મુનયઃ સર્વે પરાં સિદ્ધિમિતા ગતાઃ ૧
હવે સર્વ જ્ઞાનોથી ઉત્તમ એવું પરમજ્ઞાન,
જેને જાણીને સર્વ મુનિઓ આ લોકમાં પરમ
સિદ્ધિને પામ્યા હતા; તે તને ફરીથી કહું છું.
ઇદં જ્ઞાનપાશ્રિત્ય મમ સાધર્મ્યમાગતાઃ ।
સર્ગેઽપિ નોપજાયંતે પ્રલયે ન વ્યથંતિ ચ ॥૨॥

આ જ્ઞાનનો આશ્રય કરીને મારા સ્વરૂપને
પામનારાઓ જગતની ઉત્પત્તિકાળે ઉત્પન્ન

યતા નથી અને પ્રલયસમયે મરતા નથી. ૨
 મમ યોનિર્મહદ્બ્રહ્મ તસ્મિન્નાર્મ દધામ્યહમ્ ।
 સંભવઃ સર્વભૂતાનાં તતો ભવતિ ભારત ॥૩॥

મારી યોનિ મહાન પ્રકૃતિ છે, અને તેમાં
 હું ગર્ભ મૂકું છું તેથીજ હે ભારત ! સર્વ
 ભૂતોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ૩

સર્વગોષ્ઠિષુ કૌંતેય મૂર્તયઃ સંભવંતિ યાઃ ।
 તાસાં બ્રહ્મ મહદ્યોનિરહં વીજપ્રદઃ પિતા ॥૪॥

હે કૌંતેય ! સર્વ યોનિઓમાં જે જે
 મૂર્તિઓ જન્મે છે તે યોનિઓનું જન્મસ્થાન
 પણ તે મહદ્ પ્રકૃતિજ હોવાથી સર્વનો બીજ
 આપનારો મૂળ પિતા હુંજ છું. ૪

સત્ત્વં રજસ્તમ इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।
 निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥૫॥

એ પ્રકૃતિમાંથીજ ઉત્પન્ન થએલા સત્ત્વ,
 રજસ અને તમસ એ ગુણો હે મહાબાહો !
 અવિનાશી જીવાત્માને દેહમાં બાંધે છે.

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयः ।

સુખસંગેન બધ્નાતિ જ્ઞાનસંગેન ચાનય ॥૬॥

હે નિષ્પાપ ! તેમાં સત્વગુણ એ નિર્મળ-
તાને લીધે પ્રકાશક તથા ઉપદ્રવરહિત હોવાથી
જીવને સુખ અને જ્ઞાનની સંગે બાંધે છે. ૬

રજો રાગાત્મકં વિદ્ધિ તૃષ્ણાસંગસમુદ્ભવમ્ ।

તન્નિવધ્નાતિ કૌતેય કર્મસંગેન દેહિનમ્ ॥૭॥

રજોગુણને તું તૃષ્ણા અને આસક્તિને
લીધે લોભરૂપે ઉત્પન્ન થનારો જાણ. હે કૌ-
તેય ! જીવને તે કર્મમાં બાંધે છે. ૭

તમસ્તદ્વિજ્ઞાનજ્ઞં વિદ્ધિ મોહનં સર્વદેહિનામ્ ।

પ્રમાદાલસ્યાનિદ્રાભિસ્તન્નિવધ્નાતિ ભારત ॥૮॥

હે ભારત ! સર્વ જીવોને મોહમાં ફસાવ-
નારો તમોગુણ અજ્ઞાનથી ઉપજેલો જાણ. જી-
વને તે પ્રમાદ, આળસ તથા નિદ્રામાં બાંધે છે.

સત્ત્વં સુખે સંજયતિ રજઃ કર્મણિ ભારત ।

જ્ઞાનમાવૃત્ય તુ તમઃ પ્રમાદે સંજયતે તા ॥૯॥

દુઃકમાં હે ભારત ! સત્વગુણ સુખમાં
જોડે છે અને રજોગુણ કર્મમાં તથા તમો-

ગુણ જ્ઞાનને ઢાંકી દઈ પ્રમાદમાં જોડે છે. ૯
 રજસ્તમશ્ચાભિભૂય સત્ત્વં મવતિ ભારત ।

રજઃ સત્ત્વં તમશ્ચૈવ તમઃ સત્ત્વં રજસ્તથા ॥૧૦॥

હે ભારત ! રજોગુણ અને તમોગુણ દબાતાં
 સત્ત્વગુણ પ્રબળ થાય છે; સત્ત્વગુણ તથા તમોગુણ
 દબાતાં રજોગુણ પ્રબળ થાય છે અને સત્ત્વગુણ
 તથા રજોગુણ દબાતાં તમોગુણ પ્રબળ થાય છે.

સર્વદ્વારેષુ દેહેઽસ્મિન્ પ્રકાશ ઉપજાયતે ।

જ્ઞાનં યદા તદા વિદ્યાદ્વિવૃદ્ધં સત્ત્વમિત્યુત ॥૧૧॥

આ દેહમાં મન ઇન્દ્રિયાદિ સર્વ દ્વારોમાં
 જ્યારે આનંદ અને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય; ત્યારે
 સત્ત્વગુણ વિશેષ વધેલો છે એમ જાણવું. ૧૧

લોભઃ પ્રતિરારંભઃ કર્મણામશ્મઃ સ્પૃહા ।

જસ્યેતાનિ જાયંતે વિવૃદ્ધે મરતર્ષમ ॥૧૨॥

લોભ, પ્રવૃત્તિ, ઈર્ષ્યા આરંભ, અશા-
 ન્તિ અને ઇચ્છા; એ વસ્તુઓ હે ભારતશ્રેષ્ઠ !
 રજોગુણ વધવાથી પેદા થાય છે. ૧૨

અપ્રકાશોઽપ્રવૃત્તિશ્ચ પ્રમાદો મોહ એવ ચ ।

તમસ્યેતાનિ જાયંતે વિષ્ટદે કુરુનંદન ॥ ૧૩॥

અને હે કુરુનંદન ! તમસ વધવાથી અજ્ઞાન, અસુખ, અપ્રવૃત્તિ, પ્રમાદ તથા મોહ ઉપજે છે.

યદા સત્ત્વે પ્રવૃદ્ધે તુ પ્રલયં યાતિ દેહમૃત્ ।

તદોક્તમવિદાં લોકાન્ અમલાન્પ્રતિપદ્યતે ॥૧૪

સત્ત્વની પ્રખળતામાં દેહ છૂટવાથી પ્રાણી ઉત્તમ જ્ઞાનીઓના પવિત્ર લોકને પામે છે. ૧૪

રજસિ પ્રલયં ગત્વા કર્મસંગિષુ જાયતે ।

તથા પ્રલીનસ્તમસિ મૂઢયોનિષુ જાયતે ॥૧૫॥

રજસની પ્રખળતામાં દેહ છૂટતાં તે કર્મ-સકત લોકોમાં જન્મે છે; અને તમસની પ્રખળતા કાળે દેહ છૂટતાં મૂઢ્યેાનિમાં જન્મે છે. ૧૫

કર્મણઃ સુકૃતસ્યાદુઃસાત્ત્વિકં નિર્મલં ફલમ્ ।

રજસત્ત્વ ફલં દુઃસ્વપ્નજ્ઞાનં તમસઃ ફલમ્ ॥૧૬॥

સારાં કર્મોનું ફળ સાત્ત્વિક અને નિર્મળ કહેવાય છે; રજોગુણી કર્મોનું ફળ દુઃખ છે; અને તમોગુણી કર્મોનું ફળ અજ્ઞાન છે. ૧૬

સત્ત્વાત્સંજાયતે જ્ઞાનં રજસૌ લોભ એવ ચ ।

પ્રમાદમોહૌ તમસો મવતોઃ જનમવ ચ ॥૧૭॥

સત્વગુણથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે; રજો-
ગુણથી લોભ ઉત્પન્ન થાય છે અને તમોગુણ-
થી પ્રમાદ, મોહ તેમજ અજ્ઞાન ઉપજે છે. ૧૭

ऊर्ध्वं • च्छांते सत्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः
जवन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥

સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળા ઉચ્ચ ગતિને પામે છે;
રજોગુણી મધ્યમાં રહે છે અને કનિષ્ઠ ગુણ-
વૃત્તિવાળા તામસો નીચ ગતિને પામે છે. ૧૮

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टानुपश्यति ।
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥

પરંતુ દ્રષ્ટા જ્યારે પ્રકૃતિના ગુણો સિવાય
બીજાને કર્તા-લોકતા જોતો નથી અને
પોતાને શુદ્ધાત્મારૂપે ત્રણે ગુણોથી પર-અકર્તા
તથા અલોકતા જોઈ શકે છે; ત્યારે તો તે મારા
ઈશ્વરભાવનેજ પામે છે. ૧૯

गुणानेतानतीत्य त्रीन् देही देहसमुद्भवान् ।
जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥२०॥

દેહની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ ત્રણે ગુણોને એ રીતે જે ઓળંગી જાય છે; તે જન્મ, મરણ અને જરાનાં દુઃખોથી છૂટીને મોક્ષને પામે છે.

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન યોધ્યા:-

કૌલિંગૈસ્ત્રી- ગુણાનેતાનતીતો ભવતિ પ્રભો ।

કિમાચારઃ કથં ચૈતાંસ્ત્રીન્ગુણાનતિવર્તતે ॥૨૧

હે પ્રભો ! કયાં લક્ષણવડે, કેવાં આચરણથી અને કેવી રીતે મનુષ્ય એ ત્રણ ગુણોને ઓળંગી તેનાથી પર થઈ શકે ? ૨૧

શ્રીભગવાન ઉવાચ । શ્રીભગવાન યોધ્યા:-

પ્રકાશં ચ પ્રવૃત્તિં ચ મોહમેવ ચ પાંડવ ।

ન દ્વેષ્ટિ સંગ્રં તાને ન નિવૃત્તાનિ કાંક્ષતિ ॥૨૨

હે પાંડવ ! સત્વના ચિન્હરૂપ જ્ઞાન અને આનંદ, રજસના ચિન્હરૂપ પ્રવૃત્તિ, કિંવા તમસના ચિન્હરૂપ મોહ; એમાંનું જે કાંઈ પ્રવર્તેલું હોય તેનો જે દ્વેષ કરતો નથી અને નિવૃત્ત થયેલું હોય તેની જે ઇચ્છા કરતો નથી; ૨૨
ઉદાસીનવતીસીનો ગુણૈર્યો ન વિચાલ્યતે ।

ગુણા વર્ત્તત હત્યેવ યોજ્વતિષ્ઠતિ નેંગતે ॥૨૩॥

અર્થાત ગુણોમાં અહંતા મમતા લાવીને
અલાયમાન નહિ થતાં જે તેમના પ્રત્યે ઉદ્દા-
સીન જેવોજ રહે છે; અને અંતર, બાહ્ય, સર્વત્ર
“ ગુણોજ ગુણો પ્રત્યે પ્રવર્તી રહ્યા છે ” એ
નિશ્ચયમાં દૃઢ-સ્થિર રહીને પ્રવૃત્તિ કરતો નથી;

સમદુઃખસુખઃ સ્વસ્થઃ સમલોષ્ટાશ્મકાંચનઃ ।

તુલ્યપ્રિયાપ્રિયો ધીરસ્તુલ્યનિંદાત્મસંતતિઃ ॥

તેમજ જે દુઃખ સુખમાં સમદ્રષ્ટિવાળો
અને સ્વસ્થ રહે છે; જેને માટી, પથ્થર અને
સોનું સમાન છે; જેને પ્રિય અને અપ્રિય તેમજ
પોતાની નિંદા અને સ્તુતિ બેઉ સરખાં છે;
જે ધીરજવાળો છે; ૨૪

માનાપમાનયોસ્તુલ્યસ્તુલ્યો મિત્રારિપક્ષયોઃ ।

સર્વારંભપરિત્યાગી ગુણાતીતઃ સ ઉચ્યતે ॥૨૫॥

તથા જે માન અપમાનમાં સમાન છે; જે
મિત્ર તેમજ શત્રુના પક્ષ પ્રત્યે સમાન છે તથા
જેણે સર્વ સકામ કર્મોનો પરિત્યાગ કર્યો છે;

તેવો પુરૂષ ગુણાતીત કહેવાય છે. ૨૫

માં ચ યોઽવ્યભિચારેણ મક્તિયોગેન સેવતે ।

સ ગુણાન્સમતીત્યંતા- બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥૨૬

જે અવ્યભિચારી-એકનિષ્ઠ-ભક્તિયોગવડે
મને સેવે છે; તેજ એ ગુણોને સારી રીતે તરી
શકીને એવો-બ્રહ્મરૂપ થવાને યોગ્ય-બને છે.

બ્રહ્મણો હિ પ્રાંતઃ । હમમૃતસાવ્યયસ્ય ચ ।

શાશ્વતસ્ય ચ ધર્મસ્ય સુખસ્યૈકાંતિકસ્ય ચ ॥૨૭

કેમકે અવિનાશી અને નિર્વિકારી બ્રહ્મનું,
શાશ્વત ધર્મનું અને પરમાવધિ ઉપમારહિત
સુખનું સર્વોત્તમ સ્થાન હુંજ છું. ૨૭

હરિઃ ॐ તત્સવિતુર્વેદાયેણમગ્નિઃ
જ્યોર્વાસાંતર્યમસ્યોઽધિવ્રતઃ
શ્રીમદ્ભગવાદગીતાસ્વામી
બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે ગુણ-
ત્રયવિભાગયોગો નામ ચતુર્દશોઽધ્યાયઃ ॥૧૪॥

અધ્યાય ૧૫ મો-પુરુષોત્તમયોગ.

શ્રીભગવાન્ ઉવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા:-
ઊર્ધ્વમૂલમધઃશાખમશ્વત્થં પ્રાહુરવ્યયમ્ ।

છંદાંસિ યસ્ય પર્ણાનિ યસ્તં વેદ સ વેદવિત્ ૧

જેનું (પરમાત્મારૂપી) મૂળ ઉંચે છે;
જેની શાખાઓ (વિસ્તાર) નીચે છે અને વેદ
જેનાં પાન છે; એવો આ સંસારરૂપી પીપળો
પ્રવાહરૂપેજ નાશરહિત કહેવાય છે; માટે જે એને
તત્ત્વથી જાણે છે તેજ ખરો વેદવેત્તા છે. ૧

અથશ્ચોર્ધ્વ પ્રતાસ્તસ્ય શાખા ગુણ-
પ્રવૃદ્ધા વિષયપ્રવાલાઃ । અથશ્ચ મૂલાન્યનુસં-
તતાનિ કમાંબંધીનિ મનુષ્યલોકે ॥ ૨ ॥

સત્વાદિ ગુણોવડે પોષાયલી અને વિષયો-
રૂપી કુંપળોવાળી તેની શાખાઓ ઉંચે અને
નીચે પ્રસરેલી હોઈને તેનાં કર્મમાં જોડનારાં
વાસનારૂપી મૂળો એકમાંથી એક ફૂટતાં ચાલી
આ લોકમાં નીચે ઉંચે સર્વત્ર ખૂબ ફેલાયલાં છે,

ન રૂપમસ્યે તથોપલભ્યતે નાંતો ન
ચાદિર્ન ચ સંપ્રતિઃ । અપરિપક્વં રૂપવિરૂઢ-
મૂલમ્ અસંગશસ્ત્રેણ દૃઢેન છિત્ત્વા ॥ ૩ ॥

તતઃ પદં તત્પરિમાર્ગિતવ્યં યસ્મિન્ગતા
ન નિવર્તતિ ભૂયઃ । તમેવ ચાદ્યં પુરુષં પ્રપદ્યે
યતઃ પ્રવૃત્તિઃ પ્રસૂતા પુરાણી ॥ ૪ ॥

વાસ્તવમાં તેનું અવિનાશી રૂપ, તેમજ તેનો
સ્થિતિ, આદિ કે અંત, કશુંજ ઉપલબ્ધ થતું
નથી. માટે વાસનારૂપી અતિપુષ્ટ મૂળોવાળા
આ સંસાર વૃક્ષને અનાસક્તિરૂપી દૃઢ શસ્ત્ર-
વડે છેદી નાખવો; અને પછી “ જેમાંથી આ
પ્રાચીન સંસાર વૃક્ષની પ્રવૃત્તિ થઈ છે તે
પરમપદજ શોધવા યોગ્ય છે ” એવો નિશ્ચય
કરીને “ જેને પામનારાઓને પાછું આ
સંસારમાં આવવું પડતું નથી તે આદિ પુરૂષનેજ
શરણે છું ” એવી ભાવના ધારણ કરવી. ૩, ૪

નિર્માનમો । જિતસંગ । અધ્યાત્મનિ-
ત્યા વિનિ સકામાઃ । દ્વૈવિંતાઃ સુખદુઃખ-

સંજ્ઞૈર્ગચ્છંત્યમૃદાઃ પદમવ્યયં તત્ ॥ ૫ ॥

માન મોહને ત્યજનારા, સંગદોષને છૂત-
નારા, સદા અધ્યાત્મ અભ્યાસમાં રહેનારા, અન્ય
સર્વ કામનાઓને ત્યજી ચુકેલા અને સુખ
દુઃખાદિ જોડકાંથી મુક્ત થએલા પુરુષાર્થીઓ-
જ તે અવિનાશી પદને પહોંચી શકે છે. ૫

ન તદ્દાસયતે સૂર્યો ન શશાંકો ન પાવકઃ ।

યદ્રત્વા ન નિવર્તતે તદ્દામ પરમં મમ ॥ ૬ ॥

જે પદને સૂર્ય, ચંદ્ર કે અગ્નિ પ્રકાશી શક્તા
નથી અને જ્યાં પહોંચેલા પાછા જન્મ મર-
ણમાં આવતા નથી; તેજ મારું પરમધામ છે. ૬

મમૈવાંશો જીવલોકે જીવભૂતઃ સનાતનઃ ।

મનઃષષ્ઠાનીન્દ્રિયાણિ પ્રકૃતિસ્થાનિ કર્ષતિ ॥ ૭ ॥

મારોજ સનાતન અંશ આ મૃત્યુલોકમાં
જીવ બનીને પ્રકૃતિમાં રહેલી પાંચ ઇન્દ્રિયો
તથા છઠ્ઠા મનને પોતામાં ખેંચી લે છે. ૭

શરીરં યદવામોતિ યદ્વાત્ક્રામતીશ્વરઃ ।

ગૃહીત્વૈતાનિ સંયાતિ વાયુર્ગધાનિવાશયાત્ ॥ ૮ ॥

શ્રોત્રં ચક્ષુઃ સ્પર્શનં ચ રસનં ગ્રાણમેવ ચ ।
અધિષ્ઠાય મનશ્ચાયં વિષયાનુપસેવતે ॥ ૯ ॥

વાયુ જેમ ગંધને પુષ્પાદિકોમાંથી ખીજ
સ્થાને લઈ જાય છે; તેમ મન ઇન્દ્રિયોનો સ્વામી
આ જીવાત્મા, મન તથા ઇન્દ્રિયોને એક શરીર-
માંથી ખીજ શરીરમાં જતી વખતે સાથે લઈ જાય
છે; અને પછી તે કાન, આંખ, ત્વચા, જીભ અને
નાક એ ઇન્દ્રિયોનો તથા મનનો આશ્રય લઈને
વિષયોને ભોગવે છે. ૮, ૯

ઉત્ક્રામંતં સ્થિતં વાપિ ભુંજાનં વા ગુણાન્વિતઃ
વિમૂઢા નાર્પશ્યંતિ પશ્યંતિ જ્ઞાનચક્ષુષઃ ॥ ૧૦ ॥

મૂઢ લોકો તેને શરીરમાં રહેતાં, નીકળી જતાં,
તેમજ ઇન્દ્રિયોથી યુક્ત થઈને ભોગ ભોગવતાં જો-
ઈ શકતા નથી; જ્ઞાનચક્ષુવાળાઓ જ જોઈ શકે છે.

યતંતો યોગિનશ્ચૈનં પશ્યંત્યાત્મન્યવસ્થિતમ્ ।

યતંતોઽપ્યકૃતાત્માનો નૈનં પશ્યંત્યચેતસઃ ॥ ૧૧ ॥

યત્ન કરનારા યોગીઓ એને આત્મામાં
રહેલો જોઈ શકે છે. મલીન બુદ્ધિવાળા અવિવેકી

યત્ન કરવા છતાં પણ તેને જોઈ શકતા નથી. ૧૧

यत्नादित्यर्पातं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।

यच्चंद्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥

જે તેજ સૂર્યમાં રહીને અખિલ જગતને પ્રકાશ આપે છે અને જે તેજ ચંદ્રમાં તથા અગ્નિમાં રહેલું છે તે તેજને માફજ જાણ.

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।

पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः

પૃથ્વીમાં પેસીને હુંજ સર્વ ભૂતોને મારા ઓજસવડે ધારણ કરુંછું; તથા રસદાયક ચંદ્ર બનીને હુંજ સર્વ ઔષધિઓને પોષુંછું. ૧૩

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।

प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥

જઠરાગ્નિ થઈને હુંજ પ્રાણીમાત્રના શરીરમાં રહ્યો છું અને પ્રાણ તથા અપાનની સાથે બળીને ચારે પ્રકારના અન્નને પચાવુંછું. ૧૪

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो मत्तः

स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च । वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो

વેદાંતકૃદ્દેવિદેવ ચાહમ્ ॥ ૧૫ ॥

સર્વના હૃદયમાં સ્મૃતિ, વિસ્મૃતિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, એ સર્વ મારાવડેજ થાય છે. વળી સર્વ વેદોમાંથી જે બાણવાનું તે પણ હું છું અને વેદોનો કર્તા તથા વેદવેત્તા પણ હુંજ છું. ૧૫

દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર એવ ચ ।

ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૂટસ્થોઽક્ષર ઉચ્યતે ॥૧૬

આ સંસારમાં ક્ષર અને અક્ષર એવા જે બે પુરુષ (પદાર્થ) છે; તેમાં સર્વ ભૂતોને ક્ષર (નાશવંત) કહે છે અને તેમાં રહેનારા અવિનાશી જીવાત્માને અક્ષર કહે છે. ૧૬

ઉત્તમઃ રૂપસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ ।

યો લોકત્રયમાવિશ્ય વિમર્ત્યવ્યય ईશ્વરઃ ॥૧૭

પરંતુ ‘પરમાત્મા’ એવા નામથી શાસ્ત્રોએ કહેલો. ઉત્તમ પુરુષ તો એ બંનેથી જુદોજ છે; કે જે અવિનાશી ઈશ્વર ત્રણે લોકમાં ભરપૂર હોઈને સર્વનું પોષણ કરેછે. ૧૭

યસ્માદ્દરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ ।

અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥

હું જે કારણે એ ક્ષર પદાર્થથી અતીત છું; તેજ કારણસર એ અક્ષર પદાર્થથી પણ ઉત્તમ છું; અને તેથીજ લોકોમાં અને વેદોમાં ‘પુરુષોત્તમ’ નામથી પ્રસિદ્ધ છું. ૧૮

યો મામેવમસંમૂઢો જાનાતિ પુરુષોત્તમમ્ ।

સ સર્વવિદ્ભજતિ માં સર્વભાવેન ભારત ॥૧૯॥

હૈ ભારત ! જે મોહરહિત થઈને મને એવો ‘પુરુષોત્તમ’ જાણે છે તેજ ‘સર્વજ્ઞ’ છે; અને તેજ સર્વ ભાવવડે મને ભજી શકે છે.

इति गुह्यतमं शास्त्रम् इदमुक्तं मयान ।

एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान् स्यात्કृतકૃત્યश्च भारत ૨૦

હૈ નિષ્પાપ ભારત ! એ પ્રમાણે આ જે ગુહ્યમાં ગુહ્ય શાસ્ત્ર મેં તને કહ્યું; તેને સમજ્યાથીજ પુરુષ બુદ્ધિમાન અને કૃતકૃત્ય થાયછે. ૨૦

हरिः ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
पुरुषोत्तमयोगो नाम पंचदशोऽध्यायः ॥१५॥

અધ્યાય ૧૬ મો-દૈવાસુરસંપદ- વિભાગયોગ.

શ્રીભગવાન્ ઉવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા:-
અભયં સત્વસંશુદ્ધિર્જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિઃ ।
દાનં દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્ ૧
અહિંસા સત્યમક્રોધસ્ત્યાગઃ શાંતિરપૈશુનમ્ ॥
દયા ભૂતેષ્વલોલુપ્ત્વં માર્દવં હીરચાપલમ્ ॥૨॥
તેજઃ ક્ષમાધૃતિઃ શૌચમદ્રોહો નાતિમાનિતા ।
ભવંતિ સંપદં દૈવીમભિજાતસ્ય ભારત ॥ ૩ ॥

નિર્ભયતા, અંતઃકરણની શુદ્ધિ, જ્ઞાન અને
યોગમાં વિશેષ સ્થિરતા, દાતાપણું, ઈન્દ્રિયનિગ્રહ,
યજ્ઞ, સ્વાધ્યાય, તપ, સરલતા, અહિંસા, સત્ય,
અક્રોધ, ત્યાગ, શાંતિ, આડી ન કરવી,
ભૂતમાત્ર પ્રત્યે દયા, અલોલુપ્તતા, નમ્રતા, લજ્જા,
સ્થિરતા, તેજસ્વીપણું, ક્ષમા, ધીરજ, પવિ-
ત્રતા, અદ્રોહ અને નિર્માનતા, આ લક્ષણો હે
ભારત ! દૈવી સંપત્તિ સહિત જન્મેલા પુર-

યોમાં સ્વભાવથીજ હોય છે. ૧-૩

દંભો દર્પોઽભિમાનશ્ચ ક્રોધઃ પારુણ્યમેવ ચ ।

અજ્ઞાનં ચાભિજાતસ્ય પાર્થ સંપદમાસુરીમ્ ॥૪

હે પાર્થ ! આસુરી સંપત્તિ સહિત જન્મનારમાં સ્વભાવથીજ દંભ, ગર્વ, માનીપણું, ક્રોધ, કઠોર ભાષણ અને અજ્ઞાન હોય છે. ૪

દૈવી સંપદ્વિમોક્ષાય નિબંધાયાસુરી મતા ।

માશુચઃ સંપદં દૈવીમભિજાતોઽસિ પાંડવ ॥૫॥

આમાં દૈવી સંપત્તિ મોક્ષદાયક અને આસુરી બંધનકારક માની છે. હે પાંડવ ! તું દૈવી સંપત્તિ સહિત જન્મેલો હોવાથી શોક ન કર.

દ્વૌ ભૂતસર્ગો લોકેઽસિન્દૈવ આસુર એવ ચ ।

દૈવો વિસ્તરશઃ પ્રોક્ત આસુરં પાર્થ મે શ્રુણુ ॥ ૬

આ જગતમાં દૈવી અને આસુરી એમ બે પ્રકારના જીવ પેદા થાય છે; તેમાં દૈવી જીવો વિષે આગળ વિસ્તારથી કહું. હવે હે પાર્થ ! આસુરી જીવો વિષે સાંભળ. ૬

પ્રવૃત્તિં ચ નિવૃત્તિં ચ જના ન વિદુરાસુરાઃ ।

ન શૌચં નાપિ ચાચારો ન સત્યં તેષુ વિદ્યતે ॥

શું કરવા જેવું ને શું ન કરવા જેવું; એની તો આસુરી જીવેને બાણજ હોતી નથી. વળી તેમનામાં શૌચ, આચાર કે સત્ય પણ હોતાં નથી.

અસત્યમપ્રતિષ્ઠં તે જગદાહુરનીશ્વરમ્ ।

અપરસ્પરસંભૂતં કિમન્યત્કામહૈતુકમ્ ॥ ૮ ॥

જગતને તેઓ અસત્ય, નિરાધાર, ઇશ્વર વિનાનું તથા પરસ્પર કાર્યકારણતા વિનાજ બનેલું માને છે; અને વિષયોપભોગ વિના ખાંભે હેતુ એમાં શું હોય ? એમ કહે છે. ૮

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।

प्रभवंत्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ ९ ॥

એવા ઉંઘા વિચારો પકડીને તે અહિતકારી, ઉગ્રકર્મી તથા અલ્પબુદ્ધિ નષ્ટાત્માઓ જગતને બાણે કે લૂંટીને નષ્ટ કરવા સાફજ પ્રવર્તે છે !

काममाश्रित्य दुष्पूरं दंभमानमदान्विताः ।

मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्ततेऽशुचिव्रताः ॥

લાંબાયા કરીને તથા એક પછી એક

વધ્યા કરીને કહિ પુરીજ ન થાય
એવી જે લોગેચ્છાઓ; તેને દિવસાનુદિવસ
આધિન થતા ચાલી હંભ, માન તથા મદથી
ભરેલા તે દુરાચારીઓ મોહને લીધે ભળતાજ
વિચારો પકડી લે છે; અને તેથી પછી અપ-
વિત્ર કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. ૧૦

ચિંતામપરિમેયાં ચ પ્રલયાંતામુપાશ્રિતાઃ ।

કામોપભોગપરમા એતાવદિતિ નિશ્ચિતાઃ ॥૧૧॥

“લોગવિલાસજ સર્વશ્રેષ્ઠ વસ્તુ છે” એવા
નિશ્ચયવાળા હોવાથી તેઓ મરતાં સુધી તેને
લગતીજ અપાર ચિંતાઓમાં ડૂબ્યા રહે છે.

આશાપાશશતૈર્બદ્ધાઃ કામક્રોધપરાયણાઃ ।

ઈહંતે કામભોગાર્થમન્યાયેનાર્થસંચયાન્ ॥૧૨॥

આશાઓના સેંકડો પાશથી બંધાઈને તથા
કામક્રોધપરાયણ રહીને તેઓ યથેચ્છ લોગોને
માટે અન્યાયથી ધન ભેગું કરવા મથે છે. ૧૨

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।

इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥૧૩॥

અસૌ મયા હતઃ શત્રુર્હનિષ્યે ચાપરાનપિ ।
 ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी॥૧૪।
 આહ્યોઽભિજનવાનસિ કોઽન્યોઽસ્તિસદૃશોમયા
 યક્ષ્યે દાસ્યામિ મોદિષ્યે इत्यज्ञानविमोहिताः॥
 અનેકચિત્તવિભ્રાંતા મોહજાલસમાવૃતાઃ ।
 પ્રસક્તાઃ કામભોગેષુ પતંતિ નરકેઽશુચૌ ॥૧૬॥

આજે મેં આ મેળવ્યું; હવે આ મનો-
 રથને પામીશ; આટલું ધન તો છે ને વળી
 બીજું આટલું પ્રાપ્ત થશે; આ શત્રુને તો મેં
 હણ્યો; હવે બીજાઓને પણ હણીશ; હું
 ધણી, હું ભોગી, હું સિદ્ધ, હું બળવાન, હું
 સુખી, હું ધનવાન, હું માણસોવાળો, મારા
 સમાન બીજો કોણ છે ? આટલું ભોગું કરી
 લઉં એટલે પછી હું અમુક તમુક યજ્ઞ કરીશ;
 દાન કરીશ; મોજશોખ કરીશ; આવા આવા
 અજ્ઞાનમય તરંગોમાં મોહી પડેલા તથા ચિ-
 ત્તની અનેક ભ્રમણાઓથી ભ્રમિત બનીને મોહ-
 બળમાં ફસાઈ ગયેલા તે કામભોગમાં

અતિ આસક્તિવાળા આસુરી લોકો અંતે ગંદા
નરકમાંજ પડે છે. ૧૩-૧૬

આત્મસંભાવિતાઃ સ્તબ્ધા ધનમાનમદાન્વિતાઃ ।
યજંતે નામયસ્તે દંભેનાવિધિપૂર્વકમ્ ॥૧૭॥

પોતાને વખાણ્યા કરનારા, અનમ્ર અને ધન-
માનના મદવાળા તેઓ યજ્ઞાદિ કાંઈ કરે તો પણ
તે વિધિ રહિત, નામ માત્રનું અને પોતાની
મોટાઈ બતાવવા માટેજ કરે છે. ૧૭

અહંકારં બલં દર્પ કામં ક્રોધં ચ સંશ્રિતાઃ ।
મામાત્મપરદેહે પ્રદ્વિષંતોઽમ્યસૂચકાઃ ॥૧૮॥

આ પ્રમાણે સદાય અહંકાર, બળ, ગર્વ,
કામ, ક્રોધ, એને વશ રહીને તેઓ પોતાના
તથા પરાયા દેહમાં રહેલો જે હું; તેની ઈર્ષ્યા
અને નિંદા કરે છે. ૧૮

તાનહં દ્વિષતઃ કૂરાન્ સંસારેષુ નરાધમાન્ ।
ક્ષિપામ્યજસ્રમશુમાન્ આસુરીષ્વેવ યોનિષુ ॥૧૯॥

એવા દ્વેષી, કૂર અને સદા અશુભ કાર્ય
કરનારા નરાધમોને આ સંસારમાં હું આસુરી
યોનિઓમાં નાખું છું. ૧૯

આસુરીં પ્રાપ્તિશક્તિમ્ મૂઢા જન્મનિ જન્મનિ ॥
મામપ્રાપ્યૈવ કૌંતેય તતો યાંત્યધર્માં ગતિમ્ ॥૨૦

હે કૌંતેય ! એ પ્રમાણે જન્મોજન્મ
આસુરી યોનિમાં પડવાથી તે મૂઢાત્માઓ મને
ન પામતાં ઉત્તરોત્તર અધમ ગતિને પામે છે. ૨૦

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ।

કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસાદેતત્ ત્રયં ત્યજેત્

આ પ્રમાણે કામ, ક્રોધ અને લોભ, એ ત્રણ
પોતાથીજ પોતાનો નાશ કરાવનારાં નરકનાંજ
દ્વાર છે; માટે મનુષ્યે એ ત્રણેનો ત્યાગ કરવો.

एतर्विंक्तः कौंतेय जमेद्वारेस्त्रिभिर्नरः ॥

आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥

હે કૌંતેય ! નરકનાં એ ત્રણ દ્વારોથી છુટેલો
મનુષ્યજ પોતાનું કલ્યાણ આચરી શકીને
તેને પરિણામે પરમ ગતિને પહોંચે છે. ૨૨

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते काम-गरतः ।

न सांस्ति मवामोति न सुखं न परां गतिम् २૩

એને બહલે જે શાસ્ત્રવિધિને ત્યજી કામના-

ઓનેજ વશ વર્તે છે; તેને નથી મળતી સિદ્ધિ,
 નથી મળતું સુખ કે નથી મળતી ઉત્તમ ગતિ.
 તસ્માચ્છાસ્ત્રં પ્રમાણં તે કાર્યાકાર્યવ્યવસ્થિતૌ
 જ્ઞાત્વા શાસ્ત્રવિધાનોક્તં કર્મ કર્તુમિહાર્હસિ ।૨૪।

માટે કરવા યોગ્ય શું ને ન કરવા યોગ્ય
 શું; તેનો નિર્ણય કરવામાં શાસ્ત્રનેજ પ્રમાણ
 ગણીને તથા શાસ્ત્રે કહેલા વિધાનને બાંધીને
 તે પ્રમાણેજ તારે કાર્ય કરવું બોધ્યે. ૨૪

હરિઃ ॐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાઃ ૧૮ અધ્યાયઃ
 બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાનંસંવાદે
 દૈવાસુરસંપદ્વિભાગયોગો નામ ષોડશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૧૭ ભો—શ્રદ્ધાત્રયવિભાગયોગ.

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન યોધ્યા:-

યે શાસ્ત્રવિધિમુત્સૃન્ય યજંતે શ્રદ્ધયાન્વિતાઃ ।
 તેષાં નિષ્ઠા તુ કા કૃષ્ણ સત્ત્વમાહો રજસ્તમઃ ॥

હે કૃષ્ણ! જેઓ શ્રદ્ધાવાન છતાં માત્ર
 અજ્ઞાનને લીધેજ શાસ્ત્રવિધિરહિત યજ્ઞ કરે છે તે-

મની નિષ્ઠા કેવી ? સાત્વિકી, રાજસી કે તામસી ?

શ્રીભગવાન્ ઉવાચ । શ્રીભગવાન યોદ્યા:-

ત્રિવિધા ભવતિ શ્રદ્ધા દેહિનાં સા સ્વભાવજ્ઞા ।

સાત્વિકી રાજસી ચૈવ તામસી ચેતિ તાં શ્રુણુ ॥

દેહધારીઓની તે શ્રદ્ધા સ્વભાવથીજ સાત્વિકી, રાજસી અને તામસી, એમ ત્રણ પ્રકારની હોય છે. હવે તે વિષે સાંભળ. ૨

સત્વાનુરૂપા સર્વસ્ય શ્રદ્ધા ભવતિ ભારત ।

શ્રદ્ધાસયોઽયં પુરુષો યો યચ્છ્રદ્ધઃ સ એવ સઃ ॥

હો ભારત ! પોતપોતાની જેવી બુદ્ધિ હોય તેવીજ શ્રદ્ધા સર્વ કોઈને થાય છે. આ પુરુષ અત્યારે જેવો પણ છે; તે તેની પૂર્વની તેવી શ્રદ્ધાને લીધેજ છે અને ભવિષ્યમાં પણ અત્યારે તેની જેવી શ્રદ્ધા હશે તેવોજ તે બનશે. દુઃકમાં આ પુરુષ શ્રદ્ધામયજ છે. ૩

યજંતે સાત્વિકા દેવાન્યશ્વરક્ષાંસિ રાજસાઃ ।

પ્રેતાન્ભૂતગણાંશ્ચાન્યે યજંતે તામસા જનાઃ ॥૪॥

સાત્વિકી શ્રદ્ધાવાળાઓ દેવોને પૂજે છે;

રાજસી શ્રદ્ધાવાળા યક્ષ-રાક્ષસોને પૂજે છે; અને
ખીજા તામસી શ્રદ્ધાવાળા ભૂતપ્રેતાને પૂજે છે.

અશાસ્ત્રવિહિતં ઘોરં તપ્યંતે યે તપો જનાઃ ।

દંભાહંકારસંત્રાતાઃ કામરાગબલાન્વિતાઃ ॥૫॥

કર્ષયંતઃ શરીરસ્થં ભૂતગ્રામમચેતસઃ ।

માં ચૈવાંતઃ શરીરસ્થં તાન્વિદ્વ્યાઃ રનિશ્ચયાન્ ।

ઇચ્છા અને આસક્તિના બળથી પ્રેરાયલા
જે દંભી તથા અહંકારીઓ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ
ઘોર તપ કરે છે; તથા શરીરમાંના ઈદ્રિયસ-
મૂહને તેમજ મને-આત્માને દુર્બળ કરે છે;
તેવા અવિવેકીઓને આસુરી બુદ્ધિવાળા બાણ.

આહારસ્ત્વપિ સર્વસ્ય ત્રિવિધો ભવતિ પ્રિયઃ ।

યસ્તપસ્તથા દામં તેષાં ભેદમિમં શૃણુ ॥૭॥

વળી આહાર, યજ્ઞ, તપ અને દાન પણ
ત્રણ ત્રણ પ્રકારનાં હોઇને તેમાંથી પોતપોતાની
પ્રકૃતિને ગોઠે તે તે પ્રકારનાંજ દરેકને તે પ્રિય
હોય છે; તેના આ ભેદ હવે સાંભળ. ૭

આયુઃસત્ત્વબલારોગ્યસુખપ્રીતિવિવર્ધનાઃ ।

રસ્યાઃ સ્નિગ્ધાઃ સ્થિરા હૃદ્યા આહારાઃ
સાત્ત્વિકપ્રિયાઃ ॥ ૮ ॥

આયુષ્ય, બુદ્ધિ, બળ, આરોગ્ય, સુખ
અને રૂચિને વધારનારા; તથા ધૃતાદિ સ્નેહ-
યુક્ત, સ્વાદિષ્ટ, પોષક અને હૃદયને પ્રિય લાગે
એવા આહાર સાત્ત્વિક જનોને પ્રિય હોય છે.

કદ્વમ્લલવણાસ્તુ ખર્તીક્ષ્ણરૂઢવિદાહિનઃ ।

આહારા અસસ્યષ્ટાદુઃસ્વશોકામયપ્રદાઃ ॥ ૯ ॥

કડવા, ખાટા, ખારા, અતિઉષ્ણ, લૂખા,
દાહક, તથા દુઃખ, શોક અને વ્યાધિને ઉપજા-
વનારા આહારો રાજસી જનોને પ્રિય હોય છે.

યાતયામં ગતરસં પૂતિ પર્યુષિતં ચ યત્ ।

ઉચ્છિષ્ટમપિ ચામેષ્યં ભોજનં તામસપ્રિયમ્ ॥ ૧૦ ॥

એક પહોર વીતેલું, સ્વાદ ઉડી ગયેલું,
દુર્ગંધવાળું, ટાઢું, એકું અને અપવિત્ર ભોજન
તામસી મનુષ્યોને પ્રિય હોય છે. ૧૦

અફલાકાંક્ષિર્મિર્યજ્ઞો વિધિદૃષ્ટો ય હ્યજ્યતે ।

યદ્વ્યમેવેતિ મનઃ સમાધાય સ સાંત્વિતઃ ॥ ૧૧ ॥

કલાશારહિત પુરૂષ પોતાનું કર્તવ્ય સમ-
જીને તથા શાન્ત ચિત્તથી જે શાસ્ત્રોક્ત યજ્ઞ કરે
છે, તે યજ્ઞ સાત્વિક છે. ૧૧

અભિસંધાય તુ ફલં દંભાર્થમપિ ચૈવ યત્ ।
દ્વિજયતે ભરતશ્રેષ્ઠ તં યજ્ઞં વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥૧૨॥

હો ભરતશ્રેષ્ઠ ! કુળની ઇચ્છાથી કે દંભ
માટે જે યજ્ઞ થાય, તેને રાજસ યજ્ઞ જાણવો. ૧૨
વિધિહીનમસૃષ્ટાન્નં મંત્રહીનમદક્ષિણમ્ ।

શ્રદ્ધાવિરહિતં યજ્ઞં તામસં પરિચક્ષતે ॥૧૩॥

શાસ્ત્રવિધિરહિત, અન્નદાનરહિત, મંત્ર-
રહિત, દક્ષિણારહિત અને શ્રદ્ધારહિત યજ્ઞને
તામસ યજ્ઞ કહે છે. ૧૩

દેવદ્વિજર્ભપ્રાણપૂજનં ઔચમાર્જવઃ ।

બ્રહ્મચર્યમર્હિસા ચ શારીરં તપ ઉચ્યતે ॥૧૪॥

દેવ, દ્વિજ, ગુરુ અને જ્ઞાનીનું પૂજન;
તથા સરલતા, બ્રહ્મચર્ય અને અહિંસા; એ
શરીરનું તપ કહેવાય છે. ૧૪

અનુદ્વેગકરં વાક્યં સત્યં પ્રિયહિતં ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાસ્યામ્યસનં ચૈવ વાન્યં તપ ઉચ્યતે॥

ઉદ્દેગ ન કરે તેવું, સાથે સાચું, પ્રિય અને હિતકારક બોલવું તથા પારમાર્થિક વિષયોને અભ્યસન વેળા; એને વાણીનું તપ કહે છે. ૧૫

મનઃપ્રસાદઃ સામ્યત્વં મૌનમાત્માનિગ્રહઃ ।

ભાવસંશુદ્ધિસ્તિત્યેતત્તપો માનસાચ્યતે ॥૧૬॥

મનની પ્રસન્નતા, શાન્ત સ્વભાવ, મૌન, આત્મનિગ્રહ અને ભાવોની સંશુદ્ધિ; એને મનનું તપ કહે છે. ૧૬

શ્રદ્ધયા પરયા તપં તપસ્તત્ત્રિવિધં નરૈઃ ।

અફલાકાંક્ષિભિર્યુક્તૈઃ સાત્ત્વિકં પરિચક્ષતે॥૧૭

ફળની ઈચ્છા વિનાના યોગયુક્ત પુરુષોએ પરમ શ્રદ્ધાપૂર્વક કરેલું ઉપલું ત્રણે પ્રકારનું તપ સાત્ત્વિક કહેવાય છે. ૧૭

સત્કારમાનપૂજાર્થં તપો દંભેન ચૈવ યત્ ।

ક્રિયતે તદિહ પ્રોક્તં રાજસં ચલમધ્રુવમ્ ॥૧૮

જે તપ સત્કાર, માન કે પૂજા મેળવવાને અથવા દંભને અર્થે કરાય છે; તેવા અસ્થિર અને નાશવંત તપને શાસ્ત્રાએ રજોગણી કહ્યાં છે.

મૂઢાગ્રાજાત્મના યત્પીડયા ક્રિયતે તપઃ ।

પરસ્યોત્સાદનાર્થં વા તત્તામસઃ દાહતઃ ॥૧૯॥

દુરાગ્રહથી, પીડા ખમીને, કિંવા ખીજની હાનિ અર્થે કરાતા તપને તામસ કહે છે. ૧૯

દાતવ્યમિતિ યદ્દાનં દીયતેઽનુપકારિણે ।

દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદ્દાનં સાત્ત્વિકં સ્મૃતમ્

પોતાનું કર્તવ્ય માનીને, દેશ, કાળ તથા પાત્રનો વિચાર કરીને અને પોતાપર ઉપકાર ન કરનાર તથા બદલો ન વાળી શકે એવાને જે દાન અપાય, તેને સાત્ત્વિક દાન કહ્યું છે. ૨૦

યત્તુ પ્રત્યુપકારાર્થં ફલમુદિશ્ય વા પુનઃ ।

દીયતે ચ પરિક્લિષ્ટં તદ્દાનં રાજસં સ્મૃતમ્ ॥૨૧॥

ઉપકાર વાળવાને, ફળની ઈચ્છાથી કે દુઃખથી જે દાન અપાય, તેને રાજસ કહ્યું છે. ૨૧

અદેશકાલે યદ્દાનમપાત્રેભ્યશ્ચ દીયતે ।

અસત્કૃતમવજ્ઞાતં તત્તામસમુદાહતમ્ ॥૨૨॥

અયોગ્ય સ્થળે, અકાળે, કિંવા અપાત્ર મનુષ્યને અને સત્કારરહિત તથા તિરસ્કાર-

પૂર્વક જે દાન અપાય; તેને તામસ કહ્યું છે. ૨૨

ૐ તત્સદિતિ નિર્દેશો બ્રહ્મણસ્ત્રિવિધઃ સ્મૃતઃ ।

બ્રાહ્મણાસ્ત- વેદાશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ વિહિતાઃ પુરા ॥૨૩

બ્રહ્મનાં ‘ૐ’ ‘તત્’ અને ‘સત્’ એ ત્રિવિધ નામ કહેલાં છે; અને તે વડે પૂર્વે પ્રાહ્મણો, વેદો તથા યજ્ઞો સંભળ્યા છે. ૨૩

તસ્માદોમિત્યુદાત્ય યજ્ઞદાનતપઃક્રિયાઃ ।

પ્રવર્તતે વિધાનોક્તાઃ સતતં બ્રહ્મવાંદનાઃ ॥૨૪

તેટલા માટે બ્રહ્મવાદીઓની યજ્ઞ, દાન અને તપ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયાઓ સર્વદા ‘ૐ’ એવા ઉચ્ચારપૂર્વકજ શરૂ થાય છે. ૨૪

તદિત્યનભિસંધાય ફલં યજ્ઞતપઃક્રિયાઃ ।

દાનક્રિયાશ્ચ વિવિધાઃ ક્રિયંતે મોક્ષકાંક્ષિભિઃ ॥

મોક્ષેચ્છુઓ અન્ય ફલેચ્છા નહિ રાખતાં ‘તત્’ એવા નામોચ્ચારપૂર્વક યજ્ઞ, દાન અને તપ ઇત્યાદિ વિવિધ ક્રિયાઓ કરે છે. ૨૫

સન્નાવે સાધુભાવે ચ સદિત્યેતત્પ્રયુજ્યતે ।

પ્રશસ્તે કર્મણિ તથા સચ્ચન્દઃ પાર્થ યુજ્યતે ॥

સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) અને સાધુભાવ (સારાપણું) દર્શાવવાને પ્રહ્નનું ‘સત્’ એ નામ યોજાય છે; અને હે પાર્થ ! કર્મની ઉત્તમતા દર્શાવવાને પણ ‘સત્’ શબ્દ યોજાય છે. યજ્ઞં તપસિ દાને ચ મ્થિતિઃસદિતિ ચોચ્યતે । કર્મં ચૈવ તદર્થાયં સદિત્યેવાભિધીયતે ॥૨૭॥

યજ્ઞમાં, તપમાં તથા દાનમાં જે નિષ્ઠા, તે પણ ‘સત્’ કહેવાય છે; અને તે અર્થે કરાતા કર્મને પણ ‘સત્’ એમજ કહેવાય છે. ૨૭

અશ્રદ્ધયા હુતં દત્તં તપસ્તપ્તં કૃતં ચ યત્ ।
અસદિત્યુચ્યતે પાર્થ ન ચ તત્પ્રેત્ય નો હહા ॥૨૮॥

શ્રદ્ધા વિના જે કંઈ હોમાય, દાન અપાય, તપ તપાય કે બીજું કંઈ પણ કરાય; તે સર્વ ‘અસત્’ કહેવાય છે. હે પાર્થ ! તે આ લોક તેમ પરલોકમાં લાભ આપતું નથી. ૨૮
હરિઃ ૐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષદ્
બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોઃ શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે શ્રદ્ધા-
ત્રયવિભાગયોગો નામ સપ્તદશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૧૮ મો-મોક્ષસંન્યાસયોગ.

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન ઓલ્યા:-

સંન્યાસસ્ત્વ મહાબાહો તત્ત્વામિચ્છામિ વેદિતુમ્ ।
ત્યાગસ્ય ચ હૃષીકેશ પૃથકેશિનિષ્ઠદન ॥૧॥

હે મહાબાહો ! હે હૃષીકેશ ! હે કેશિનિષ્ઠદન !
હું પુનઃ પણ સંન્યાસનાં તથા જ્ઞાનના તત્ત્વને
જુદું જુદું જાણવા ઇચ્છું છું. ૧

શ્રીભગવાન્ ઉવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા:-
ત્યાગાદૈર્કર્મણાં ન્યાસં સંન્યાસં કવયો વિદુઃ ।
સર્વકર્મફલત્યાગં પ્રાહુસ્ત્યાગં વિચક્ષણાઃ ॥૨॥

કંઈ એક વિદ્વાનો, ઇચ્છવા યોગ્ય શુભ
કર્મેની પણ ત્યજવાં, એને સંન્યાસ કહે છે;
અને કંઈ એક પંડિતો સર્વ કર્મો કરતા રહી
તેના ફળનો ત્યાગ કરવો, એનેજ ત્યાગ કહે છે.
ત્યાજ્યં દોષવદિત્યેકે કર્મ પ્રાહુર્મનીષિનઃ ।

યજ્ઞદાનતપઃકર્મ ન ત્યાજ્યમિતિ ચાપરે ॥૩॥

પહેલા પક્ષવાળા કહે છે કે કર્મમાત્ર

દોષવાળાં હોવાથી સર્વ કર્મો ત્યાજ્ય છે; ત્યારે
બીજા પક્ષવાળા કહે છે કે યજ્ઞ, દાન અને
તપ, એ કર્મો ત્યાજ્ય (તજવા યોગ્ય) નથી. ૩

નિશ્ચયં શૃણુ મે તત્ર ત્યાગે ભરતસત્તમ ।

ત્યાગો હિ પુરુષવ્યાઘ્ર ત્રિવિધઃ સંપ્રકીર્તિતઃ ॥૪॥

હવે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ત્યાગના વિષયમાં
મારો નિશ્ચય સાંભળ. હે પુરુષશ્રેષ્ઠ ! ત્યાગ
પણ ત્રણ પ્રકારનો કહેલો છે. ૪

યજ્ઞદાનતપઃ કર્મ ન ત્યાજ્યં કાર્યમેવ તત્ ।

યજ્ઞો દાનં તપશ્ચૈવ પાવનાનિ મનીષિણામ્ ॥૫॥

યજ્ઞ, દાન અને તપ, આ કર્મો ત્યાજ્ય
નથી પણ કરવા જેવાં છે; કેમકે યજ્ઞ, દાન અને
તપ, એ તો વિદ્વાનોને પણ પાવન કરનારાં છે.

एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ।

कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥६॥

પરંતુ હે પાર્થ ! આસક્તિ તથા ફળ-
અંશને ત્યજીનેજ તે કરાવાં જોઈએ; એ પણ
મારો ઉત્તમ અને નિશ્ચિત મત છે. ૬

૧. ચતસ્ય તુ સંન્યાસઃ કર્મણો નોપપદ્યતે ।

મોહાત્તસ્ય પરિત્યાગસ્તામસઃ પરિકીર્તિતઃ ॥૭॥

સ્વભાવનિયત કર્મનો ત્યાગ કરવો એ
યોગ્ય નથી; છતાં મોહથી તેનો પરિત્યાગ કર-
વામાં આવે તો તે ત્યાગ તામસ કહેવાય છે. ૭

દુઃસ્ખમિત્યેવ ચત્કર્મ કાયકલેશમયાત્ચજેત્ ।

સ કૃત્વા રાજસં ત્યાગં નૈવ ત્યાગફલં લભેત્ ૮

દુઃખરૂપ સમજીને કે શરીરશ્રમના ભયથી
જે કોઈ કર્મોને ત્યજે, તેનો ત્યાગ રાજસ
હોઈને તેથી તે ત્યાગના ફળને પામતો નથી. ૮

કા ઇત્યેવ ચત્કર્મ નિયતં ક્રિયતેઽર્જુન ।

સંગં ત્યક્ત્વા ફલં ચૈવ સત્યાગઃ સાત્ત્વિકો મતઃ

હે અર્જુન ! કર્તવ્ય છે એમ સમજીને તથા
આસક્તિ અને ફળેચ્છાનો ત્યાગ કરીને જે સ્વ-
ધર્મનિયત કર્મ કરાય; તે ત્યાગને સાત્ત્વિક માન્યો છે.

ન દ્વેષ્ટ્ય ક્ષુદ્રાલં કર્મ કુશલે નાનુષજતે ।

ત્યાગી સત્ત્વસમાવિષ્ટો મેધાવી છિન્નસંશયઃ ॥

જે ત્યાગી અમંગળ કર્મનો દ્વેષ કરતો

નથી તેમ શુભ કર્મમાં આસક્ત થતો નથી;
તેજ સત્વગુણી, બુદ્ધિમાન અને સંશયમુક્ત છે.
ન હિ દેહમૃતા શક્યં ત્યક્તું કર્માણ્યેષતઃ ।

યસ્તુ કર્મફલત્યાગી સ ત્યાગીત્યભિધીયતે॥

દેહધારીઓને માટે સધળાં કર્મોના ત્યાગ
તો શક્યજ નથી; માટે જે કોઈ કર્મોનાં ફળને
ત્યજે તેજ ત્યાગી, એમ કહેવાય છે. ૧૧

અનિષ્ટમિષ્ટં મિશ્રં ચ ત્રિવિધં કર્મણઃ ફલમ્ ।

ભવત્યત્યાગિનં પ્રેત્ય ન તુ સંન્યાસિનાં ક્વચિત્

કરેલાં કર્મનું સારું, નરસું અને મિશ્ર, એવું
જે ત્રણ પ્રકારનું ફળ; તે ફળેચ્છા નહિ છોડ-
નારા અત્યાગીને છેવટે મુવા પછી પણ ભોગ-
વવું જ પડે છે. ફળેચ્છાને ત્યજનારા સંન્યા-
સીનેજ તે કદિ ભોગવવું પડતું નથી. ૧૨

પંચૈતાનિ મહાબાહો કારણાનિ નિબોધ મે ।

સાંખ્યે કૃતાંતે પ્રોક્તાનિ સિદ્ધયે સર્વકર્મણાઃ

હે મહાબાહો ! સર્વ કર્મો બની શકવામાં
સાંખ્યશાસ્ત્રે જે પાંચ કારણ આવશ્યક કહ્યાં

૬; તે હવે તું મારી પાસેથી સાંભળ. ૧૩
 પ્રાધિયાનં તથા કર્તા કરણં ચ પૃથગ્વિધમ્ ।
 વિવિધાશ્ચ પૃથક્ચેષ્ટા દૈવં ચૈવાત્ર પંચમમ્ । ૧૪

અધિષ્ઠાન, કર્તા, ઇંદ્રિયાદિ બુદ્ધિ બુદ્ધિ
 પ્રાધનો, વિવિધ પ્રકારની ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયા
 અને પાંચમું કારણુ દેવ છે. ૧૪

પ્રારંભા મનોભિર્યત્કર્મ પ્રારમ્ભતે નરઃ ।

પ્ર્યાય્યં વા વિપરીતં વા પંચૈતે તસ્ય હેતવઃ ૧૫

ત્રૈવં સતિ કતા માત્માનં કેવલં તુ યઃ ।

પ્રશ્યત્યત્તદ્વિત્વાન્ન સ પ્રશ્યતિ દુર્મતિઃ ૧૬

શરીર, વાણી કે મનવડે મનુષ્ય જે કાંઈ
 પ્રાણ કે વિપરીત કર્મ આરંભે છે; તેમાં એ
 પાંચે વસ્તુ કારણરૂપ હોવા છતાં જે કોઈ અશુદ્ધ
 બુદ્ધિને લીધે કેવળ પોતાનેજ કર્તા સમજે છે,
 તે દુર્મતિ ખરું સમજતો નથી. ૧૫, ૧૬

સ્ય નાહંકૃતો ભાવો બુદ્ધિર્યસ્ય ન લિપ્યતે ।

ત્વાપિ સ હમાલ્લોકાન્ન હંતિ ન નિબંધયતે ૧૭

જેને 'હું કર્તા' એવી ઉંધી ભાવના નથી તેમ

જેની શુદ્ધિ લેવાતી નથી; તે આ સમગ્ર લોકોને
હણીને પણ નથી હણતો કે નથી બંધાતો. ૧૭
જ્ઞાનં જ્ઞેયં પારિજાતા ત્રિવિધં કર્મણો ના ।

કારણં કર્મ કર્તેતિ ત્રિવિધઃ કર્મસંગ્રહઃ ॥૧૮॥

જ્ઞાન (જાણવું), જ્ઞેય (જાણવાનું) અને જ્ઞાતા
(જાણનારો), એ ત્રણના યોગેજ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ
થાય છે; અને સાધન, ક્રિયા તથા કર્તા, એ
ત્રણના યોગેજ કર્મ થઈ શકે છે. ૧૮

જ્ઞાનં કર્મ ચ કર્તા ચ ત્રિધૈવ ગુણભેદતઃ ।

પ્રોચ્યતે ગુણસંખ્યાને યથાવચ્છ્રણુ તાન્યપિ ૧૯

સાંખ્યશાસ્ત્રમાં જ્ઞાન, કર્મ તથા કર્તા એને
પણ શુદ્ધભેદથી ત્રણ ત્રણ પ્રકારનાં કહ્યાં છે, તે
હવે યથાવત સાંભળ. ૧૯

સર્વભૂતેષુ યેનૈકં ભાવમવ્યયમીક્ષતે ।

અવિભક્તં વિભક્તેષુ તજ્ઞાનં વિદ્ધિ સાત્ત્વિકમ્

જે જ્ઞાનવડે જુદાં જુદાં સર્વ ભૂતોમાં
એકજ અવિભક્ત અવિનાશી પરમાત્મતત્ત્વ રહેલું
સમજાય; તે જ્ઞાનને સાત્ત્વિક જાણવું. ૨૦

પૃથક્ત્વેન તુ યજ્ઞાનં નાનાભાવાન્પૃથાગ્વધા-
વેતિ સર્વેષુ ભૂતેષુ તજ્ઞાનં વિદ્ધિ રાજસમ્ ૨૧

જે જ્ઞાનથી બુદ્ધાં બુદ્ધાં સર્વ ભૂતોમાં બુદ્ધા
બુદ્ધા પ્રકારના બુદ્ધા બુદ્ધા આત્મા રહેલા સમ-
ભાય; તે જ્ઞાનને રાજસ બાબુવું. ૨૧

યત્ત ત્સવદેકાસિન્કાર્યે સત્તમહતુકઃ ।

અતસ્ત્વાર્થવદર્પ્યં ચ તત્ત્વામસમુદાહૃતઃ ॥૨૨॥

જે જ્ઞાનથી મનુષ્ય હેતુ વિનાજ કોઈ એક
કાર્ય કિંવા પદાર્થને સર્વસ્વ માની લઈ તેમાં
આસક્ત થાય છે; તેવા તાત્પર્યરહિત અને અર્થ-
રહિત ક્ષુદ્ર જેવા જ્ઞાનને તામસ કહેલું છે. ૨૨
નિયતં સંપ્રાપ્તિમપાપેષ્ણઃ કૃતમ્ ।

અફલમેષુના કર્મ યત્તત્સાત્ત્વિકચ્યતે ૨૩

ફળેચ્છા રહિત મનુષ્યને હાથે જે સ્વધર્મ
કિંવા સ્વભાવનિયત કર્મ રાગદ્વેષ વિના અના-
સક્તપણે કરાય; તે કર્મ સાત્ત્વિક કહેવાય છે. ૨૩
યત્તુ કામેષ્વુના કર્મ સાહંકારેણ વા પુનઃ ।

ક્રિયતે વાલાયાસં તદ્રાજસમુદાહૃતઃ ॥૨૪॥

વિષયેચ્છુ કિંવા અહંકારી મનુષ્યને હાથે
બહુ શ્રમથી જે કર્મ કરાય, તેને રાજસ કહ્યું છે.

અનુબંધં ક્ષયં હિંસામનપેક્ષ્ય ચ પૌરુષમ્ ।

માહા. રમ્યતે કર્મ યત્તત્તામસરચ્યત ॥૨૫॥

જે કર્મ ક્ષય, હિંસા, સામર્થ્ય અને
પરિણામનો વિચાર ન કરતાં માત્ર મોહથીજ
આરંભાય; તે કર્મ તામસ કહેવાય છે. ૨૫

મુક્તસંગોઽનહંવાદી ધૃતૃત્સા સમાન્વિતઃ ।

સિદ્ધિચિન્ત્યોર્નિર્વિકારઃ કર્તા સાત્ત્વિક ઉચ્યતે

જે કર્તા આસક્તિ વિનાનો, પોતાને કર્તા
નહિ માનનારો, ધૈર્ય અને ઉત્સાહવાળો, તથા
કાર્યની સિદ્ધિ તેમ અસિદ્ધિમાં હર્ષ શોકાદિ
વિકારરહિત છે; તે કર્તા સાત્ત્વિક કહેવાય છે.

રાગી કમંફલપ્રેરુર્લુબ્ધો હિંસાત્મકોઽશુચિઃ ।

પંથોકાન્વિતઃ કર્તા રાજસઃ પરિકીર્તિતઃ ।

કર્માસક્ત, કર્મફળને ઇચ્છનારો, લોભી,
ઘાતકી, અપવિત્ર તથા સિદ્ધિ અસિદ્ધિમાં હર્ષ
શોકવાળો કર્તા રાજસુષ્ણી કહેવાય છે. ૨૭

અયુક્તઃ પ્રાકૃતઃ સ્તબ્ધઃ શઠો નૈષ્ઠિકોડલસઃ

વિષાદી દીર્ઘસૂત્રી ચ કર્તા તામસ ઉચ્યતે ૨૮

અસ્થિર, અવિવેકી, અનમ્ર, આળસુ, ખેદ
પામનારો અને દીર્ઘસૂત્રી (વિચારમાં રહ્યા કરી
ઢીલ કર્યા કરનારો) કર્તા તામસી કહેવાય છે. ૨૮

બુદ્ધેર્મેદં ધૃતેશ્ચૈવ રુણતાસ્ત્રિવિધં શૃણુ ।

પ્રોચ્યમાનમશોષેણ પૃથક્ત્વેન ધનંજય ॥૨૯॥

હે ધનંજય ! શુભલેહને અનુસરીને બુદ્ધિ
તથા ધીરજના પણ ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે; તે
સર્વ તને બુદ્ધા બુદ્ધા કહું છું તે સાંભળ. ૨૯

પ્રવૃત્તિં ચ નિવૃત્તિં ચ કાર્યાકાર્યે મયા-
મયે । બંધં મોક્ષં ચ યા વેત્તિ બુદ્ધિઃ સા પાર્થ
સાત્વિકી ॥ ૩૦ ॥

જે બુદ્ધિ પ્રવૃત્તિ શું ને નિવૃત્તિ શું, કાર્ય
શું ને અકાર્ય શું, લય શેમાં ને અલય શેમાં,
તથા બંધ શું અને મોક્ષ શું, એ યથાવત
જાણે છે; તે બુદ્ધિ હે પાર્થ ! સાત્વિકી છે. ૩૦
યયા ધર્મમધર્મ ચ કાર્ય ચાકાર્યમેવ ચ ।

અયથાવત્પ્રજાનાતિ બુદ્ધિઃ સા પાર્થ રાજસી ॥

જે બુદ્ધિવડે ધર્મને તથા અધર્મને અને કાર્યને તથા અકાર્યને યથાવત જાણી શકાય નહિ; તે બુદ્ધિ હે પાર્થ! રાજસી છે. ૩૧

અધર્મ ધર્મમિતિ યા મન્યતે તમસા વૃતા ।

સર્વાર્થાન્ વિપરીતાંશ્ચ બુદ્ધિઃ સા પાર્થ તામસી

જે બુદ્ધિ અજ્ઞાનમય હોઈને અધર્મને ધર્મ માને છે અને સર્વ અર્થ હોય તેથી ઉલ્ટાજ માને છે; તે બુદ્ધિ હે પાર્થ! તામસી છે.

શૃત્યા યયા ધારયતે મનઃપ્રાણેન્દ્રિયક્રિયાઃ ।

યોગેનાબ્ધમિચારિણ્યા ધૃતિઃ સા પાર્થ સાત્ત્વિકી

જે ધીરજવડે મન, પ્રાણ અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાઓ એકનિષ્ઠાથી યોગને અનુકૂળ બનાવાય; તે ધીરજ હે પાર્થ! સાત્ત્વિકી છે. ૩૩

યયા તુ ધર્મકામાર્થા- શૃત્યા ધારયતેઽર્જુન ।

પ્રસંગેન ફલાકાંક્ષી ધૃતિઃ સા પાર્થ રાજસી ॥

હે અર્જુન! જે ધૈર્યવડે ફલાકાંક્ષી મનુષ્ય પ્રસંગને અનુસરીને ધર્મ, અર્થ અને કામ,

એનીજ ઇચ્છા તથા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે; તે
ધૈર્ય હે પાર્થ ! રાજસી છે. ૩૪

યયા સ્વપ્નં ભયં શોકં વિષાદં મદમેવ ચ ।

ન વિશ્તુચતિ દુર્મેધા ધૃતિઃ સા પાર્થ તામસી ॥

જે ધીરજવડે દુર્બુદ્ધિ મનુષ્ય ઉઘને,
ભયને, શોકને, ખેદને તથા મદને છોડતો નથી;
તે ધીરજ હે પાર્થ ! તામસી છે. ૩૫

સુખં ત્વિદાર્ણીં ત્રિવિધં શૃણુ મે ભરતર્ષભ ।

અભ્યાસાદ્યતે યત્ર દુઃખાંતં ચ નિગચ્છતિ ॥

યત્તદગ્રે વિષમિવ પાણિમેષ્મૃતોપમમ્ ।

તત્સુખં તાલ્લેપં પ્રોક્તમાત્મહિપ્રસાદજઃ ।

હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! હવે સુખના પણ ત્રણ
પ્રકાર મારાથી સાંભળ. આત્મબુદ્ધિની પ્રસન્ન-
તાથી ઉપજતા જે અનુપમ સુખમાં મનુષ્ય
અભ્યાસ કરવાથી રમણ કરી શકીને સર્વ
દુઃખોના અંતને પામે છે; તથા જે સુખ આરં-
ભમાં વિષ જેવું, પણ પરિણામે અમૃત જેવું
હોય છે, તે સુખને સાત્વિક કહ્યું છે. ૩૬, ૩૭

વિષયોદ્રિયસંયાગાં યત્તદગ્રેઃ તાપમમ્ ।

પરિણામે વિષમિવ તત્સુખં રાજસં સ્મૃતમ્ ॥૩૮॥

જે સુખ વિષયો અને ઇન્દ્રિયોના સંયોગથી ઉપજે, અને જે પ્રથમ અમૃત જેવું પણ છેવટે વિષ જેવું હોય; તેને રાજસ કહ્યું છે. ૩૮
યદગ્રે ચાનુબંધે ચ સુખં મોહનમાત્મનઃ ।

નિદ્રાલસ્યપ્રમાદોત્થં તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥૩૯॥

જે સુખ પ્રથમ તેમ છેવટે પણ મનુષ્યને મોહમાંજ નાખે, તથા જે નિદ્રા, આળસ અને પ્રમાદથી ઉપજેલું હોય; તેને તામસી કહ્યું છે.

ન તદસ્તિ પૃથિવ્યાં વા દિવિ દેવેષુ વા પુનઃ ।

સત્ત્વં પ્રકૃતિર્જૈર્મુક્તં યદેભિઃ સ્યાત્ ત્રિભિર્ગુણૈઃ ॥

ટુંકમાં એવો કોઈપણ પ્રાણી કે પદાર્થ પૃથ્વી, આકાશ કિંવા દેવલોકમાં નથી કે જે પ્રકૃતિજન્ય ત્રણ ગુણોથી મુક્ત હોય. ૪૦

બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશાં શૂદ્રાણાં ચ પરંતપ ।

કર્માણિ પ્રવિભક્તાનિ સ્વભાવપ્રભવર્ગુણૈઃ ॥૪૧॥

હે પરંતપ ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને

શૂદ્ર, એમનાં કર્મો પણ તેઓના સ્વભાવસિદ્ધ ગુણો પ્રમાણે જુદાં જુદાં હોય છે. ૪૧

શ્વમો દમસ્તપઃ શૌચં શાંતિરાર્જવમેવ ચ ।

જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાંસ્તક્યં બ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજમ્ ॥

શમ (મનોનિગ્રહ), દમ (ઇન્દ્રિયનિગ્રહ), તપ, પવિત્રતા, ક્ષમા, સરલતા, શાંતજ્ઞાન, અનુભવજ્ઞાન અને આસ્તિકતા; એ બ્રાહ્મણનાં સ્વભાવજન્ય કર્મ છે. ૪૨

શૌર્યં તેજો ધૃતિર્દાક્ષ્યં યુદ્ધે ચાપ્યપલાયનઃ ।

દાનમીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્રં કર્મ સ્વભાવજમ્ ॥

શૌર્ય, તેજસ્વિતા, ધૈર્ય, આતુર્ય, યુદ્ધ-માંથી નાસવું નહિ, દાન અને પ્રભુત્વ-મોહન-મન; એ ક્ષત્રિયનાં સ્વભાવજન્ય કર્મ છે. ૪૩

પિગોરક્ષવાણિજ્યં વૈશ્યકર્મ સ્વભાવજમ્ ।

પરિચર્યાત્મકં કર્મ શૂદ્રસ્યાપિ સ્વભાવજમ્ ૪૪

ખેતી, પશુપાલન અને વેપાર, એ વૈશ્યનાં સ્વભાવજન્ય કર્મ છે; અને શૂદ્રને માટે સેવા વિષયક કર્મ સ્વાભાવિક છે. ૪૪

સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિં લભતે નરઃ ।

સ્વકર્મનિરતઃ સિદ્ધિં યથા વિદતિ તચ્છૃણુ ॥

પોતપોતાનાં સ્વાભાવિક કર્મોમાં મગ્ન રહેનાર મનુષ્ય અવશ્ય પરમ સિદ્ધિને પામે છે. હવે પ્રથમ તો તેવો મનુષ્ય સામાન્ય સિદ્ધિને કેવી રીતે પામે છે તે સાંભળ. ૪૫

યતઃ પ્રવૃત્તિર્ભૂતાનાં યેન સર્વમિત્તતમ્ ।

સ્વકર્મણા તમભ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિદતિ માનવઃ ॥

જેનાથી સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિ અને પ્રવૃત્તિ છે, અને જે આ સમગ્ર જગતમાં વ્યાપી રહેલ છે; તે પરમાત્માની પૂજા પોતાનાં સ્વાભાવિક કર્મવડે કરનારજ તે સિદ્ધિને પામે છે. ૪૬

શ્રેયાન્ સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્મો નુષ્ટતા

દાણદાણં કર્મ કુર્વન્નાપ્નોતિ કિલ્બિષઃ ॥

માટે સુખથી આચરી શકાય એવા પરધર્મ કરતાં ઓછા ગુણુવાળો કિંવા કઠિન દેખાય તો-પણ સ્વધર્મજ વધારે શ્રેયકારક છે. વળી સ્વાભવનિયત કર્મ કરવાથી પાતક પણ લાગતું નથી.

સહજં કર્મ કૌંતેય સદોષમપિ ન ત્યજેત્ ।

સર્વારંભા હિ દોષેણ ધૂમેનાગ્નિરિવાવૃતાઃ ॥૪૮॥

માટે હે કૌંતેય ! સ્વભાવજન્ય કર્મ દોષ-
વાળું હોય તોપણ તેને ત્યજવું નહિ; કેમકે
ધૂમાડાથી ઢંકાયલા અગ્નિની પેઠે બધાંજ કર્મ
દોષથી આવૃત્ત છે. ૪૮

અસક્તબુદ્ધિઃ સર્વત્ર જિતાત્મા વિગતસ્પૃહઃ ।

નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિં પરમાં સંન્યાસેનાધિગચ્છતિ ॥

એ પ્રકારે સ્વધર્મ-કર્મને આચરતાં આચ-
રતાં મનુષ્ય જ્યારે સર્વત્ર અનાસક્ત બુદ્ધિવાળો,
જિતાત્મા અને નિઃસ્પૃહ થાય છે; ત્યારે તે
જ્ઞાનમાં નિષ્ઠાવાળો થઈ સંન્યાસના યોગવડે
શ્રેષ્ઠ ‘નૈષ્કર્મ્ય સિદ્ધિ’ને પામે છે. ૪૯

સિદ્ધિં પ્રાપ્તો યથા બ્રહ્મ તથામોતિ નિબોધ મે ।

સમાસેનૈવ કૌંતેય નિષ્ઠા જ્ઞાનસ્ય યા પરા ૫૦

હે કૌંતેય ! એ સિદ્ધિને પામ્યા પછી
મનુષ્ય જ્ઞાનની પરાકાષ્ટાદિ બ્રહ્મને જે પ્રકારે
પામે છે; તે હવે મારાથી ટુંકામાં સાંભળ. ૫૦

બુદ્ધ્યા વિશુદ્ધ્યા યુક્તો દત્તાત્માનં
નિયમ્ય ચ । શબ્દાદીન્વિયાસ્ત્યક્ત્વા રાગ-
દ્વેષો વ્યુદસ્ય ચ ॥ ૫૧ ॥

વિવિક્તસેવી લઘ્વાશી યતવાકાયમાનસઃ ।
ધ્યાનયોગપરો નિત્યં વૈરાગ્યં સમુપાશ્રિતઃ ૫૨
અહંકારં બલં દર્પં કામં ક્રોધં પરિગ્રહમ્ ।
વિમુચ્ય નિર્મમઃ શાંતો બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥

વિશુદ્ધ-અનાસક્ત બુદ્ધિ સંપન્ન મુમુક્ષુ
ધીરજ્ઞથી મનને નિયમમાં લાવીને, શબ્દાદિ
વિષયોને ત્યજીને અને રાગદ્વેષને દૂર કરીને;
તથા એકાંતને સેવનારો, હલકો આહાર
કરનારો, મન વાણી કાયાને નિયમમાં રાખ-
નારો, નિત્ય ધ્યાનયોગ પરાયણ રહેનારો અને
વૈરાગ્યનો સારી રીતે આશ્રય કરનારો થઈને;
તેમજ અહંકાર, દુરાગ્રહ, કામ, ક્રોધ, મદ,
તથા સંગ્રહ, એ સર્વનો પરિત્યાગ કરીને; જ્યારે
સર્વત્ર મમતા વિનાનો અને શાન્ત બને છે
ત્યારેજ તે બ્રહ્મપ્રાપ્તિને યોગ્ય થાય છે. ૫૧-૫૩

• બ્રહ્મભૂતઃ પ્રસન્નાત્મા ન શોચતિ ન કાંક્ષતિ ।

સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ મદ્ધર્ત્તિં લભતે પરામ્ ૫૪

બ્રહ્મ જિજ્ઞાસુ આ પ્રમાણે જ્યારે પ્રસન્ન ચિત્તવાળો બનીને કશાનો શોક કે આકાંક્ષા કરતો નથી અને સર્વ ભૂતોમાં સમદૃષ્ટિવાળો થાય છે; ત્યારે તે મારી પરાભક્તિને પામે છે. ૫૪

મક્ત્યા મામભિજાનાતિ યાવાન્યથ્રાસિ
તત્ત્વતઃ । તતો માં તત્ત્વતો જ્ઞાત્વા વિશતે
તદનંતરમ્ ॥ ૫૫ ॥

હું જેટલી મહત્તાવાળો છું અને જે કાંઈ છું, તે વાત તે એવી પરાભક્તિવડેજ તત્ત્વથી-યથાવત-જાણી શકે છે; અને એમ તત્ત્વથી જાણ્યા પછીજ તે મારામાં પ્રવેશી શકે છે. ૫૫

સર્વકર્માણ્યપિ સદા કુર્વાણો મદ્વપાશ્રયઃ ।

મત્પ્રસાદાદવાપ્નોતિ શાશ્વતં પદમવ્યયમ્ ॥ ૫૬ ॥

સદા મારો જ આશ્રય રાખીને પોતાનાં સર્વ કર્મ કયા કરનાર ઉપરોક્ત ક્રમથી મારો કૃપાપાત્ર બનીને તે અનાદિ તથા અવિનાશી

એવા પદને-પરમ સિદ્ધિને-પામે છે. ૫૬

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।

द्वियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव॥૫૭॥

માટે તું મનવડે સર્વ કર્મો સદા મને અર્પણ કરતો રહીને મનેજ સર્વસ્વ માનનારો થા; તથા બુદ્ધિયોગનો આશ્રય લઈને સદા મારા-માંજ ચિત્ત રાખવાવાળો થા. ૫૭

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।

अथ चेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्यસિ વિનંક્ષ્યસિ ॥

એ પ્રમાણે મારામાં ચિત્ત રાખવાથી તું મારી કૃપાવડે સર્વ અંતરાયોને તરી જઈશ; અને જો તું અહંકારથી માફે કહેવું નહિ સાંભળે તો વિનાશને પામીશ. ૫૮

यदहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।

मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥

અહંકારથી તું માને છે કે ‘યુદ્ધ નહિ કરું’ પણ તારો એ નિશ્ચય મિથ્યા થશે; અને તારી ક્ષાત્ર પ્રકૃતિજ તને યુદ્ધમાં ખેંચી જશે. ૫૯

સ્વભાવજેન કૌંતેય નિબદ્ધઃ સ્વેન કર્મણા ।

કર્તુ નેચ્છસિ યન્મોહાત્ કારવ્યસ્ત્વવશોઽપિતત્ ॥

હે કૌંતેય ! સર્વની પેઠે તું પણ પોતાના
સ્વભાવજન્ય કર્મ સાથે બંધાયેલો હોવાથી
મોહને લીધે અત્યારે જે કરવા ઇચ્છતો નથી;
તે છેવટ પ્રકૃતિને વશ થઈને પણ તું કરીશજ. ૬૦

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

બ્રામયન્સર્વભૂતાનિ યંત્રારૂઢાનિ માયયા ॥૬૧॥

તમેવ શરણં ગચ્છ સર્વભાવેન ભારત ।

તત્પ્રસાદાત્પરાં શાંતિં સ્થાનં પ્રાપ્સ્યસિ શાશ્વતમ્

હે અર્જુન ! જે ઈશ્વર સદા સર્વભૂતોના
હૃદય પ્રદેશમાં રહેલો હોઈને તેમને પોતાની
યોગ માયાવડે યંત્રપર બેસાડેલાં પુતળાંઓની
પેઠે ચલાવી રહ્યો છે; તે પરમાત્માનેજ શરણે સર્વ
ભાવથી જા. હે ભારત ! તેની કૃપાથીજ તું પર-
મ શાન્તિને તથા શાશ્વત ધામને પામીશ.

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।

વિમૃશ્યૈતદ્દશેષેણ યથેચ્છસિ તથા કુરુ ॥૬૩॥

આ પ્રમાણે મેં તને ગુહ્યથી પણ ગુહ્ય-
તર જ્ઞાન કહ્યું; હવે તેનો પુરેપુરો વિચાર કરીને
જેમ ઈચ્છામાં આવે તેમ કર. ૬૩

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।
इष्टोऽसि मे ददमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम्॥
मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
माः वेण्यासि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥

ફરી પણ સર્વ ગુહ્યોમાં ગુહ્યતમ એવું
મારું સારભૂત વચન સાંભળ. તું મને અત્યંત
પ્રિય હોવાથી તારું હિત તને કહુંછું કે;
“મારામાંજ મન રાખ, મારોજ ભક્ત થા, મારું
જ પૂજન કર અને મનેજ નમસ્કાર કર.”
તું મારો પ્રિય હોવાથી તને પ્રતિજ્ઞાથી કહુંછું
કે એથી તું મનેજ પ્રાપ્ત થઈશ. ૬૪, ૬૫

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः॥

માટે સર્વ ધર્મોનો પરિત્યાગ કરીને મને
એકને જ શરણુ થા. હું તને સર્વ પાપોથી

મુક્તા કરીશ, શોક ન કર. ૬૬

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।

न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यु-याति॥

આ ગુહ્ય જ્ઞાન તારે અતપસ્વીને, અભક્તને,
સેવા રહિતને, સાંભળવાની ઈચ્છા વગરનાને
તથા મારો દ્વેષ કરનારને કહેવા જેવું નથી. ૬૭

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ॥

भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसं-नयः॥૬૮

આ પરમ ગુહ્ય જ્ઞાન જે કોઈ મારા
ભક્તોને સમજાવશે, તે પણ નિઃસંશય મારી
પરાભક્તિ કરીને મનેજ આવી મળશે. ૬૮

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियतरः ।

भविता न च मे तस्मान्न्यः प्रियतरो भुवि ॥

સકળ મનુષ્યોમાં તેના કરતાં મારું વધારે
પ્રિય કરનાર કોઈ નથી; અને મને પણ આ
ભૂમિમાં તેનાથી વધારે પ્રિય કોઈ નથી ૬૯

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवा-मावयाः ।

ज्ञानयज्ञेन तेनाहम् इष्टः स्यामिति मे मतिः ॥

આપણા બેડિના આ ધર્મવર્ધક સંવાદનું
જે સદ્ભાવથી અધ્યયન કરશે; તેણે જ્ઞાનયજ્ઞ-
વડે માફે પૂજન કર્યું એમ હું સમજું છું. ૭૦

શ્રદ્ધાવાનનસૂયશ્ચ શ્રુણુયાદપિ યો નરઃ ।
સોઽપિ મુક્તઃ શુભાંલ્લોકાન્ પ્રાપ્નુયાત્ પ્થ-
કમણાઃ ॥૭૧॥

જે મનુષ્ય દ્વેષરહિત અને શ્રદ્ધાવાન થઈને
આ ગીતાશાસ્ત્રનું શ્રવણ કરશે; તે પણ પાપોથી
મુક્ત થઈને પુણ્યકર્મવાળાઓને પ્રાપ્ત થનારા
શુભ લોકોને પામશે. ૭૧

કચ્છિદેતદ્દ્યુતં પાર્થ ત્વયંકાળેન ચેતસા ।

કચ્છિદજ્ઞાનસંમોહઃ પ્રનષ્ટસ્તે ધનંજય ॥૭૨॥

હે પાર્થ ! તેં આ જ્ઞાન એકાગ્ર ચિત્તે
સાંભળ્યું ? અને હે ધનંજય ! તારો અજ્ઞાન-
જન્ય મોહ સર્વથા નાશ પામ્યો ? ૭૨

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યા:-

નષ્ટો મોહઃ સ્મૃતિર્લબ્ધા ત્વત્પ્રસાદાન્મયાચ્યુત
સ્થિતાહરિઃ ગતસંદેહઃ કરિષ્યે વચનં તવ ॥૭૩

હે અદ્ભુત ! આપના પ્રસાદથી મને કર્ત-
વ્યની સ્મૃતિ પ્રાપ્ત થઈ છે અને મારો મોહ
નાશ પામ્યો છે. હવે હું સંદેહરહિત થયો છું
અને આપના વચન પ્રમાણેજ કરીશ. ૭૩

સંજય ઉવાચ । સંજય યોદ્યા:-

इत्यहं वासुदेवस्य पार्यस्य च मयात्मनः ।
संवादमिममश्रीषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥७४॥
व्यासप्रसादाद्भुतवान् एतद्गुह्यमहं परम् ।

યોગં યોમેશ્વરસત્કૃપ્ણાત્ સાક્ષાત્કથયતઃ સ્વયમ્

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ પ્રમાણે ભગવાન વાસુદેવ
અને મહાત્મા અર્જુન વચ્ચેનો આ અદ્ભુત
તથા રૂપાં ઉભાં કરે એવો સંવાદ મેં સાંભળ્યો.

ભગવાન વ્યાસના પ્રસાદથી આ પરમ ગુહ્ય
યોગ કે જેને સાક્ષાત યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ
કહેતા હતા; તે મેં સાંભળ્યો. ૭૫

राजन्संस्तुत्य संस्तुत्य संवादमिममद्भुतम् ।

કેશવારજનો! પુણ્યં હૃણ્મિ ચ મુહુર્હુઃ ॥૭૬॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજન્ ! કેશવ અને અર્જુનના

આ અદ્ભુત અને પુણ્યદાયક સંવાદને સંભારી
સંભારીને હું વારંવાર હર્ષ પામુંછું; ૭૬

તત્ત્વ સંસ્મૃત્ય સંસ્મૃત્ય રૂપમત્યદ્ભુતં હરેઃ ।

વિચિત્રા મે મહાન્ રાજન્ હૃણ્યામિ ચ પુનઃપુનઃ

અને શ્રીહરિના તે અતિ અદ્ભુત વિશ્વ-
રૂપને પણ સંભારી સંભારીને હે રાજન્!
મને મહાન આશ્ચર્ય થાય છે અને હું રહી
રહીને આનંદ પામુંછું. ૭૭

યત્ર યોગેશ્વરઃ કૃષ્ણો યત્ર પાર્યો ધનુર્ધરઃ

તત્ર શ્રીર્વિજયો ભૂતિર્ધ્રુવા નીતિર્મતિર્મમ ॥૭૮॥

જ્યાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ અને જ્યાં અર્જુન
જેવો ધનુર્ધારી છે; ત્યાંજ સંપત્તિ, વિજય, ઐશ્વ-
ર્ય અને અચળ નીતિ છે; એમ મારો મત છે.

હરિઃ ॐ તત્સદિતિ શ્રીમઃ ગવત્ક્રાંતાસુપાનેષતઃ

શ્રીવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાનસંવાદે
સંન્યાસયોગો નામાષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૮॥

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સમપા.

અનુક્રમણિકા.

અધ્યાય. વિષય.

પૃષ્ઠ.

શ્રી ગીતા માહાત્મ્ય ઇત્યાદિ. ...	૫ થી	૨૨
૧ અર્જુનવિષાદયોગ.	૨૩ થી	૩૬
૨ સાંખ્યયોગ.	૩૭ થી	૬૦
૩ કર્મયોગ.	૬૧ થી	૭૪
૪ કર્મધ્વક્ષાર્પણયોગ.	૭૪ થી	૮૭
૫ કર્મસંન્યાસયોગ.	૮૭ થી	૯૬
૬ આત્મસંયમયોગ.	૯૬ થી	૧૧૧
૭ જ્ઞાનાવજ્ઞાનયોગ.	૧૧૧ થી	૧૨૦
૮ અક્ષરબ્રહ્મયોગ.	૧૨૧ થી	૧૩૦
૯ રાજવિદ્યા-રાજગુહ્યયોગ. ...	૧૩૦ થી	૧૪૧
૧૦ વિભૂતિયોગ.	૧૪૧ થી	૧૫૩
૧૧ વિશ્વરૂપદર્શનયોગ.	૧૫૩ થી	૧૭૩
૧૨ ભક્તિયોગ.	૧૭૪ થી	૧૮૦
૧૩ ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞવિભાગયોગ. ...	૧૮૦ થી	૧૯૧
૧૪ ત્રિગુણવિભાગયોગ.	૧૯૧ થી	૧૯૬
૧૫ પુરુષોત્તમયોગ.	૨૦૦ થી	૨૦૬
૧૬ દૈવાસુરસંપદ્ધવિભાગયોગ. ...	૨૦૭ થી	૨૧૪
૧૭ શ્રદ્ધાત્રયવિભાગયોગ.	૨૧૪ થી	૨૨૨
૧૮ મોક્ષ સંન્યાસયોગ.	૨૨૩ થી	૨૪૬
અનુક્રમ, નિવેદન, યોજના વગેરે.	૨૪૭ થી	૨૫૬

નિવેદન.

ગૌરવવંતુ ગીતા જ્ઞાન, જેના ગાયક શ્રીભગવાન;
સીધે પંથ સધાવે શ્રેય, વ્યવહારે પરમારથ ધ્યેય.
તે ભૂલી ભારત સંતાન, ભૂલ્યાં ભવ્યધર્મનું જ્ઞાન;
ધર્મ કર્મથી થઇને ભ્રષ્ટ, સર્વ પ્રકારે પામે કષ્ટ.
તેહુતાણી સેવાને કાજ, સુલલભ કરવા અંથસમાજ;
ગુણ પ્રભાવ થકી સૌ થાય, અધિષ્ઠાન સધળે હરિરાય.

ગીતાના આ સરસાર્થ સહિતગુટકાની પહેલી આવૃત્તિ
(પ્રત ૧૦,૦૦૦) સં. ૧૯૬૪ માં, બીજી આવૃત્તિ (પ્રત
૧૫,૦૦૦) સં. ૧૯૬૫ માં, ત્રીજી આવૃત્તિ (પ્રત ૧૬,૦૦૦)
સં. ૧૯૬૭ માં, ચોથી આવૃત્તિ (પ્રત ૧૦,૦૦૦) સં. ૧૯૬૮
માં અને પાંચમી આવૃત્તિ (પ્રત ૨૦,૦૦૦) સં. ૧૯૭૧
માં નીકળી હતી. એ પ્રમાણે સાત વર્ષમાં થઇને:—

પાંચ આવૃત્તિ પરગટ થઈ, ચટણી પેરે ઉડી ગઈ;
પણ છટ્ટીની છટકી વાત, વચ્ચે વીત્યાં વર્ષજ સાત !
માગણીઓ ઝાઝેરી થાય, ન મળે તેનો શું ઉપાય ?
મોઢારત કહે માંડે કામ, પ્રેસ કહે નવ લેતા નામ !

પાંચમી આવૃત્તિ પુરી થવા આવવી ને લડાઈ ચાલુ થવી.
કાગળોના લાવ વધતે વધતે પાંચ ગણા થયા અને છાપખા-
નાંઓને નવી નવી કંપનીઓનાં નાનાં નાનાં કાગળીયાં-
નીજ દશ પંદર ગણી છપાઈ મળવા માંડી; અટલે
પુસ્તકોના મોઢમોઢા કાગળો ત્રણગણી છપાઈથી
પણ શેના છપાય ! હરકોઈ પ્રેસમાં જેવું પણ છપાય
તેવું છપાવી લેવું એ પણ ગોઠે નહિ. આવા સંયોગોમાં

છઠ્ઠી આવૃત્તિનું કામ છટકયું; વિવિધ ગ્રંથમાળા જેવી ઉપયોગી અને મુદતબંધી માળા પણ એક વર્ષ વસુકી ગઈ; અને રામજીની રામાયણને પણ અર્ધ છપાયેલી હાલતમાં સાત વર્ષના સતત એકાંતવાસની સળ સહેવી પડી! સસ્તા સાહિત્યનું પ્રકાશન કાર્ય આ પ્રમાણે છેકળ દુષ્કર બનવાથી સ્વતંત્ર પ્રેસની આવશ્યકતા સ્પષ્ટજ હતી. સંસ્થાના (સં. ૧૯૭૨ સુધીના) અહેવાલમાં પણ (તેના બહાર પડવા પહેલાંનીજ એ અગવડ શરૂ થએલી હોવાથી) એ વિષે જણાવાયું હતુંજ; પરંતુ કાર્યવાહકો તથા મકાન જગેરેની સ્થાયી સગવડો સિવાય પ્રેસની ગોઠવણ કરવી ઉચિત લાગતી ન હતી. અહેવાલ બહાર પડ્યા પછી એ બાબતના સંબંધમાં મળેલી કેટલીક માગણીઓ, સુચનાઓ તથા ઉમેદવારીઓ દેખીતી રીતે ઠીક જેવી છતાં પરિણામે ઉપકારક નીવડે તેવી લાગી નહતી; એટલે છેવટે (સં. ૧૯૭૫ ના ચાતુર્માસમાં) સ્વાભાવિક રીતેજ મનનું વલણ સંસ્થાને સંકેલવા તરફ થયું હતું. ગીતાના કુશળ કારીગરને ગીતાગરવી આ સંસ્થા હજી ચલવવીજ હશે; એટલે તેણે એ પછી જે અટપટી રીતે એમાંની વધુ અગત્યની બાબત (સ્થાયી કાર્યકર્તાઓ) અપ્રાપ્તવત્ છતાં પ્રાપ્તવત્ દેખાડીને અધરતાલજ પ્રેસની ગોઠવણ કરાવી; તેથીજ આ આવૃત્તિ અને અન્ય સદ્ગ્રંથો નીકળવાનો સુયોગ આવ્યો છે. x કલકત્તા રામજી બને !

xઆ ગીતાની સાથે નીકળેલાં તથા તે પછીથી સત્વર નીકળનારાં નાનાં મોટાં પુસ્તકો વિષે વાંચો છેલ્લું પાન.

આમ આખરે હે ગીતા ! તેં-કે તારા બાપે-મુદ્રણાલય ખોલાવ્યુંજ ! આખા ગોકુળના (ભારતના) ગોપ ગોવાળોની (રાજર્ષિ-મહર્ષિઓની) લાલિત પાલિત ગરવી ગાયોના (ઉપનિષદોના) દૂધ-દહીંનું (વાચ્યાર્થનું) તર માખણ (લક્ષ્યાર્થ) ખાઈ ખાઈને બચપણ (વિદ્યાર્થી અવસ્થા) માંથીજ હુષ્ટ પુષ્ટ બની રહેલા કૃષ્ણપ્રભુના વિલસણ વીર્યપ્રભાવથી ધર્મક્ષેત્રની કર્મભૂમિમાં પ્રસવેલી ઓ જ્ઞાનામૃતના અર્ણવમયી ગીતા ! તારા ધર્મામૃતની અવજ્ઞા કરી અનૃતના વિષમ પ્રવાહે વહી પડેલાં હિંદુ સંતાનોને પાશુ તે પરમામૃત સુલભ કરાવવાના કાર્ય માટે માત્ર એકજ (ગુજરાતી સરલાર્થવાળા ગુટકાનું) દ્વાર, કે એકજ સ્થાન (ગુજરાત) તારા શા હિસાબમાં ! આથી સામટાં અનેકરૂપે અવતરવા સારજ આ વખતે આમ અંતરાયોના ગર્ભમાં-જેલમાં-સાતવર્ષ સુધી પુરાઈ રહેલી કે શું ? તારા એ અનુપમ ધર્મામૃતને પોતાની નસેનસમાં પ્રસરાવી દઈ જ્યાંને ત્યાં ત્યાગ અને યોગના પુનિત કુવારા હડાવ્યા કરનાર તારા માનીતા મોહન ભક્તની (ગાંધીજીની) જેલખત્રા ન સહી શકવાથીજ અંતરાયોની પાળમાંથી આમ એક સાથે અનેક બાકાં પાડીને સામટાં સાતરૂપે* ઉછળી

---

* એ સમુદ્ધાર વા રૂપ આ પ્રમાણે:-ગુજરાતી, મરાઠી અને હિંદી દીકાવાળા ત્રણ ગુટકા; ત્રણ ગુટકા ત્રણ પ્રકારના નાના મોટા અક્ષરમાં માત્ર મૂળ શ્લોકવાળા; અને સાતમી જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા. એમાંની આ સહિત ચાર તૈયાર થઈ છે અને બાકીની છપાવી ચાલુ હોઈને ૧૯૭૯ ના શિયાળા સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થશે.

આવૃત્તિ યોગ્ય ધાર્યું; કે તારા તે તપસ્થાન (જેલ) ને સંભાળી લેનાર વર્તમાન ભારતનો 'બાપુ' જેવો ભડવીર (ભાઈ) મળી આવવાથીજ આમ આ તરફ ઉતરી આવી; એ તો તું કે તારો બડો બાપુજી નહોતો ! સેવકને તો એજ ઇચ્છવાનું કે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના અનુપમ આદેશરૂપે તને ગ્રહણ કરીને પ્રત્યેક હિંદુ સંતાન પોતાનો હાથ પવિત્ર કરે; પાઠ કરીને વાણી પવિત્ર કરે; રહસ્ય સમજીને હૃદય પવિત્ર કરે અને અનુસરણ કરીને પોતાના નિત્ય સિદ્ધ હક્ક રૂપ તે નિત્ય સિદ્ધ "સ્વારાજ્યસિદ્ધિ" ને-પરમ સમ્પ્રિદાનંદ પદને-પ્રાપ્ત કરે. ॐ તત્ સત્. કૃષ્ણ જયંતિ સં. ૧૯૭૮. બિહુ-અખંડાનંદ.

આ આવૃત્તિની યોજના.

આ આવૃત્તિ વખતે પણ ભાષાંતરને વિશેષ સરળ અને સ્પષ્ટ બનાવવા ચથારાકય ચત્ન થયો છે. અનુભવી સજ્જનો તરફથી ભૂલચુક વગેરેનું સૂચન આવતાં તેને પણ પુનરાવૃત્તિ પ્રસંગે સાભાર સદુપયોગ થશે.

અર્થ અને મૂલ્યની ગણના.

- ૩૫૯૧ ફરમા ૮ માંદે કાગળ રીમ ૧૨૬ ભાવ રૂ. ૨૮૧.
૧૧૬૦ કમ્પોઝ અને તે પછીની અનેકવારની સુધારણા પ્રકૃતપાસણી, છપાઈ, વળાઈ, વગેરે મળીને (પ્રત ૩૦૦૦૦ ના) દરેક ફારમ દીઠ રૂ. ૧૪૫, પ્રમાણે.

૪૮૭૫ પૂઠાં, હિંસા વગરના રેશમનાં અથવા પવિત્ર શાલુ-
નાં સજાંબ પાકાં. દર સો પ્રતે (કપડું મેળ-
વવાનું બાકી હોવાથી) આશરે રૂ. ૧૬૧.

૯૬૨૬

ઉપલી રકમ, ત્રીસ હજાર પ્રત, અને કિંમતના દરેક રૂપી-
આમાં દસ આના ઉપલી લાગતના તથા છ આના બુક-
સેલર કમીશન, બહાર ખર્ચ તથા પુસ્તકો વેચાઈ જતાં
સુધીના સંસ્થાના તમામ પ્રકારના ખર્ચના; એ ધોરણથી
મણતાં દરેક પુસ્તકનું મૂલ્ય આઠ આના કરતાં કંઈક વધુ
આવ્યું, તે મેળથી આઠ આના રખાયું છે. કપડાની પટ્ટીવાળાં
પાકાં પૂઠાંનું મૂલ્ય તેના એછા ખર્ચના પ્રમાણમાં છ આના
રખાયું છે. પુસ્તક બહાર પડ્યા પછી એ મહિના સુધીને
માટે એ બંનેમાં અફેક આનો એછો લેવાશે.

આ આવૃત્તિ માટેના કાગળો અગાઉ (લગાઈ પહેલાંના
ભાવ કરતાં) ચારગણા ભાવે લેવાયલા; તેને બદલે જે તેનો
હાલના જેટલો-અઢીગણો ભાવજ બેઠો હોત, તે હજી પણ
અવશ્ય એકાદ આનો મૂલ્ય ઓછું આવત.

ભપકામયું જે રેશમી કાપડ તે તે હિંસાવાળુંજ
આવતું હોવાથી અને સૌંદર્યપૂર્ણ સોનેરીનામો કરાવવા-
માં પણ હિંસક વસ્તુનો ઉપયોગ થતો જણાયાથી એ
પ્રકારનાં પૂઠાં હવે કોઈએ ઈચ્છવા જેવાં નથી.

મુંબઈના કાર્યાલયમાં પુસ્તકોનું મૂલ્ય હવે બહાર
ગામની રીતનુંજ રહેનાર છતાં ગીતાની આ આવૃત્તિ
માટે અમદાવાદનુંજ મૂલ્ય રહેશે.

શુદ્ધિપત્ર.

ગમે તેટલી ચોકસી છતાં ભલભલાં પુસ્તકોમાં દોષ, ભૂલ, અશુદ્ધિ વગેરે રહી જાય છે. શુદ્ધિપત્ર નહિ આપીને ભૂલરહિત દેખાડવા નહિ ઈચ્છતાં જણાવવાનું કે આ પુસ્તક વાંચવા પૂર્વે તેમાં નીચે પ્રમાણે સુધારી લેવા વિનંતિ છે

છાપતાં માત્રા, રેફ, અનુસ્વાર, હ્રસ્વ, દીર્ઘ ઇંદ્રિય જવાથી થતી અશુદ્ધિઓ સર્વ પ્રતોમાં સરખી ન હોવાથી, તથા વાંચનાર સમજીને સુધારી લે એવી તે હોવાથી તેવી સર્વ અશુદ્ધિઓ આમાં અપાઈ નથી.

પૃષ્ઠ લીટી અશુદ્ધ શુદ્ધ

૧	૨	શ્રી ધરોવાચ.....ધરોવાચ
૧૦	૩	ગતી .....ગતિ.
૧૦	૧૭	પ્રિતિ .....પ્રીતિ.
૧૦	૧૧	ક્યાં પછી.....કરવા છતાં
૧૧	૧૨	પૂછે છે.....કહે છે
૨૫	૧૪	ભિન્ન.....ભીન્ન
૩૦	૧૭	મામાઓ, ...મામાઓ, ભાઈઓ,
૩૯	૨	ઇચ્છીએ.....ન ઇચ્છીએ
૪૬	૧૨	આશ્ચર્યવંત્.....આશ્ચર્યવત્
૫૦	૧૬	કર્મોનાજ વાદમાં ...કર્મોના ફલવાદમાંજ
૫૬	૧	યથા.....યદા
૫૭	૬	પુસઃ.....પુંસઃ

पृष्ठ	लीटी	अशुद्ध	शुद्ध
५८	१३	तने.....	तेने.
६०	१३	शान्तिन.....	शान्तिने.
६२	७	निष्कर्मभाव.....	निष्कर्म्य सिद्धिने (भोक्ष) ने
६२	८-९	तेसिद्धि (भोक्ष)ने ...ते,	ते सिद्धिने
७७	१८	जयंत	यजंत
८६	१५	छित्त्वैनं	छित्त्वेनं
८८	९	विदते	विदते
९५	१	छिन्नद्वैधा.....	छिन्नद्वैधा
९९	९	पुत्रपण्य	पुत्र्य
१०६	१६	बलवद्.....	बलवद्
११२	४	नेह	नेह
११५	११	परमव्ययम्	परमव्ययम्
११८	६	राध.....	राधन
१२३	२	युद्धय	युद्धय
१२४	१७	निरुद्धय	निरुद्धय
१२७	१७	सवमिदं	सर्वमिदं
१३८	१८	फले.....	फलै
१४८	३	कीर्तिक.....	कीर्तिक
१४९	१२	प्रहाद	प्रह्लाद
१५०	८	वाणी.....	निर्णय

પૃષ્ઠ કીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫૦ ૧૩	સર્વ મુખવડે ખાવા	સર્વ તરફ દ્રષ્ટિવાળો
	વાળો તેમજ સર્વનું...	કર્મફલપ્રદાતા
	પોષણ કરવાવાળો	
૧૫૨ ૧૫	ત્વં	ત્વં
૧૫૫ ૧૧	આ રૂપમાં.....	આ દેહમાં એકજ
		ભાગમાં રહેલું
૧૫૬ ૮	અને	અને અનેક દિવ્ય
		આભૂષણોવાળું તથા
૧૫૯ ૧૭	આપે.....	આપે એકજ
૧૬૯ ૧૨	સરવ્યુ	સરવ્યુ
૧૭૩ ૧૬	મને	હે પાંડવ ! મને
૧૮૭ ૫	એવો.....	એવો જો
૧૯૪ ૧૮	પ્રવૃત્તિશ્ચ.....	પ્રવૃત્તિશ્ચ
૨૦૯ ૧૫	પ્રવર્ત	પ્રવર્તે
૨૧૬ ૨	પ્રેતાને	પ્રેતાને.
૨૧૬ ૧૭	તના.....	તેના.
૨૧૭ ૯	લુખા, ...	તીક્ષ્ણ, લુખા,
૨૧૮ ૧૬	સરક્ષતા,.....	પવિત્રતા, સરક્ષતા,
<p>પૃષ્ઠ ૧૫૧ ની ૫ મી કીટીમાં 'હુંજ હું' એ શબ્દ પછી વધારવાનું કે, વળી સામવેદમાં બૃહત્સામ અને હોમામાં ગાયત્રી હું હું; માસોમાં માગશર અને ઋતુઓમાં વસંત હું હું.</p>		

આતિ ઉત્તમ અને સસ્તાં પુસ્તકો

ધાર્મિક પુસ્તકો—ટીકાં સાથેની તથા ટીકા વગરની જુદા જુદા અક્ષર તથા મૂલ્યવાળી ગીતાઓ ગીતા પંચરત્નો, સ્વામીરામતીર્થ અને વિવેકાનંદના ચારિત્ર તથા સદ્ગુપ્તદેશો, વાલ્મીકિ રામાયણ, આદિ અને સભાપર્વ.

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક પુસ્તકો—આગળધરો, ભાગ્યના સૃષ્ટાંત્રો, સુખ સામર્થ્ય ને સમૃદ્ધિ, વિચારના ચમત્કાર, પ્રભુમય જીવન. સાચું સ્વર્ગ, સ્વર્ગનાં રત્નો.

વિવિધ ગ્રંથમાળા—૧૨ વર્ષથી ચાલુ હોઈને દર વર્ષે માત્ર રૂ. ૩૫ માં ૧૫૦૦ પૃષ્ઠનાં નવાં નવાં ઉત્તમ પુસ્તકો મળે છે. પાકાં પૃષ્ઠાં સાથે રૂ. ૪૫ પે. માફ.

બાળોપયોગી—બાળકોની વાતો, બાળસહજોધ, સદ્ગુણી બાળકો, સુજોધક નીતિકથા, દુઃખમાં વિદ્યાભ્યાસ.

આર્યભિષદ્ અથવા હિંદનો વૈદ્યરાજ—પૃષ્ઠ ૧૦૦૦

જોધદાયક દુકી વાર્તાઓ—જુદા જુદા ભાગોમાં.

સં. ૧૯૭૯-૮૦માં નીકળશે—શ્રીદાસજોધ, જ્ઞાનેશ્વરી, શ્રીમદ્ભાગવત, યોગવાસિષ્ઠ, શાન્તિપર્વ, વિવિધ ગ્રંથમાળાનાં નહિ મળતાં ઉપયોગી પુસ્તકો, ભારતના વીર, ભારતનાં સ્ત્રી રત્નો, ટોલસ્ટોય અને નેપોલિયનનાં મોટાં ચરિત્ર, ભારતના સંત, મહાન શીખગુરુઓ, દુર્ગાદાસ, અકબર ઈ.

ઉપલા દરેકની કિંમત, કદ, બહાર પડ્યું કે નહિ, છે કે નહિ, ઇં માટે વિગતવાર તાલુ સુચિપત્ર મફત મોકલાશે.

સસ્તું સાહિત્યકાર્યાલય અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨.

